

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**TÜRK CUMHURİYETLERİ'NİN EKONOMİK YAPISI VE
DIŞ TİCARETİ: TÜRKİYE İLE TÜRK CUMHURİYETLERİ
ARASINDAKİ EKONOMİK İŞBİRLİĞİ**

Özlem SAĞLAM

Danışman
Doç.Dr. Çetin DOĞAN

Lisansüstü Öğretim ve Sınav Yönergesinin İktisat
Anabilim Dalı İçin Öngördüğü
BİLİM UZMANLIĞI TEZİ
Olarak Hazırlanmıştır.

T 92587

**T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ**

MALATYA
Kasım -1999

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**TÜRK CUMHURİYETLERİ'NİN EKONOMİK YAPISI VE DIŞ
TİCARETİ: TÜRKİYE İLE TÜRK CUMHURİYETLERİ
ARASINDAKİ EKONOMİK İŞBİRLİĞİ**

Özlem SAĞLAM

Danışman
Doç.Dr. Çetin DOĞAN

Lisansüstü Öğretim ve Sınav Yönergesinin İktisat
Anabilim Dalı İçin Öngördüğü

BİLİM UZMANLIĞI TEZİ
Olarak Hazırlanmıştır.

MALATYA
Kasım -1999

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

İş bu çalışma, jürimiz tarafından İktisat Anabilim Dalı BİLİM UZMANLIĞI tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan
Adı, Soyadı ve Ünvanı

Üye
Adı, Soyadı ve Ünvanı

Üye
Adı, Soyadı ve Ünvanı

Onay

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

...../...../1999

imza
Adı, Soyadı ve ünvanı
Endüstri Müdürü

ÖNSÖZ

Bu çalışmaya Kasım 1997 yılında başladım ve Kasım 1999'da tamamladım. Çalışmamın bu duruma gelmesinde yardım ve katkılarını gördüğüm kişilere teşekkür etmek istiyorum.

Bu tezin belli bir standarda yaklaşmasında, değerli katkılarını esirgemeyen İİBF Dekanı Prof. Dr. Muhteşem KAYNAK'a çok teşekkür ederim. Ayrıca son üç ayda tez danışmanlığımı üstlenen Doç. Dr. Çetin DOĞAN'a da teşekkür ederim.

Kasım 1999

Özlem SAĞLAM

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	III
İÇİNDEKİLER	IV
TABLolarIN LİSTESİ	VIII
KISALTMALAR	X
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

AZERBAYCAN CUMHURİYETİ

1-AZERBAYCAN CUMHURİYETİ.....	3
1.1.Azerbaycan Hakkında Genel Bilgiler	3
1.2.Ekonomik Durum	4
1.3.Dış Ticaret	11
1.3.1.Azerbaycan'ın Dış Ekonomik İlişkileri	11
1.3.2.Türkiye-Azerbaycan Ekonomik İlişkileri	15
1.3.3.Türkiye-Azerbaycan Arasındaki Dış Ticaret	15
1.3.4.Türk Eximbank İle Olan İlişkiler	18
1.3.5.Azerbaycan'da Potansiyel Yatırım Alanları;	19

İKİNCİ BÖLÜM

KAZAKİSTAN CUMHURİYETİ

2. KAZAKİSTAN CUMHURİYETİ.....	20
2.1.Kazakistan Hakkında Genel Bilgiler	20
2.2.Ekonomik Durum	21
2.3.Dış Ticaret	25
2.3.1.Kazakistan'ın Dış Ekonomik İlişkileri.....	25
2.3.2.Türkiye Kazakistan Ekonomik İlişkileri	29
2.3.3.Türkiye Kazakistan Arasındaki Dış Ticaret.....	29
2.3.4. Türk Eximbank İle Olan İlişkiler	32

2.3.5. Kazakistan'da Potansiyel Yatırım Alanları.....	33
---	----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KIRGIZİSTAN CUMHURİYETİ

3. KIRGIZİSTAN CUMHURİYETİ.....	35
3.1. Kırgızistan Hakkında Genel Bilgiler	35
3.2. Ekonomik Durum	36
3.3. Dış Ticaret	40
3.3.1. Kırgızistan'ın Dış Ekonomik İlişkileri.....	41
3.3.2. Türkiye Kırgızistan Ekonomik İlişkileri	43
3.3.3. Türkiye-Kırgızistan Arasındaki Dış Ticaret.....	44
3.3.4. Türk Eximbank İle Olan İlişkiler	46
3.3.5. Kırgızistan'da Potansiyel Yatırım Alanları.....	47

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ÖZBEKİSTAN CUMHURİYETİ

4. ÖZBEKİSTAN CUMHURİYETİ	48
4.1. Özbekistan Hakkında Genel Bilgiler	48
4.2. Ekonomik Durum	49
4.3. Dış Ticaret	52
4.3.1. Özbekistan'ın Dış Ekonomik İlişkileri.....	52
4.3.2. Türkiye-Özbekistan Ekonomik İlişkileri.....	55
4.3.3. Türkiye-Özbekistan Arasındaki Dış Ticaret	55
4.3.4. Türk Eximbank İle Olan İlişkiler	58
4.3.5. Özbekistan'da Potansiyel Yatırım Alanları	59

BEŞİNCİ BÖLÜM

TÜRKMENİSTAN CUMHURİYETİ

5. TÜRKMENİSTAN CUMHURİYETİ.....	60
5.1. Türkmenistan Hakkında Genel Bilgiler.....	60
5.2. Ekonomik Durum	61

5.3.Dış Ticaret	64
5.3.1.Türkmenistan'ın Dış Ekonomik İlişkileri	64
5.3.2.Türkiye-Türkmenistan Ekonomik İlişkileri	66
5.3.3.Türkiye-Türkmenistan Arasındaki Dış Ticaret	66
5.3.4.Türk Eximbank İle Olan İlişkiler	70
5.3.5 Türkmenistan'da Potansiyel Yatırım Alanları;	70

ALTINCI BÖLÜM

TÜRKİYE'NİN TÜRK CUMHURİYETLERİ İLE EKONOMİK İLİŞKİLERİ

6.EKONOMİK İŞBİRLİĞİNDE TÜRKİYE'NİN KONUMU	71
6.1. ÖRNEK OLARAK TÜRKİYE	72
6.1.1. Türkiye'nin Türk Cumhuriyetlerine Yönelik Dış Yardımları.....	73
6.2.TÜRKİYE İLE TÜRK CUMHURİYETLERİ'NİN EKONOMİK İLİŞKİLERİNİ GELİŞTİREBİLECEKLERİ ULUSLARARASI EKONOMİK İŞBİRLİĞİ TEŞKİLATLARI	77
6.2.1. Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ).....	77
6.2.2. Ekonomik İşbirliği Örgütü (ECO)	78
6.3.TÜRKİYE'NİN BÖLGESEL İŞBİRLİĞİNDE KONUMU.....	79
6.3.1.Ekonomik İşbirliği	80
6.4. İKTİSADİ İLİŞKİLERİN NEDENLERİ	82
6.4.1.Türkiye Ekonomisi.....	83
6.4.2.Türk Cumhuriyetleri Ekonomileri.....	85
6.4.3.Teknoloji Transferi.....	92
6.5.PETROL BORU HATTI PROJESİ.....	96
6.5.1.Bakü-Ceyhan Hattı.....	100
6.5.2.Hazar Bölgesi'nin İhracat ve Üretim Durumu	103
6.5.3.Türkiye'nin Rakipleri.....	104
6.6.YENİ BİR PAZAR.....	106
6.7. TÜRKİYE'NİN TÜRK CUMHURİYETLERİYLE VE DİĞER ÜLKE GRUPLARI İLE OLAN DIŞ TİCARETİ	109
6.8.EXİMBANK KREDİLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ.....	110

6.9. TÜRK CUMHURİYETLERİYLE SEKTÖRLER İTİBARIYLA YÜRÜTÜLECEK ORTAK PROJELER	111
6.10. TÜRKİYE İLE TÜRK CUMHURİYETLERİ ARASINDA KARŞILIKLI DIŞ TİCARET OLANAKLARI.....	112
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	117
YARARLANILAN KAYNAKLAR	121

TABLOLARIN LİSTESİ

	Sayfa No
Tablo:1- Azerbaycan'ın Dış Ticareti.....	12
Tablo:2-Azerbaycan'ın İhracatının Başlıca Ülkeler İtibariyle Oransal Dağılımı.....	13
Tablo:3-Azerbaycan'ın İthalatının Başlıca Ülkeler İtibariyle Oransal Dağılımı.....	14
Tablo:4-Türkiye – Azerbaycan Dış Ticareti.....	16
Tablo:5-Türk Eximbank Tarafından Yapılan Finansman Desteği	18
Tablo:6-Türk Eximbank'ın Kullandırılan Kısmı İle Geri Ödenen ve Ödenmeyen Miktarı.....	18
Tablo:7- Kazakistan'ın Dış Ticareti.....	28
Tablo:8- Kazakistan'ın İhracatının Başlıca Ülkeler İtibariyle Oransal Dağılımı	28
Tablo:9- Kazakistan'ın İthalatının Başlıca Ülkeler İtibariyle Oransal Dağılımı.....	28
Tablo:10-Türkiye – Kazakistan Dış Ticareti.....	29
Tablo:11-Türk Eximbank Tarafından Yapılan Finansman Desteği	32
Tablo:12- Kırgızistan'ın Dış Ticareti	41
Tablo:13- Kırgızistan'ın İhracatının Başlıca Ülkeler İtibariyle Oransal Dağılımı.....	41
Tablo:14- Kırgızistan'ın İthalatının Başlıca Ülkeler İtibariyle Oransal Dağılımı.....	41
Tablo:15-Türkiye – Kırgızistan Dış Ticareti	45
Tablo:16-Türk Eximbank Tarafından Yapılan Finansman Desteği	46
Tablo:17- Özbekistan'ın Dış Ticareti	54

Tablo:18- Özbekistan'ın İhracatının Başlıca Ülkeler İtibariyle Oransal Dağılımı.....	55
Tablo:19- Özbekistan'ın İthalatının Başlıca Ülkeler İtibariyle Oransal Dağılımı.....	55
Tablo:20-Türkiye – Özbekistan Dış Ticareti	56
Tablo:21-Türk Eximbank Tarafından Yapılan Finansman Desteği.....	59
Tablo:22- Türkmenistan'ın Dış Ticareti	65
Tablo:23-Türkmenistan'ın İhracatının Başlıca Ülkeler İtibariyle Oransal Dağılımı.....	66
Tablo:24- Türkmenistan'ın İthalatının Başlıca Ülkeler İtibariyle Oransal Dağılımı.....	66
Tablo:25-Türkiye – Türkmenistan Dış Ticareti.....	69
Tablo:26-Türk Eximbank Tarafından Yapılan Finansman Desteği.....	70
Tablo:27- Toplam İkili Dış Yardımların ülkelere Dağılımı.....	75
Tablo:28- Türkiye'nin AB Ülkelerine Göre Karşılaştırmalı İhracat Performansının Yüksek ve Düşük Olduğu SITC Ürün Kategorileri.....	87
Tablo:29- Teknoloji İhracatının Türlerine Göre Dağılımı.....	95
Tablo:30-Türk Cumhuriyetleri İle Ticaretimiz.....	107
Tablo:31-Türk Cumhuriyetleri İle Ticaretin Diğer Ülke Grupları Ticaretiyle Karşılaştırılması.....	108

KISALTMALAR

\$	: Dolar
AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AGİK	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konseyi
BAB	: Batı Avrupa Birliği
BM	: Birleşmiş Milletler
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
BOTAŞ	: Boru Hatları ile Petrol Taşıma A.Ş.
COMECON	: (Eski) Merkezi Planlı Ekonomiler Arasında Ekonomik İşbirliği
DPT	: T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı
ECO	: Ekonomik İşbirliği Örgütü
EXİMBANK	: Türkiye İhracat Kredi Bankası A.Ş. Genel Müdürlüđu
FOC	: Petrol Şirketleri Komisyonu
GAFTA	: Uluslararası Tahkim Heyeti
IMF	: Uluslararası Para Fonu
İGEME	: İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi
KEİ	: Karadeniz Ekonomik İşbirliği
KEİB	: Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi
NBA	: Azerbaycan Merkez Bankası
NMÜ	: Net Maddi Üretim
OPEC	: Petrol İhraç Eden Ülkeler
RCD	: Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği Örgütü
S.S.C.B.	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
SOCAR	: Azerbaycan Milli Petrol Şirketi
TAC	: Türk İşbirliği Ajansı
TCİT	: Türk Cumhuriyetleri İşbirliği Teşkilatı
TİKA	: Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı Başkanlığı
TMO	: Toprak Mahsulleri Ofisi Genel Müdürlüđu
TOBB	: Türkiye Ticaret, Sanayi, Deniz Ticaret Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği
TPAO	: Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı Genel Müdürlüđu

GİRİŞ

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin 1991 yılında çözülmeye başlamasıyla birlikte Kafkasya'da Azerbaycan; Orta Asya'da Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan bağımsızlıklarını ilan ettiler.

İktisadi hayatın baş döndürücü bir hızla ilerlediği çağımızda 21. Yüzyılın eşğinde olan Türkiye'nin bu çözümlenin yarattığı etkiden etkilenmemesi düşünülemez. Türkiye'nin dış politikasında yaşanan ani, hazırlıksız geçiş döneminin yarattığı eksiklikler giderilip dış dünyaya entegre olmak isteyen bu beş ülkeye her alanda yapılan yardım Türkiye'nin tarihi misyonunun doğal bir sonucudur.

Orta Asya ve Kafkaslar bölgesinde yeni Türk Cumhuriyetleri'nin ortaya çıkışı ile Türkiye bölgesel bir güç haline gelmiştir. Türkiye'nin kendine has ekonomik, politik sorunları olmasına rağmen Türk Cumhuriyetleri ile sıkı bir ilişki içine girmeye başlamıştır.

Türk Cumhuriyetleri, Türkiye'ye iktisadi ve siyasi açıdan öncü bir devlet olabilme imkanını vermiştir. Meseleye ekonomik işbirliği potansiyeli açısından bakıldığında Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri'nin, tamamlayıcılık özellikleri sebebiyle, birbirlerine önemli yararlar sağlayabilecekleri görülmektedir. 4 milyon Km²'lik bir alana yayılmış bu ülkelerde petrol, doğal gaz, altın ve diğer önemli maden rezervleri bulunmaktadır. Türkiye'nin bu ülkeler için kayda değer bir konumu vardır nüfus olarak bu cumhuriyetlerin toplamlarına denk bir büyüklüktedir.

Bu çalışmanın amacı, öncelikle Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bağımsızlıklarına kavuşan cumhuriyetler ile Türkiye arasında yapılması muhtemel ekonomik işbirliği ve dış ticaret olanaklarının araştırılmasının ortaya konulmasıdır. Bu çalışmada buna ek olarak aşağıdaki sorularda yanıtlanmaya çalışılmıştır.

- Bu ülkelerin mevcut ekonomik ve ticari potansiyelleri, sahip oldukları ekonomik kaynakların boyutu nedir?
- Bu ülkelerle Türkiye'nin ortak faaliyet gösterebileceği ekonomik ve ticari faaliyetlerde bulunabilecekleri sektörler hangileridir?
- Türkiye'nin toplam dış ticaretinde Türk Cumhuriyetleri'nin payı nedir?

Çalışmanın bu amaçlarına ulaşmak ve bu sorulara yanıt bulmak için yöntem olarak öncelikle bu cumhuriyetlerin mevcut ekonomik yapıları, doğal zenginlikleri ve dış ticaret ilişkileri ortaya konuldu. Daha sonra Türkiye'nin bu cumhuriyetlerle gerçekleştirebileceği dış ticaret olanakları araştırılmıştır.

Bu çalışma betimsel bir metotla hazırlanmıştır. Yani, konu ile ilgili süreli yayınlar, raporlar ve kitaplar araştırılmış, ulaşılan bilgiler tasnif edilerek, analiz edilmiştir. Ayrıca konu ile ilgili tablolar oluşturulmuş ve açıklanmıştır.

Bununla birlikte, Türk Cumhuriyetleri'ne ait ülkemizde yeterli düzeyde veri olmayıp, bu verilerin eski olmaları nedeniyle ve bağımsızlık sonrası sistem değişikliğinden yaşanan belirsizlikten ötürü bu verilere ulaşmak her zaman mümkün olmamıştır. Bu nedenle çalışmamdaki bazı verilerin tarih itibarıyla eski olması kaçınılmaz olmuştur.

Bu çalışmada, ilk beş bölüm: Türk Cumhuriyetleri'nin mevcut ekonomik yapıları, genel dış ticaretleri, Türkiye ile dış ticaretleri, Türk Eximbank ile olan mevcut ilişkilerine ve Türk Cumhuriyetleri'ndeki potansiyel yatırım alanlarına ait bilgilere yer verildi.

Altıncı bölüm ise: Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleriyle ekonomik ilişkileri, ekonomik işbirliğinde Türkiye'nin konumu, Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri'nin ekonomik ilişkilerini geliştirebilecekleri uluslararası ekonomik işbirliği teşkilatları, Türkiye'nin bölgesel işbirliğinde konumu, iktisadi ilişkilerin nedenleri, petrol boru hattı projesi, yeni bir pazar, Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleriyle ve diğer ülke grupları ile olan dış ticareti, Eximbank kredilerinin değerlendirilmesi, bu cumhuriyetlerle sektörler itibarıyla yürütülecek ortak projeler ve Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasında karşılıklı dış ticaret olanaklarına ait bilgilerden hazırlanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

AZERBAYCAN CUMHURİYETİ

1-AZERBAYCAN CUMHURİYETİ

1.1.Azerbaycan Hakkında Genel Bilgiler ⁽¹⁾

Başkent	: Bakü (2.1 milyon)
Yüzölçümü	: 86.600 km ²
Nüfus (1997)	: 7.625.000
Nüfus Yoğunluğu (kişi / km²)	: 88.1
Resmi Dil	: Azerice
Cumhurbaşkanı	: Haydar Aliyev
Etnik Yapı	: % 82,7 Azeri, % 5,6 Rus, % 5,6 Ermeni, % 2,4 Lezgi,% 3,7 diğerleri
GSMH (1997)	: 3,9 Milyar ABD Doları
Kişi Başına Milli Gelir (1997)	: 506 ABD Doları
Para Birimi	: Manat
Döviz Kuru	: 1 \$ = 3896 Manat *
İşsizlik Oranı (1997)	: % 1,3
Enflasyon (1997)	: % 3,7
Büyüme Hızı (1997)	: % 5,8
Türkiye'ye ihracat (1997)	: 58 Milyon ABD Doları
Türkiye'den İthalat (1997)	: 320 Milyon ABD Doları
Komşuları	: Türkiye, Gürcistan, Rusya, Ermenistan, İran
Önemli Şehirler	: Sumgayıt, Guba, Alibayramlı, Lenkeran
Nehirleri	: Kura, Araz, Alazani, Yori, Terter, Samur
Gölleri	: Sarısu, Aggel, Mekhman

* 1997 yılı ortalaması

⁽¹⁾ T.C. Dışişleri Bakanlığı TİKA, Avrasya-Türk Cumhuriyetleri, Ankara: TİKA Yayını, Baskı 1-1998.

1.2.Ekonomik Durum

Azerbaycan, 30 Eylül 1991 tarihinde bağımsızlığını ilan ettikten sonra, geçiş döneminin ilk yılında ekonomik faaliyetlerde bir gerileme, reel gelirden azalma, fiyatlarda büyük oranlı artışlar ve cumhuriyetlerarası dış ticarete gerileme gibi sorunlarla karşılaşmıştır. Bu arada bütçe açığı kontrol altında tutulmuş, büyük parasal gelişmelerden kaçınılmıştır. ⁽²⁾

Sovyet yönetimi cumhuriyetlerde üretilen GSYİH'nın çok önemli bir bölümünü Rusya'ya transfer ederek bir sömürü düzeni kurmuştur. Bundan dolayı Azerbaycan'ın ekonomik verilerini gösteren dökümanlarda "Üretilen Milli Gelir", "İstifade Edilebilir Milli Gelir" gibi iki ayrı tasnif mevcuttur. Raporda yer alan milli gelir rakamları "İstifade Edilebilir" olanıdır. ⁽³⁾

Azerbaycan ekonomisini tanımaya ve yönlendirmeye yarayacak iktisadi ve istatistiki veriler, kapitalist ekonomi formatında değildir. Bu bakımdan Azerbaycan ekonomisinin kapitalist dünya göstergeleriyle karşılaştırılması olanaksızlaşmıştır. Bu durum, Azerbaycan'da kaydedilecek gelişmeleri anlama konusunda bir darboğaz oluşturmaktadır. ⁽⁴⁾, ⁽⁵⁾

Azerbaycan serbest piyasa ekonomisine geçiş sürecine Haziran 1991'de yürürlüğe giren "Ekonomik Bağımsızlık Temeli" kanunu ile başlamıştır.

⁽²⁾ İlhan Uludağ, Vildan Serin, SSCB'ndeki Türk Cumhuriyetlerinin Sosyo-Ekonomik Analizleri ve Türkiye ile İlişkileri, İstanbul: ITO Yayını, 1990, s.243.

⁽³⁾ Erol Mütercimler, 21. Yüzyılın Eşiğinde Uluslar arası Sistem ve Türkiye-Türk Cumhuriyetleri İlişkiler Modeli, İstanbul: Anahtar Kitaplar, 1993, s.124.

⁽⁴⁾ Erol Mütercimler; a.g.e., s.123.

⁽⁵⁾ Kapitalist ekonomideki gayri safi milli hasıla ile safi milli hasıla terimleriyle, S.S.C.B'deki karşılık gelen terimler birbirinden farklı anlamlar taşımaktadır. S.S.C.B.'de resmi istatistiklerde toplam üretim yahut aynı anlama gelmek üzere GSMH, "Maddi Üretim" yahut "Net Maddi Üretim" terimleriyle ifade edilmektedir. Net Maddi Üretim terimi, GSMH terimine daha yakındır. Yalnız, net maddi üretim kavramı ile GSMH arasında amortismanlar ve bazı hizmet kesimlerinin çıktıları açısından farklılık vardır. GSMH-Amortismanlar+Hizmetler: NMP. NMP bu açıdan batıda kullanılan Nihai Toplam Yurt İçi Hasılaya eşittir. Başka bir ifade ile GSMH'den üretim kayıpları, net ihracat ve stok artışlarının düşülmesi ile hesaplanabilir. Bu hesaplamayı, ulaştırma ve üretim dağıtım harcamaları dahil edilmemektedir. 1988 yılında Devlet İstatistik Komitesi, ilk kez, Birleşmiş Milletler yöntemini kullanarak Net Maddi Ürün hesaplanmasına gitti. Bu hesaplamaya ikame yatırımlar ve üretken olamayan hizmetlerde eklenmiştir (Erol Mütercimler, a.g.e., s.122).

“Ekonomik Reform Paketi ” olarak adlandırılan bu süreç, aşağıda belirtilen önemli yasalarla şekillenmiştir:

- Yabancı Yatırımları Koruma Kanunu (Ocak1992)
- Tüzel Kişilerin Vergilendirilmesi Hakkında Kanun (Haziran-1992)
- Toprak Kanunu (Vergilendirme ve Özelleştirme) (Ocak-1993)
- Menkuller ve Taşınabilir Malların Değişimi Kanunu (Şubat1993)⁽⁶⁾

Azerbaycan, öncelikle kendi milli parası olan Manat'ı piyasaya sürmüştür. Manat belli bir süre eski Ruble banknotları ile birlikte tedavülde kalmıştır.⁽⁷⁾

Ocak 1994'e gelindiğinde, bütün hesaplamalar ve tedavülde olan paraların Manat'a çevrilmesi tamamlanmıştır. Manat'ın milli para olarak tedavülü, para konularındaki düzenlemeleri de gündeme getirmiştir. Bu düzenlemeler başlangıçta merkez bankacılığı ve özel bankacılık alanında yapılmıştır.⁽⁸⁾

Azerbaycan topraklarının sadece %7'si tarıma elverişli olduğu halde eski Sovyetler Birliği döneminde hazırlanan merkezi planlama çerçevesinde diğer Türk Cumhuriyetlerinde olduğu gibi, Azerbaycan da bir tarım ülkesi olmaya mahkum edilmiştir.⁽⁹⁾

Azerbaycan'da örgütlü bir tarım alt yapısı mevcuttur. Üretim Sovhoz adı verilen Devlet Üretim Çiftlikleri ile Kolhoz diye anılan Kollektif Çiftlikler tarafından gerçekleştirilmektedir. Toprakların verimli olmasından dolayı teknik bitki adı verilen pamuk ve tütün üretimi yıldan yıla artmaktadır. Ve ekonominin sürükleyici gücü olarak değerlendirilen pamuk üretimine tahsis edilen topraklar genişletilmektedir.

⁽⁶⁾ Ali Sönmez, Kafkasya ve Orta Asya Cumhuriyetleri, Ülke profilleri ve Türkiye ile Ekonomik İlişkiler, DPT Yayını, Şubat-1996, s.7.

⁽⁷⁾ Muhammet Akdiş, “Azerbaycan'da Bankacılık ve Mali Kurumlar”, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, Aralık-1995, Sayı:99, s.157.

⁽⁸⁾ Muhammet Akdiş, a.g.m., s.157.

⁽⁹⁾ Mehmet Saray, Azerbaycan Türkleri Tarihi, İstanbul: Nesil Yayıncılık, 1993, s.7.

Azerbaycan'da yılda ortalama 600.000 ton pamuk üretilmektedir. 1991 yılı içerisinde 166.400 ton pamuk elyafı üretilmiş, 1992 yılı içerisinde 173.000 ton üretilmiştir.

Pamuk, Kura ve Aras nehirlerinin teşkil ettiği Şirvan ve Taliş ovalarında yetiştirilmektedir. Azerbaycan ve diğer bazı Türk Cumhuriyetleri BDT⁽¹⁰⁾'nin pamuk üretiminin %100'e yakınına gerçekleştirmektedirler. Bu üretimin %90'ını Batı Türkistan, %10'unu da Güney Kafkasya karşılamaktadır. Güney Kafkasya'nın pamuk sahasının yaklaşık %98'ini 300 bin hektar ile Azerbaycan kapsamaktadır.

Pamuk ekimi (kaba yonca ve mısır ekimiyle karışık olarak) sulanan toprakların yaklaşık olarak üçte biri üzerinde gerçekleşmektedir. Hektar başına verim 7.8 kental olup ince ve uzun elyafı çeşitler yetişmektedir. Bakü, Gence, Şemahi ve Nuha bölgelerinde tütüncülük yapılmaktadır.

Kura vadisi boyundaki Şemahi, Alçay, Gökçay ve Gence yöresinde organize üzüm bağları ve bunları işleyen şarap ve şampanya üretim tesisleri vardır. Bu yapıya güneyde Sabır Abad Bölgesi ve Nahçıvan'da da rastlanmaktadır. Elde edilen üzümde yılda 750 milyon litre şarap üretilmektedir. Bu miktar Türkiye'nin yıllık şarap üretiminin yaklaşık 12 katından fazladır.

Dünyadaki 11 iklimden 8'inin Azerbaycan'da bulunması tarımsal ürünlerin çeşidini arttırmaktadır.

Lankeran havalisinde çay yetiştirilmekte, Gökçay ve Sabır Abad bölgesinde ise yılda 70 bin ton nar elde edilmekte ve bunun bir kısmı nar suyu olarak işlenmektedir. Ayrıca elma, armut, çilek, kiraz, ceviz, fındık, badem

⁽¹⁰⁾ BDT: Bağımsız Devletler Topluluğu Ekonomik Birliği, "Ermenistan, Azerbaycan, Beyaz Rusya (Belarus), Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Moldavya, Rusya Federasyonu, Tacikistan, Türkmenistan, Ukrayna ve Özbekistan tarafından 1993 yılında kurulmuştur. Kuruluş anlaşmasında, maliye siyasetlerinin uyumlaştırılması da ayrıca öngörülmüştür. Anlaşmanın yürürlük tarihi belirlenememiştir. Tacikistan dışında bütün ülkeler, Ruble'nin yanı sıra kendi milli paralarını da tedavüle çıkarmışlardır. BDT, hedef olarak ekonomik birliği amaçlamıştır. Bu anlamda Sovyetler Birliği zamanındaki COMECON'un yerini almıştır." (Rıdvan Karluk, Uluslararası Ekonomik Mali ve Siyasal Kuruluşlar 4. Baskı, Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları, Şubat 1998, s.510).

gibi ürünler de üretilmekte ve bunların konserve haline getirilmesi için gerekli tesisler kurulmuş bulunmaktadır.

Ekilebilir alanların yaklaşık %40'ı üzerinde buğday ekimi söz konusudur. Güneydeki Lankevan bölgesi zengin bir doğal örtüye sahiptir. BDT'nin kış sebzelerinin çoğu bu bölgeden sağlanmaktadır. Şirvan da bir tarım bölgesidir.⁽¹¹⁾

19. yüzyıl sonlarında Azerbaycan'a Amerikan tipi pamuk kozasının getirilmesiyle pamukçuluk gelişmiştir. Ama önemli ölçüde pamuk üretimine rağmen pamuğu işleyecek büyük kapasiteli tesisler yoktur. Ülkede ipekçilik de yapılmaktadır. Son zamanlara kadar Güney Kafkasya'dan ihraç edilen ipeğin %90'ı Azerbaycan'da üretilmekteydi. Eski S.S.C.B.'nin üzümlüğün %24'ü, pamuk lifinin %10'u, ham ipeğin %14'ü, yeşil çay yaprağının %6'sı, meyvelerin %4'ü ve sebzelerin %3'ü Azerbaycan menşelidir. Elde edilen üzümler Azerbaycan'da işlenirken, şarabın şişelenip dağıtılması diğer cumhuriyetlerde gerçekleştirilmektedir. Kür ve Aras suları ile Hazar Denizi'nde tutulan balık ve elde edilen havyar ülke ekonomisinde önemli bir yer tutmaktadır.⁽¹²⁾

Azerbaycan, yeraltı ve yerüstü kaynakları bakımından Türk ülkeleri içinde en zengin olanlardan biridir. Başlıca kaynakları; kurşun, çinko, bakır, demir cevheri, barit, alümit, kobalt, alüminyum, sülfat, kömür, arsenik mermer, kireç taşı, siyanit, maden tuzu ve kaya tuzudur. Altın ve gümüş gibi değerli madenlerden de az miktarda bulunmaktadır. En büyük yeraltı kaynakları ise petrol ve doğal gazdır. Doğal gaz ise; Bahar, Kum Adası, Neft Taşları ve Sangaçal'da çıkarılmaktadır.⁽¹³⁾

Bu Türk Cumhuriyeti'nin ekonomik gelirinin en önemli bölümünü petrol gelirleri oluşturmaktadır. Hazar Denizi'ne uzanan Apşeron Yarımadası

⁽¹¹⁾ Nuran Mihmandarlı, Azerbaycan KEİB/BDT Araştırma Dizisi No:6, İstanbul Ticaret Odası Yayınları No: 1993-15, s.16.

⁽¹²⁾ Saadettin Gömeç, Türk Cumhuriyetleri Tarihi, 1. Baskı, Konya: Kömer Yayınları, 1996, s.60.

⁽¹³⁾ T.C. Dışişleri Bakanlığı TİKA, Azerbaycan Ülke Raporu, Ankara: TİKA Yayını, Haziran-1995, s.15.

petrolleriyle dünya çapında ünlüdür. Azerbaycan, 1989 verilerine göre çıkardığı petrolün yaklaşık %77'sini Hazar Denizi'nden sağlamıştır.⁽¹⁴⁾

Böyle bir ekonomik veri çerçevesinde Azerbaycan ekonomisinin genelde petrole ve sektörler dağılımında da sanayiye dayalı olması gerektiği düşünülebilir. Fakat Sovyet rejimi döneminde merkezi hükümetlerin sürekli olarak Azerbaycan'ı bir "tarım ülkesi" şeklinde planladığına tanık oluyoruz. Çünkü, Moskova yönetimi yıllar boyunca Azeri petrollerinin '90'dan fazlasını merkeze transfer etmiş, özellikle bağımsızlık öncesindeki son yıllarda Azerbaycan'da çıkarılan petrollerden, Azerbaycan'a bırakılan miktar % 7 seviyelerine düşürülmüştür.⁽¹⁵⁾

Azerbaycan, ekonomik olarak 13 bölgeye ayrılmaktadır. En büyük ve önemli bölgesi, Bakü, Sumgaid ve Abşeron'u içine alan "Abşeron Ekonomik Bölgesi"dir. Bu bölgenin önemi, sanayi, ticaret, nakliyat ve basın yayın merkezi olmasından kaynaklanmaktadır.⁽¹⁶⁾

Azerbaycan ekonomisi özellikle 1992 yılından bu yana önemli üretim düşüşlerine sahne olmaktadır. 1992'de yüzde 35, 1993'te yüzde 13 dolayında düşme kaydeden GSYİH'nın, 1994 yılında yüzde 8 oranında azaldığı tahmin edilmektedir.

Petrol de dahil olmak üzere sanayi sektörünün yurtiçi üretim içindeki payı geleneksel olarak yüzde 40 dolaylarında iken, son yıllarda diğer sektörlerde, özellikle tarım sektöründe üretimin azalması sonucu, 1992'de yüzde 51'e yükselmiştir. Tarım sektörünün toplam üretim içindeki payı ise yüzde 31 olarak gerçekleşmiştir. Azerbaycan Sanayisi esas olarak yakıt üretimi, kimyasal ve petrokimyasal rafineri, metalurji makine, imalat, yapı malzemeleri, hafif sanayi ve gıda üretimine dayanmaktadır.

Petrol ekipmanı imalatı geleneksel olarak ülkenin en büyük sınai dalıdır. Önceleri eski Sovyetler Birliğinin ihtiyaçlarını yüzde 70 oranında karşılayabilen sektör., son yıllarda ülkenin ihtiyaçlarına cevap veremez hale gelmiştir. Sınai

⁽¹⁴⁾ Saadettin Gömeç, a.g.e., s.59.

⁽¹⁵⁾ Feyzullah Budak, Orta Asya mektupları, 4.Baskı, Ankara: Ocak Yayınları, Ağustos 1995, s.213

⁽¹⁶⁾ Atilla Artam, Türk Cumhuriyetlerinin Sosyo-Ekonomik Analizleri ve Türkiye İlişkileri, İstanbul: SAV Yayınları, 1993, s.99-101.

üretimde kimyasallar gibi petrole dayalı sektörlerden borular, makine gereçleri ve bilgisayar gibi nihai metal ürünlere kayış dikkati çekmektedir. Sovyetler Birliği zamanında ısıtma – soğutma sistemleri açısından bölgenin merkezi haline gelen Azerbaycan, bu sektördeki yedek parça talebini Rusya Federasyonu'ndan karşılamaktadır. Görece gelişmiş diğer sanayi dalları tekstil, gıda ve şarapçılıktır.

Tarım sektörü son yıllarda ciddi bir küçülme problemi ile karşı karşıyadır. 1994 yılının ilk yarısında, bir önceki yılın aynı dönemine göre yüzde 13 üretim azalması meydana gelmiştir. Üzüm üretiminde meydana gelen düşüş, şarap ihracatının azalması ve pamuk üretiminin 1994 yılı için tahmin edilen düzeyin ancak yüzde 65'ine ulaşması, dikkati çeken başlıca kayıplardır. Azerbaycan, eski Sovyetler Birliği sınırları içinde toplam şarap üretiminin yüzde 20'sinden fazlasını elinde bulundurmaktaydı. ⁽¹⁷⁾

Azerbaycan, BDT ülkeleri arasında en büyük üçüncü petrol üreticisidir. 1988 yılından bu yana ülkede petrol üretimi yıldan yıla azalma kayıtları etmiş, yılda ortalama yüzde 5 küçülme gerçekleşmiş ve rafineri kapasitesinin çok altında çalışmaya başlamıştır. Ancak, Eylül 1994'te petrol arama ve çıkarma işlemleri uluslararası konsorsiyuma verilmiştir. Yeni bulunan rezervlerin ve oluşturulan Batı konsorsiyumunun ülkenin ekonomik gelişmesinde rol oynaması beklenmektedir. ⁽¹⁸⁾

SSCB'nin dağılması ile birlikte Azerbaycan'da uzmanlaşma ve işbölümüne dayalı ekonomik yapılanma sona ermiş ve ülke, genel pazarlarını kaybetmiştir. Ermenistan savaşı ve Çeçenistan sorunu ise ülke sanayinin gerekli ara malları ithal yollarının kapanmasına neden olmuştur. Bu gelişmeler Azerbaycan ekonomisini darboğaza sürüklemiştir.

Savaş ve dağılma sonrası ortaya çıkan sorunlar nedeniyle milli gelir büyüme hızı 1993'te %-23,1, 1995'te %-11,8 olarak gerçekleşmiştir. Mayıs 1994'te gerçekleştirilen ateşkes sonrasında ancak yılının ikinci yarısından itibaren büyüme başlamış, % 1,3'lük pozitif büyüme hızına ulaşmıştır. Reel büyüme oranı 1997

⁽¹⁷⁾ Ali Sönmez, a.g.e., s.7

⁽¹⁸⁾ Ali Sönmez, a.g.e., s.8.

yılında % 5,8'e yükselmiştir. Reel GSYİH büyüme hızının 1998 yılında % 8 gerçekleşmesi beklenmektedir. 1999 ve 2000 yıllarında ise, büyüme oranlarının % 6 olacağı tahmin edilmektedir. Büyümenin birinci derecede önemli nedeni petrol ve bağlı sektörlerdeki yabancı yatırımlardır. Topraktaki kısmi özelleştirmenin devam etmesine rağmen tarım sektöründe de pozitif büyüme gerçekleşmiştir.

Dağılma sonrası ekonomik sorunlar ve savaş ekonomisi nedeni ile enflasyon oranları dört haneli rakamlara yükselmiştir. 1994 yılı Mayıs ayında gerçekleştirilen ateşkes ve alınan tedbirler ile birlikte 1995 yılından itibaren enflasyon düşüş eğilimi göstermiştir. 1997 yılı enflasyon oranı % 3,7 olarak gerçekleşmiştir. Enflasyonla mücadele çerçevesinde hükümet sıkı para ve maliye politikalarını uygulamaya devam etmektedir.

Enflasyon oranlarındaki düşüşe paralel olarak 1998-99 yıllarında ulusal para birimi Manat karşısında değer kazanmaya ve güçlenmeye başlamıştır.

Tüketici fiyatlarının 1998 yılında % 7,6 oranında düşeceği tahmin edilmektedir. 1999 ve 2000 yılları enflasyon oranlarının ise, sırasıyla % 9 ve % 6 olacağı öngörülmektedir.

Ülkede çağdaş bir vergi politikasının uygulanmaması, dış ticaretteki kısıtlamalar milli gelirin düşük olmasının başlıca nedenleridir.

Azerbaycan'da 1996-1997 yıllarında izlenen ve ekonomik istikrarı sağlayan politikaların, reel ekonomiyi teşvik edici devlet politikalarıyla desteklenmemesi, 1997 yılı öncesi yabancı sermayenin ülkeye çekilmesiyle uygulanan vergi muafiyetinden vazgeçilmesi gibi nedenlerle üretime yönelik yatırımlar yapılamamıştır.⁽¹⁹⁾

Fiyatların tamamen serbest Piyasa koşullarında belirlenmesi, Azerbaycan sanayisinin aşırı fiyat artışlarına yol açabilen tekelci yapısı nedeniyle mümkün olmamaktadır. Tam fiyat serbestisi ancak özelleştirmenin tamamlanması ile mümkün olabilecektir.

⁽¹⁹⁾ [http:// www.igeme.org.tr](http://www.igeme.org.tr).

1994-1995 yıllarını kapsayacak özelleştirme programı ise Nisan 1994'te onaylanmıştır. Buna göre devlet mülkiyetinde olan işletmeler 5 gruba ayrılmış ve özelleştirmenin üç aşamada tamamlanması öngörülmüştür. 1994-1995 döneminde ticaret ve hizmet amaçlı küçük işletmeler, 1996-1998 döneminde maddi üretim faaliyetinde bulunan orta ölçekli işletmeler, 1998'i izleyen bir kaç yıl içerisinde de büyük ölçekli sınai kuruluşların özelleştirilmesi hedeflenmiştir.⁽²⁰⁾

1.3.Dış Ticaret

1.3.1.Azerbaycan'ın Dış Ekonomik İlişkileri

Azerbaycan çok büyük dış ticaret imkânlarına sahiptir. Eski SSCB'de sadece Azerbaycan'ın "pozitif bakiye" veren dış ticaret bilançosuna sahip olduğu görülmektedir. Eski SSCB Cumhuriyetlerinde 1992 yılının Eylül ayına kadar dış ticaretin büyük bir bölümü ikili anlaşmalarla yapılırken, bu tarihten sonra bazı istisnalar haricinde takas yasaklanmıştır.

1991 yılında Azerbaycan'ın toplam dış ticaretin %50,8'inin Rusya Federasyonu, %17,2'sinin Ukrayna ile yapıldığı görülmektedir. Bu Cumhuriyetleri önem sırasıyla Kazakistan, Gürcistan, Türkmenistan ve Özbekistan izlemektedir. Sözü edilen Cumhuriyetler Azerbaycan'a yaptıkları ihracat açısından daha çok varlık göstermişler ve bu durum 1992 yılının ilk 6 ayında da aynı şekilde devam etmiştir.⁽²¹⁾

1994 yılındaki toplam dış ticaret hacmi, 1 milyar 415 milyon ABD \$ olarak gerçekleşmiştir. 1994 yılında ihraç olunan malların %44'ü ithal edilen malların ise %63'ü BDT ülkelerinin payına düşmektedir. Azerbaycan Cumhuriyeti, 1994 yılında üçüncü ülkelerden 28'i ile iki taraflı 21 tanesi ile de tek taraflı dış ticaret (ithalat) ilişkisi kurmuştur. Üçüncü ülkelere ihracatı, ithalatından 70.000.000 ABD doları daha fazla olmuştur.⁽²²⁾

⁽²⁰⁾ IMF, Economic Review, September-1994, s.28.

⁽²¹⁾ Arslan Karabağlı, O. Kemal Ağaoğlu ve A.R. Güneş Oktay, Azerbaycan'ın Doğal kaynaklarıyla Ekonomik Potansiyeli Karşısında Türkiye'nin Dış Ticaretini Geliştirme Olanakları, Ankara: Milli Prodüktivite Merkezi Yayınları, 1993, s.181.

⁽²²⁾ T.C. Dışişleri Bakanlığı TİKA, Azerbaycan Ülke Raporu, Ankara:TİKA yayını , Ekim-1996, s.41.

Yabancı ülkelerden mal ithalinde, hizmetin karşılığı olan bedelin önceden ödenilmesine izin verilmemesi İthalat işlemlerinin yerine getirilmesinde akreditifli ödeme şekli uygulanmaktadır. İthal işlemleri sırasında bedelin önceden ödenmesi Dış Ekonomik İlişkiler Bakanlığı'nın izni ile özel durumlarda gerçekleşmektedir. Ödemesi bu şekilde yapılan malların ülkeye getirilmesi ödeme gününden itibaren maksimum 60 gündür.

Azerbaycan gümrüğünden içeri girmeden ve gümrük giriş beyannamesi bankalara tevdi edilmeden bedellerinin Azerbaycan dışına transferi yasaktır. Azerbaycan'a mal ithali bu nedenle zorlaşmaktadır.

1994 yılında ateşkesin ilan edilmesi ile birlikte, iş istikrarına yönelik çalışmaların hızlandırılması, anlaşmalarının imzalanması, pazar ekonomisine yönelik hukuki altyapının oluşturulması ve dış ticaretin serbestleştirilmesi yönündeki uygulamalar Azerbaycan dış ticaretinde engellerin kalkacağı ve artış meydana geleceği anlamına geleceği anlamına gelmektedir.

Aşağıdaki Tabloda Azerbaycan'ın (1994-1998) yılları arasındaki dış ticaret değerleri verilmiştir.

Tablo: 1- Azerbaycan'ın Dış Ticareti (1994-1998) milyon \$

Yıllar	1994	1995	1996	1997	1997*	1998*
İhracat(fob)	637	637	631	781	407	249
İthalat (cif)	778	668	961	794	379	492
Hacim	1415	1305	1592	1,575	786	741
Denge	-141	-31	-330	-13	28	-243

Kaynak: The Economist Intelligence Unit, 1st quarter 1998 ^(x)

The Economist Intelligence Unit 1998-99

^(x) <http://www.igeme.org.tr> adresinden alınmıştır.

* Ocak-Haziran

CIF : Fiyatın malın bedeliyle birlikte navlun ve sigorta masraflarında kapsadığını ifade eder. ⁽²³⁾

FOB: Bir malın yükleme gemisine teslim koşuluyla saptanan satış fiyatıdır. ⁽²⁴⁾

⁽²³⁾ Orhan Hançerlioğlu, Ekonomi Sözlüğü, 5. Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları, Ekim 1993, s.43.

⁽²⁴⁾ Orhan Hançerlioğlu, a.g.e. , s.120.

Tablo: 1’de görüldüğü gibi, 1998 yılı Ocak- Haziran dönemi ihracatında bir önceki yılın aynı dönemine göre % 39 oranında azalmıştır. İhracattaki bu düşüşün nedenleri şu şekilde özetlenebilir:

- Sanayi tesislerinin Özelleştirilmesinde yaşanan tıkanıklığın aşılabilmesi gibi yapısal sorunlar nedeniyle üretim yapılamaması ve dolayısıyla ihracatın katma değeri düşük hammadde ve yarı mamul malların üzerinde yoğunlaşması,
- Azerbaycan’ın ihracatında önemli yer tutan petrolün dünya piyasalarında fiyatının çok fazla düşmesi Azerbaycan’ın oluşan piyasa koşullarına uyum sağlamada ilk başlarda yeterince esnekliğe sahip olmaması, gibi faktörler ihracatın düşüş göstermesinde etkili olmuştur.⁽²⁵⁾

Yine Tablo:1’de görüldüğü üzere 1997 yılı hariç diğer yıllarda Azerbaycan dış ticaret açığı görülmektedir.

Azerbaycan Cumhuriyeti ile karşılıklı ticari işbirliği olan ülkelerin tabloları:

Tablo:2-Azerbaycan’ın İhracatının Başlıca Ülkeler İtibariyle Oransal Dağılımı

İhracat Yaptığı Başlıca Ülkeler (1994)	%
Rusya	22
Ukrayna	9
Türkmenistan	2.6
Gürcistan	2.6
Kazakistan	2.5
Moldova	2
İran	38
Türkiye	2.6

Kaynak: Ali Sönmez, Kafkasya ve Orta Asya Cumhuriyetleri, Ülke Profilleri ve Türkiye ile Ekonomik İlişkiler, DPT Yayını, Şubat-1996, sayfa: 6

⁽²⁵⁾ [http:// www.igeme.org.tr](http://www.igeme.org.tr).

Tablo:3-Azerbaycan'ın İthalatının Başlıca Ülkeler İtibariyle Oransal Dağılımı

İthalat Yaptığı başlıca Ülkeler (1994)	%
Türkmenistan	25
Rusya	15
Ukrayna	11
Kazakistan	6.6
Moldova	1.7
İran	8.5
Türkiye	9.7
Almanya	4

Kaynak: Ali Sönmez, a.g.e, sayfa: 6.

Tablo 2'de, Azerbaycan'ın oransal olarak en yüksek ihracatı sırasıyla İran, Rusya ve Ukrayna ile gerçekleştirdiği görülmektedir. Türkiye'ye olan ihracatı ise toplam toplam ihracat içinde sadece (%2,6) olduğu görülür.

Tablo 3'de, 1994 yılında Azerbaycan'ın oransal olarak en yüksek ithalatı sırasıyla Türkmenistan ve Rusya ile gerçekleştirdiği görülmektedir. Türkiye'ye olan ithalatının ise toplam ithalatı içinde sadece (%9,7) olduğu görülmektedir.

Azerbaycan, ihraç potansiyeli taşıyan sanayi mamulleri üretiminde diğer cumhuriyetlere muhtaç durumdadır. Cam sanayi buna ilginç bir örnek teşkil etmektedir. Cam üretiminde ham madde olarak kullanılan kum, Ukrayna'dan temin edilmektedir.⁽²⁶⁾

Azerbaycan'ın petrol, petrol arama makineleri, klima, buzdolabı gibi dayanıklı tüketim malları, pamuk, üzüm, havyar, balık konservesi, şarap, yün, tütün, yılan zehri, meyan kökü, bakır, alüminyum, çay, ipek halı, müzik aletleri, kimyevi maddelerde büyük ihracat potansiyeli vardır ve bugün bu ürünleri 80 ülkeye ihraç etmektedir.⁽²⁷⁾

⁽²⁶⁾ Zakir Avşar, Ferruh Solak, Ferhan Yorulmaz, Ayşe Yorulmaz, Yeni Bir Yüzyılın Eşiğinde Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri, 1. Baskı, Ankara: Vadi Yayınları, Nisan-1994, s.53.

⁽²⁷⁾ İlhan Uludağ, Sovyetler Birliği Sonrası Bağımsız Türk Cumhuriyetleri ve Türk Gruplarının Sosyo-Ekonomik Analizi Türkiye İle İlişkileri, İstanbul: TOBB Yayını, 1992, s.272.

Azerbaycan'da dış ticaretinin geliştirilebilmesi için, petrol üretiminin artırılmasına, cumhuriyetlerarası ticaretin yeniden canlandırılmasına ve yeni pazarlarla ilişkiler kurmaya yönelik çalışmalar yapılmaktadır.

1.3.2. Türkiye-Azerbaycan Ekonomik İlişkileri

1.3.3. Türkiye-Azerbaycan Arasındaki Dış Ticaret

İki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler, ortak bağlara ve üst düzey görüşmelerin yoğunluğuna rağmen istenilen seviyeye ulaşamamıştır. Ülkede iç istikrarın sağlanması yolunda önemli adımlar atılmış, ülke yabancı sermaye için kısa dönemde daha ümit vadeden, büyük bir pazar niteliği kazanmıştır. Türk yatırımcıları için Azerbaycan pazarı gün geçtikçe önemini arttırmaktadır. ⁽²⁸⁾

Türk firmaları, sınai tesis inşası, sanayi yatırımlar, kimya, petro kimya, telekomünikasyon, ulaştırma, enerji sektörleri, pazarlama ve fırıncılık alanlarında faaliyet göstermektedirler.

Türk firmalarının özellikle konfeksiyon, inşaat malzemeleri, mutfak eşyaları, mobilya, ayakkabı ile sıhhi tesisat malzemeleri satışına yönelik olarak açtıkları mağazalar büyük ilgi görmektedir. Bu tür işyerlerinin kısa dönemde daha da artacağı tahmin edilmektedir. ⁽²⁹⁾

Azerbaycan Cumhuriyeti, bir çok avantajları ile Türk işadamları tarafından gerek yatırım, gerekse ticari faaliyet göstermek bakımından oldukça **tercih edilen** bir ülkedir.

1992 yılından itibaren bir çok Türk şirketi Azerbaycan'da müşterek müessese kurmuş, şube veya temsilcilik açmışlardır. Nisan 1996 tarihi itibarıyla *425 adet Müşterek Müessese, Şube ve Müstakil Firma; 207, temsilcilik; 30.* şeklindedir. Azerbaycan'da çok çeşitli sektörlerde faaliyet gösteren Türk firmalarının büyük bir kısmı ticaret yapmakta veya küçük ve orta ölçekli yatırımı tercih etmektedir. Ayrıca, hizmet ve ticaret sektöründe faaliyet gösteren 100'ün üzerinde Türk şirketi vardır. Yapılan araştırmalara göre, Türk

⁽²⁸⁾ Ali Sönmez, a.g.e., s.10.

⁽²⁹⁾ Ali Sönmez, a.g.e., s.10.

şirketlerinin Azerbaycan'daki toplam sermaye ve yatırımlarının 500 milyon ABD Doları seviyesine ulaştığı tahmin edilmektedir.⁽³⁰⁾

Aşağıdaki tabloda Türkiye-Azerbaycan (1992-1998) yılları arasındaki dış ticaret değerleri verilmiştir.

Tablo:4- Türkiye – Azerbaycan Dış Ticareti (1992-1998) milyon\$

YILLAR	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
İhracat	102	68	132	161	239	320	327
İthalat	35	34	9	22	38	58	50
Dış Ticaret Hacmi	137	102	141	183	277	378	377
Dış Ticaret Dengesi	67	34	123	139	201	262	277

Kaynak: DPT, DTM verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Tablo: 4'de görüldüğü gibi, Türkiye – Azerbaycan dış ticaret hacmi genel olarak sürekli artmakta, Ayrıca bu yıllar için Türkiye'nin Azerbaycan'a karşı ticaret fazlası görülmektedir.

Türkiye'nin Azerbaycan'a ihracatı , ihraç ürünlerinin bu ülkede tanınmaya başlaması, Azerbaycan'ın önemli ticaret partnerlerinden biri olan İran'ın ihraç ürünlerinin Türk ihraç ürünlerine kıyasla düşük kaliteli olması, Azerbaycan-Rusya Federasyonu arasındaki Kuzey Kafkas demiryolunun kapalı olması, Türk şirketlerinin Azerbaycan piyasasında şube açmak suretiyle Türkiye'den ithalat yapması ve bu malları piyasada pazarlaması gibi nedenlerle 1993 yılından beri yükselme eğilimi göstermektedir. Bunların yanı sıra İran tarafından ihraç edilen ürünlerin Türk ihraç ürünlerine kıyasla düşük kaliteli olması da Türkiye'ye ihracatı olumlu yönde etkilemiştir. Ancak, yüksek gümrük vergisi oranları nedeni ile iki ülke dış ticareti sekteye uğramaktadır.

Türkiye'nin AB ile imzalamış olduğu Gümrük Birliği Anlaşması'nın 1.1.1996 tarihinde yürürlüğe girmesiyle birlikte anlaşma çerçevesinde üçüncü ülkelere uygulanan gözetim önlemleri kapsamında tekstil konfeksiyon ürünlerinde gözetim önlemleri uygulamaya konulmuştur. Tekstil ve konfeksiyon ürün ithalatında

⁽³⁰⁾ T.C. Dışişleri Bakanlığı TİKA, Azerbaycan Ülke Raporu, Ankara: TİKA Yayını, Ekim 1996, s.106.

gözetim uygulaması, herhangi bir miktar kısıtlaması getirmemekte, sadece bu ürünlerin ticaretinin daha etkin bir şekilde kontrolünü sağlamaktadır.

Başta bavul ticareti olmak üzere kayıt dışı ticaret işlemleri gözönüne alındığında iki ülke arasındaki ticaret hacminin çok daha önemli boyutlarda olduğu zannedilmektedir.⁽³¹⁾

Ayrıca demir, bakır, kurşun, çinko, kobalt gibi madenler ile diğer endüstriyel hammaddeler konusunda Azerbaycan-Türkiye arasındaki işbirliğinin gelişmesi büyük ölçüde mümkün görülmektedir. Pazar ekonomisinin oluşturulmasına, dış ticaretin serbestleşmesine yönelik gayretler ve anlaşmaların imzalanması Azerbaycan'ın dış ticaret hacminde önemli artışlar olacağı anlamına gelmektedir. Türkiye ve Azerbaycan arasında imzalanan "Yatırımların Karşılıklı Teşviki", "Çifte Vergilendirilmeyi Önleme" gibi ekonomik ilişkilerin temelini oluşturan anlaşmalara işlerlik kazandırılması iki ülke arasındaki ticari ilişkileri daha da arttıracaktır.

Türkiye'den Azerbaycan'a ihraç edilen başlıca ürünler:

Buğday unu, eczacılık ürünleri, sentetik deterjanlar, binek otomobilleri, akümülatör, otomobil lastikleri, mobilya, inşaat malzemeleri, duvar kağıtları, sıhhi tesisat malzemeleri, tekstil sanayi için makina ve teçhizat, deri giyim eşyası, kozmetik ürünleri, trikotaj ürünleri, lastik ve plastikten mamul eşya, televizyon, buzdolabı, vs. , cam kaplar, alüminyum profil, adi metallerden eşya, ağaç imali için makineler, telekomünikasyon teçhizatı, kablolar, elektrik malzemeler, kırtasiye malzemeleri, hazır giysiler, margarin, buğday, zeytinyağı, ayçiçek yağı, tereyağı, soya yağı, gıda sanayi için makina ve teçhizat, çay, konserve, salça, dondurma, sebze (patates, soğan), yumurta ve tavuk eti, maden suyu, alkolsüz içkiler, bira, makarna, küp ve toz şeker, çikolata ve şekerleme ürünleri, meyve suları, peynir, bisküvidir.

Türkiye'nin Azerbaycan'dan ithal ettiği başlıca ürünler:

Ham alüminyum, pamuk, polietilen, ham deri, yün, alkollü içkiler, pamuk ipliği, ham bakır ve fosfatlı gübreler.⁽³²⁾

⁽³¹⁾ <http://www.igeme.org.tr>.

⁽³²⁾ T.C. Dışişleri Bakanlığı TİKA, Azerbaycan Ülke Raporu, Ankara: TİKA Yayını, Ekim 1996, s.106.

1.3.4.Türk Eximbank İle Olan İlişkiler

30.11.1995 itibariyle Türk Eximbank tarafından Azerbaycan Cumhuriyetine açılan kredi limitleri ihracat için 100 milyon dolar ve projeler için 150 milyon dolar olmak üzere toplam 250 milyon dolardır(Tablo 5).

Tablo: 5- Türk Eximbank Tarafından Yapılan Finansman Desteği (30.11.1995 İtibariyle)
(Milyon USD)

KULLANDIRILAN						
	LİMİT	1992	1993	1994	1995	TOPLAM
Azerbaycan	250.0	--	--	29.3	36.87	66.17
Mal Kredisi	100.0	--	--	21.1	33.53	54.63
Proje Kredisi	150.0	--	--	8.2	3.34	11.54

Kaynak: T.C. Dışişleri Bakanlığı TİKA, Azerbaycan Ülke Raporu, Ankara:TİKA Yayını,
Ekim-1996, Sayfa:57.

Bu krediye karşılık 10.04.1996 tarihine kadar kullanılan kısım ile geri ödenen ve ödenmeyen miktarlar şöyledir. (10.04.1996 tarihi itibariyle)

Tablo:6 -Türk Eximbank'ın Kullanılan Kısmı ile Geri Ödenen ve Ödenmeyen Miktarı
(Milyon \$)

	LİMİT	Toplam Kullandırım	Geri Ödeme (Faiz+Anapara)	Ödenmeyen Toplam (Faiz+Anapara)
Mal Kredisi	100	59.40	2.41	16.15
Proje Kredisi	150	12.20	0.27	1.82
TOPLAM	250	71.60	2.68	17.97

Kaynak: T.C. Dışişleri Bakanlığı TİKA, Azerbaycan Ülke Raporu, Ankara:TİKA Yayını,
Ekim-1996, Sayfa:57.

Bu kredilerin 59.40 milyon Doları Mal kredisi kapsamında Türk mallarının ihracatında ve 12.20 milyon Doları proje kredisi kapsamında proje finansmanı için kullanılmıştır(Tablo: 6).

7 Temmuz 1995 tarihinde yapılan borç erteleme anlaşması ile vadesi 1994 ve 1995 yıllarında gelen toplam 31.09 milyon Dolar ana para ve yaklaşık 3 milyon Dolar faiz ödemeleri sırasıyla 1996 ve 1997 yıllarına ertelenmiştir. Son olarak 8

Ağustos 1996 tarihinde yapılan anlaşma ile faizlerin ödenmesi, 74.82 milyon Dolarlık ana para ödemesinin ise ertelenmesine karar verilmiştir.

Eximbank kredisinin tam olarak kullanılmamasındaki temel neden Azerbaycan hükümeti tarafından proje belirlemede ve kabul edilen projelerin Türkiye'ye gönderilmesindeki gecikmelerdir. Ayrıca Bakü'deki Dışişleri Kompleksi inşaatı için 10 milyon Dolar kredi verilmiştir.⁽³³⁾

1.3.5.Azerbaycan'da Potansiyel yatırım alanları;

Budak'ın yapmış olduğu araştırmalara göre Azerbaycan'da potansiyel yatırım alanları şunlardır:

Demir, bakır, kurşun, alüminyuma dayalı haddehaneler, aynı madenlere dayalı yarı mamül ve mamül üretim tesisleri, çimento fabrikaları, otomobil fabrikaları, sigara fabrikaları, alkollü ve alkolsüz içki şişeleme tesisleri, klima cihazları fabrikası, elektrikli ev aletleri üretim tesisleri, eski petrol yataklarının restorasyonu, petrol üretimi ve sondaj faaliyetlerinin geliştirilmesi, pamuk ipliği fabrikaları, dijital telefon santralleri ve bilgi aktarma cihazları üretim tesisi, otel inşası, halı fabrikaları, meyve ve sebze işleme-kurutma-paketleme tesisleri, şampuan üretimi, sıhhi tesisat üretimi, konserve fabrikaları, çocuk maması üretimi, şişe fabrikası, tıbbî ekipman ve donanım üretimidir.⁽³⁴⁾

⁽³³⁾ DEİK, Azerbaycan Ekonomisinde Son Gelişmeler ve Türkiye İle İlişkileri, Kasım 1996, s.7.

⁽³⁴⁾ Feyzullah Budak. a.g.e. s.218.

İKİNCİ BÖLÜM

KAZAKİSTAN CUMHURİYETİ

2. KAZAKİSTAN CUMHURİYETİ

2.1. Kazakistan Hakkında Genel Bilgiler ⁽³⁵⁾

Başkent	: Astana (300.000)
Yüzölçümü	: 2.724.900 km ²
Nüfus (1997)	: 15.980.000
Nüfus Yoğunluğu (kişi / km²)	: 6
Resmi Dil	: Kazakça
Cumhurbaşkanı	: Nursultan Nazarbayev
Etnik Yapı	: % 50,64 Kazak, % 31.18 Rus, % 1,91 Alman, % 4,53 Ukraynalı, % 11,74 diğerleri
GSMH (1997)	: 22,3 milyar ABD Doları
Kişi Başına Milli Gelir (1997)	: 1404 ABD Doları
Para Birimi	: Tenge
Döviz Kuru	: 1 \$ = 75.4 Tenge*
İşsizlik Oranı (1997)	: % 3,9
Enflasyon (1997)	: % 11,2
Büyüme Hızı (1997)	: % 2
Türkiye'ye İhracat (1997)	: 165 milyon ABD Doları
Türkiye'den İthalat (1997)	: 211 milyon ABD Doları
Komşuları	: Rusya, Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan, Çin
Önemli Şehirler	: Almatı, Cumbul, Çimkent, Türkistan
Nehirleri	: İrtiş, İşim, Tobol, Sırderya, Ural
Gölleri	: Hazar Denizi, Aral Gölü, Balkaş, Alakol
1997 yılı ortalaması *	

⁽³⁵⁾ T.C. Dışişleri Bakanlığı TİKA, Avrasya-Türk Cumhuriyetleri, Ankara: TİKA Yayını, Baskı 1-1998.

2.2.Ekonomik Durum

Sovyet rejimi süresince, genel olarak Türk Cumhuriyetlerindeki zenginliklerin % 90'dan fazlası ülke halkının elinden alınarak merkeze transfer edilmiş ve milli üretimin sadece % 10'dan daha az bir kısmı üretimin yapıldığı ülkeye bırakılmıştır. Kazakistan, Sovyet merkezi planlaması ile doğal zenginliklerden kopuk bir üretim yapısına göre şekillendirilmiş ve ekonomik faaliyetlerin idamesinde sürekli olarak merkeze ve diğer cumhuriyetlere bağımlı bir tarzda organize edilmiştir. ⁽³⁶⁾

Örneğin, ülke çok zengin demir rezervlerine sahip olmasına ve üretilen demir tozlarının rafine edilerek demir konsantresi haline getirilme işlemi Kazakistan'da yapılmasına rağmen, çelik üretimi için gelinen bu son safhada demir konsantresi Rusya'da kurulan çelik üretim tesislerine taşınmıştır.

Bu konuda bir başka örnek: Tarım sektörünün en temel iki makinasından biri olan traktör, Kazakistan'da ihtiyaçtan fazla imâl ettirilerek diğer cumhuriyetlere ihraç edilmesine rağmen, biçerdöver makinesi için ülke diğer cumhuriyetlere bağımlı hale getirilmiştir. ⁽³⁷⁾

Kazakistan, İktisadi coğrafya bakımından dört bölgeye ayrılır. Birinci bölgeyi oluşturan Batı Bölgesi, daha ziyade koyun yetiştiriciliği (özellikle karakul koyunu) ve tarım ürünleri işlemesi önemlidir. Petrol, tuz ve fosfat madenlerine dayalı kimya endüstrisi gelişmiştir. Orta ve kuzey kesimi oluşturan ikinci bölge, buğday ve darı ekimine elverişlidir. Gübrelemenin uçaklarla yapıldığı tarım alanları, İrtiş Irmağı'nın suları ile sulanır. Sığır ve koyun yetiştiriciliği önem kazanan bu bölgede, kömür, bakır, demir, boksit, volfram, manganez, kurşun, barit maden rezervleri oldukça çoktur. Üçüncü bölgeyi oluşturan Doğu kesimi, yarı göçebelerin sığır ve koyun besleme alanlarıdır. Çok zengin kurşun, çinko, gümüş ve altın yataklarıyla ünlüdür. Aral Gölünden Çungarya kapısına uzanan dördüncü bölge Güney Bölgesidir. Bu bölge Kazakistan'ın nüfus ve tarım bakımından en canlı bölgesidir. Güney Bölgesinde Siriderya ve İli Irmaklarının sularıyla sulanan çok geniş tarım alanları vardır. Bu bölgede başta pamuk olmak üzere diğer tarım ürünleri de üretilir.

⁽³⁶⁾ Feyzullah Budak, a.g.e., s.236.

⁽³⁷⁾ Feyzullah Budak, a.g.e., s.236.

Vahalarda üzüm bağları yoğunluk kazanır. Ülke koyunlarının büyük bir kısmı bu bölgede beslenir. Önemli büyük şehirlerin yer aldığı bu bölgede kimya ve metalürji sanayii gelişmiştir.⁽³⁸⁾

Kazakistan'ın en önemli sanayi merkezi, maden ocaklarının, makina, tekstil ve gıda endüstrisinin bulunduğu Karaganda'dır. Bunun dışında Temir-Tav'da demir, döküm ve kimya endüstrisi, Cez-Kazgan ve Balkaş'da bakır döküm atölyeleri, kuzeybatıda Kuştanay ve Aktürbe'de demir-çelik fabrikaları, kuzeyde Kızılyar, Akmolla'da ve güneydoğuda gıda sanayi gelişmiştir.⁽³⁹⁾

Kazakistan diğer Türk cumhuriyetlerine göre **“nispeten sanayileşmiş”** bir ülkedir. Milli gelirin sektörlere göre dağılımında en büyük pay sanayi sektörüne aittir.⁽⁴⁰⁾

Kazakistan, önemli ölçüde maden kaynaklarına sahip olup, bu sektörde geniş çaplı maden çıkarma ve işleme kapasitesine sahiptir. Ayrıca, ülkede metalürji, ağır sanayi için gerekli makine ve makine ekipmanı, petro kimya, tarımsal ürünleri işleme ve tekstil alanında gelişmiş bir sanayi altyapısı vardır.⁽⁴¹⁾

Türk Cumhuriyetleri içerisinde en zengin yeraltı kaynaklarına sahip ülke Kazakistan'dır. Kazakistan “Mendel Tablosu”⁽⁴²⁾ olarak adlandırılan tablodaki bütün madenlere sahiptir. Başlıca yeraltı kaynakları: krom, bakır, kurşun, çinko, alüminyum, asbest, barit, berilyum, bizmut, fosfat, titanyum, kömür, petrol ve bordur. Kazakistan rezerv açısından, Tungstende dünya birincisi, krom ve manganezde dünya ikincisi, molibden ve fosfatta ise dünya dördüncüsü olan bir ülkedir.

⁽³⁸⁾ Ramazan Özey, Dünya Platformunda Türk Dünyası, 2. Baskı İstanbul: Öz Eğitim Yayınları: 11, 1997, s.158.

⁽³⁹⁾ Sabahaddin Zaim, Türk ve İslam Dünyasının Yeniden Yapılanması, İstanbul: Yeni Asya Yayınları, 1993, s.72.

⁽⁴⁰⁾ Zakir Avşar ve diğerleri, Yeni Bir Yüzyılın..., s.70.

⁽⁴¹⁾ T.C. Dışişleri Bakanlığı TİKA, Kazakistan Ülke Raporu, Ankara: TİKA Yayını, Ekim 1996, s.21.

⁽⁴²⁾ Mendel Tablosu: Periyodik çetvel elementleri gösteren ve özellikleriyle ilgili bilgi veren bir tablodur. Bu tabloda elementler belirli bir düzene göre sıralanmıştır. Periyotlar cetveli üç ana grupta toplanabilir. Bunlar metaller, ametaller ve soygazlardır. Periyodik çetvel en son olarak Dimitri Mendelyef tarafından atom numaralarına göre dizilmiştir. Ve Mendel Tablosu adıyla anılır. (Fen Bilimleri İstanbul: Güven Dershane Sahipleri Derneği Yayınları, sayfa:322).

Kazakistan'da, demir dışı madencilik çok önemli bir yere sahiptir. Türk cumhuriyetlerin sanayi üretiminin yüzde 11.2'sini kapsayan bu alanda 34 işletme yer almaktadır.⁽⁴³⁾ Kazakistan BDT ülkelerinin sahip oldukları demir filizlerinin 1/10'una sahiptir.⁽⁴⁴⁾ Demir üretimi de yüzde 9.8'lik payla önemli bir yere sahiptir.

Bor rezervleri bakımından Türkiye ve ABD den sonra 3. sırada yer almaktadır. Kazakistan, dünya bakır üretiminde 17 rezervde aktif üretimle 7. sıraya gelmektedir. 1992 yılında bakır üretimini %8'i yurt içine verilmiştir, %22'si BDT ülkelerine ve %70'i de diğer ülkelere ihraç edilmiştir.⁽⁴⁵⁾ Donskoy krom kompleksinde ise Sovyetler Birliği dönemindeki üretimin %95'i gerçekleştirilmektedir.⁽⁴⁶⁾

Kazakistan, filizsiz cevher (maden) kaynakları bakımından da oldukça zengindir. Karatay Dağları'nda ve Aktyubinsk şehri yakınlarında yüksek kalitede fosfat yatakları vardır. Djetygar'da ise asbest ve sodyum tuzları, potasyum, magnezyum yatakları bulunmaktadır.⁽⁴⁷⁾

Kazakistan dünyanın altın rezervlerine sahip sayılı ülkelerinden biridir. Yıllık altın üretimi yaklaşık 500 tondur. SSCB'nin dağılmadan önce elde edilen altının tümü Moskova tarafından idare edilmekteydi.⁽⁴⁸⁾ Özetle Kazakistan için, Sovyetler Birliği'nin hammaddesini temin eden bir ülke görünümündedir diyebiliriz.⁽⁴⁹⁾

Ülkenin ekonomik hayatında kamu sektörü ağırlığını korumaktadır. 1991 yılı sonu itibariyle ülkenin tahmini 200 Milyar Ruble değerindeki sabit değer stokunun %90'ı kamuya ait bulunmaktadır. Geri kalan %10'luk kısım ise

⁽⁴³⁾ T.C. Dışişleri Bakanlığı TİKA, Kazakistan Ülke Raporu, Ankara:TİKA Yayınları, Haziran 1995, s.23.

⁽⁴⁴⁾ a.g.e. s.23.

⁽⁴⁵⁾ T.C. Dışişleri Bakanlığı TİKA, Kazakistan Ülke Raporu, Ankara:TİKA Yayınları, Ekim 1996, s.26.

⁽⁴⁶⁾ a.g.e. s.26.

⁽⁴⁷⁾ T.C. Dışişleri Bakanlığı TİKA, Kazakistan Ülke Raporu , Ankara: TİKA Yayını, Haziran 1995, s.24.

⁽⁴⁸⁾ Erol Mütercimler, a.g.e., s.167.

⁽⁴⁹⁾ Hakan Ay, Halûk Egeli, "ECO'nün Gelişimi ve Geleceğe Yönelik Beklentiler", Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, Ekim 1995, sayı:98, s.35.

kollektif çiftliklerde ve özel sektörde bulunmaktadır. Ancak, Kazakistan hükümeti, 1991 yılında pazar ekonomisine yönelik bir reform programını uygulamıştır. Özellikle aralarında Rusya hükümeti için hazırlanan ancak uygulama imkânı bulunmayan “500 Gün Planı’nın” mimarı Grigori Yavlinsky’nin de aralarında bulunduğu Rus ekonomi uzmanlarının yardımıyla hazırlanan özelleştirme programı çerçevesinde, kamuya ait mal varlıklarının özelleştirilmesi çalışmalarına başlanılmıştır. Ve çalışanların içinde oturdukları ev, iş yaptıkları dükkan ve çalıştıkları iş yerlerinin hisse senetlerini satın almasına imkan tanımak açısından kupon sistemi geliştirilmiştir.

1991 ve 1992 yıllarında Kazak Yüksek Sovyeti ekonomik yapının serbest pazar ekonomisine dönüştürülmesi amacıyla bir dizi kanunu yürürlüğe koymuştur. Özelleştirme programında öncelikli sektörler hizmet ve perakende ticaret olup, 1991 yılı sonu itibarıyla 380 işyeri özel sektöre devredilmiştir. 1992 yılı ilk yarısında Almatı’da bulunan işyeri ve diğer kamu değerlerinin açık artırma yöntemi ile özelleştirilmesi tamamlanmıştır.⁽⁵⁰⁾

Bu kanuna bağlı olarak “özelleştirme kurumu” oluşturulmuştur. Özelleştirme çalışmalarının hızlandırılacağı kamu sektörüne ait sanayi işletmelerinin %50’si tarım işletmelerinin %40’ı ve konutta %100 oranında özelleştirilmeye gidileceği ve yabancılara öncelik verileceği belirtilmiştir.⁽⁵¹⁾

Ülkede uygulanan özelleştirme programı başarı ile yürütülmekte olup, diğer Orta Asya Cumhuriyetleri ve hatta Rusya Federasyonu’nun bu amaçla ortaya koyduğu programların da ilerisine geçilmiştir.⁽⁵²⁾

Rusya’da, Ocak 1992’de uygulamaya konulan fiyatların serbest bırakılması politikasına paralel olarak Kazakistan hükümeti tarafından birçok mal ve hizmetin fiyatı serbest piyasa koşullarına bırakılmıştır.

Fiyat endekslerinde bulunan malların %20’si dışında (temel gıda ve hizmet malları ile ev kirası) tüketim mal ve hizmetlerinin fiyat düzeylerinin

⁽⁵⁰⁾ T.C. Dışişleri Bakanlığı TİKA, Kazakistan Ülke Raporu , Ankara:TİKA Yayını, Ekim 1996, s.21.

⁽⁵¹⁾ Yeni Hafta Gazetesi, Mercek, Sayı:56, s.8.

⁽⁵²⁾ T.C. Dışişleri Bakanlığı TİKA, Kazakistan Ülke Raporu, Ankara: TİKA Yayını, Ekim 1996, s.21.

piyasa fiyatları düzeyine çekilmesi sağlanmıştır. Hükümetin kontrolünde olan temel mal ve hizmet fiyatları dahi üç veya beş misli arttırılmıştır. En fazla fiyat artışı gaz yağı, kömür, fuel oil fiyatlarında yapılırken, hububat, ekmek, süt, doğal gaz, ve hava-kara taşıma fiyatlarındaki artış daha sınırlı tutulmuştur. Toptan eşya fiyatları seviyesinde ise, fiyatları kontrol altında tutulan mallar grubunda fiyat artışları üç ile sekiz misli düzeylerinde olmuştur. Bu grupta en fazla fiyat artışı elektrik, haberleşme ve karayolu taşımacılığı alanında gerçekleşmiş, bazı tip kömür, tarımsal sektörlere sağlanan elektrik ve cumhuriyetler arası uygulanan demiryolu tarifelerine de artışlar gelmiştir. ⁽⁵³⁾

Kasım 1993'den sonra, Kazakistan, aylık enflasyon oranı %28'lerde iken, yeni para birimi olan milli parası Tenge'yi kabul etmesiyle birlikte enflasyon üç, dört rakamlı hale gelmiştir. Ancak, Nursultan Nazarbayev'in deyişiyle "kendi reformunu bizzat uygulama imkânı bulan Kazakistan, kendi ekonomik yapısını oluşturması sayesinde kendi doğal kaynaklarını, kendi zenginliklerini kendisi idare edeceği için"⁽⁵⁴⁾ Nursultan Nazarbayev, büyük bir hızla ekonomisini iyileştirme yoluna gitmiştir. 1996 yılında ise enflasyon oranı %11.2'ye düşürülmüştür. ⁽⁵⁵⁾

2.3.Dış Ticaret

2.3.1.Kazakistan'ın Dış Ekonomik İlişkileri

1991 yılına kadar Kazakistan'ın dış ticareti, diğer eski SSCB ülkelerinde olduğu gibi, tamamen Moskova'nın tekelindeydi. Yabancı ülkelerle yapılan ihracat ve ithalat, Moskova aracılığıyla gerçekleştirilmekteydi. Elde edilen döviz gelirlerinin harcanması da yine Moskova'ya aitti. Kazakistan bağımsızlığını kazandıktan sonra, dış ticareti hakimiyet altına almıştır. Kazakistan, BDT ülkeleriyle ticari-iktisadi işbirliği çerçevesinde anlaşmalar yapmıştır. 25 Ocak 1992 tarihinde Kazakistan Cumhurbaşkanlığı'nın yaptığı bir açıklamaya göre;

⁽⁵³⁾ T.C. Dışişleri Bakanlığı TİKA, Kazakistan Ülke Raporu , Ankara:TİKA Yayını, Ekim 1996, s.22-23.

⁽⁵⁴⁾ Nursultan Nazarbayev, Yüzyılların Kuşağında, Bitiş Yayını, Ankara-1997, s.127-128.

⁽⁵⁵⁾ Zakir Avşar, Ferruh Solak, Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri, 2. Baskı, Ankara: Vadi yayınları, Şubat 1998, s.122.

hiçbir kayıt olmadan her bir işletmenin ihracat ve ithalat faaliyetlerinde bulunabilmesine, ortak yatırım (joint-venture) yapabilmesine, yabancı ortakların kârlarını Devlet Milli Bankası aracılığıyla yurtdışına transfer edebilmelerine izin verilmiştir. Sadece bazı malların ihracatında Bakanlar Kurulu'nun iznine gerek görülmüştür. Bu mallar şunlardır; petrol ve petrol ürünleri, kömür, demir filizi, çelik, bakır, alüminyum, altın, gümüş, uranyum, diğer kıymetli metaller, hububat, pamuk, yün, minarel gübreler, Tibet tıbbi ürünleri ve ilaç hammaddeleridir.⁽⁵⁶⁾

Kazakistan'ın ihracatının yapısına bakıldığında, petrolün ana metallerin yerini alarak başlıca ihraç kalemi haline geldiği görülmektedir. Dünya Bankası'nın verilerine göre, 1993 yılında toplam ihracatın % 47,9'unu ana metaller ve sadece % 25,3 'ünü petrol oluştururken, 1996 yılında ana metallerin ihracatı %30,6 oranına düşüp petrol ve petrol ürünlerinin ihracatı %33'e yükselmiştir. Benzer şekilde 1993 yılında ülkenin toplam ihracatının %9,5'ini oluşturan kimyasal maddelerin payı 1996 yılında %6,8'e düşmüştür. Ana metaller ile kimyasal maddelerin ihracatında yaşanan bu düşüş, Rus sanayi sektöründen gelen talebin azaldığının bir göstergesi olarak kabul edilmiştir. Girdi ve çıktı fiyatlarının dünya piyasa fiyatlarına yaklaşması ve eski Sovyetler Birliği ülkelerinin metal üretme kapasitesinin büyüklüğü, Kazakistan metal sanayiindeki bazı firmaların kârlılığını azaltan faktörler olmuştur.

1996 yılında Kazakistan'ın toplam ithalatının %13,2'sini yiyecek, %19'unu enerji ürünleri, %12,3'ünü makine ve cihazlar ile %2,7'sini gıda dışı tüketim malları oluşturmuştur. Enerjinin büyük bir çoğunluğu, Rusya'dan elektrik Özbekistan'dan da az miktarda doğal gaz şeklinde ithal edilmiştir. Kayıtlı taşıt ithalatı toplamın %7'si oranında görülmekle birlikte, pek çok ikinci el araba ithalinin kayıt dışında kaldığı da bilinmektedir. Ülkenin Rusya, Kırgızistan ve Özbekistan ile uzun sınırlara sahip olması ve bunların denetiminin güçlüğü, küçük ölçekli sınır ticaretinin kolay olmasına neden olmaktadır.⁽⁵⁷⁾

⁽⁵⁶⁾ İlhan Uludağ, Sovyetler Birliği Sonrası Bağımsız Türk Cumhuriyetleri ve Türk Gruplarının Sosyo-Ekonomik Analizi Türkiye İle İlişkileri, İstanbul: TOBB Yayını, 1992, s.289.

⁽⁵⁷⁾ İGEME, Kazakistan Ülke Raporu; Ankara: İGEME Yayını, Aralık 1998, s.18.

Kazakistan'ın uluslararası ticaret istatistikleri, yetersiz ve yaklaşık değerlerden oluşmaktadır. 1993 yılında 62 ülkeye ticaret yapan ülke 1996 yılında bu rakamı 134'e çıkarmıştır. Bununla beraber, ülkenin dünya ticareti içindeki payı sadece %0,04 ile oldukça düşüktür. Bunun sebeplerinden biri, ülkenin ağırlıklı olarak hammadde ihracatçısı olmasıdır.⁽⁵⁸⁾

Sovyetler Birliği döneminde Rusya ile kronik ticaret açığına sahip olan ülke, bağımsızlıktan sonra da Batılı ve BTD üyesi ticaret ortakları ile büyüyen açığa sahiptir. Ticaret açığı 1995 yılında GSYİH'nın %1,3'ü, 1996 yılında %1,9'u, 1997 yılında ise %2,1'i olarak gerçekleşmiştir. Artan ithal tüketim malı talebi ve sermaye malı ithalatı nedeniyle, bu açığın sürmesi beklenmektedir.⁽⁵⁹⁾

Kazakistan'ın ticaret yaptığı ülkelerin başında yine eski Sovyetler Birliği ülkeleri gelmektedir. 1996 yılında ülke, toplam ihracatının %44,5'ini Rusya Federasyonu'na yapmıştır. Rusya'ya yapılan ihracat, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından şiddetli bir şekilde düşmüş, bu durum ancak 1995 yılından itibaren düzelmiştir. Ancak bu düzelme, bir ölçüde BDT ülkelerinin 1995 yılında kendi aralarında kurdukları gümrük birliğinden kaynaklanmıştır. Bu birlik, ülke ticaretinin, Batı piyasalarından tekrar Rusya pazarına yönelmesine neden olmuştur.

1995-1996 yıllarında ülkenin Özbekistan, Ukrayna ve diğer eski Sovyet ülkelerine ihracatı artarken, AB ülkelerinin 1995 yılında % 22 olan toplam ihracat içindeki payı 1996 yılında % 17,9'a düşmüştür. Bununla beraber 1997 yılında ülkenin AB'ye ihracatı yükselmeye başlamış, bunun da Rusya'nın büyüme hızının yavaşlamasına ve Ruble'nin Tenge karşısında değer kaybetmesine bağlı olduğu öne sürülmüştür.⁽⁶⁰⁾

Aşağıdaki tabloda Kazakistan'ın (1993-1997) yılları arasındaki dış ticaret değerleri verilmiştir.

⁽⁵⁸⁾ İGEME, Kazakistan Ülke Raporu, s.17.

⁽⁵⁹⁾ İGEME, Kazakistan Ülke Raporu, s.17.

⁽⁶⁰⁾ İGEME, Kazakistan Ülke Raporu, s.19.

Tablo:7- Kazakistan'ın Dış Ticareti (1993-1997)

milyon\$

YILLAR	1993	1994	1995	1996	1997
İhracat	3324,0	3285,0	5164,3	6291,7	6775,4
İthalat	4528,0	4205,0	5386,7	6617,9	7240,4
Hacim	7852,0	7490,0	10551,0	12909,6	14015,8
Denge	-1024,0	-920,0	-222,4	-326,3	-465,0

Kaynak: EIU (The Economist Intelligence Unit) – Kazakistan Country Profile 1998-99.

Tablo :7'de görüldüğü gibi Kazakistan'ın dış ticaret hacminin sürekli yükseldiği görülmektedir. Daha önce ifade edildiği gibi dış ticaret açığı da 1995'ten sonra tekrar yükselmeye başlamıştır (Tablo 7).

Eski Sovyet Cumhuriyetleri Dışındaki Ülkelerle Yapılan Dış Ticaretin Dağılımı:

Tablo:8-Kazakistan'ın İhracatının Başlıca Ülkeler İtibariyle Oransal Dağılımı

İhracat Yaptığı Başlıca Ülkeler (1992)	%
Çin	15.3
Almanya	8.0
Çekoslovakya	4.2
Hollanda	3.5
Polonya	3.2
Küba	4.5

Kaynak: Ali Sönmez. a.g.e. s.27.

Tablo:9- Kazakistan'ın İthalatının Başlıca Ülkeler İtibariyle Oransal Dağılımı

İthalat Yaptığı Başlıca Ülkeler (1992)	%
Çin	43.6
Küba	6.2
Macaristan	5.8
Almanya	4.0
İsveç	3.0
Polonya	1.7
Türkiye	0.7

Kaynak: Ali Sönmez, a.g.e. , s.27.

Tablo: 8 ve 9`da Kazakistan`ın eski Sovyet Cumhuriyetleri dışındaki başlıca ülkelerle yapmış olduğu ihracat ve ithalat oranlarını göstermektedir. Tablo 8 ve 9`a göre Kazakistan`ın en çok ihracat ve ithalat yaptığı ülke Çindir. Türkiye ile olan ithalatının ise toplam ithalatı içinde sadece (% 0,7) olduğu görülmektedir.

Sistem değişikliğinden sonra, cumhuriyetlerarası ticarete kullanılan öncelikli malların fiyatları süratle değiştirilerek, döviz esasına göre ödeme talep edilmektedir. Bu nedenle denize kıyısı olmayan ve dolayısıyla yüksek geçiş ücretlerinin talep edilebileceği bir ticaret ortamından çekinen Kazakistan, yeni düzende BDT ülkeleri, arasında bir çeşit serbest ticaret bölgesi kavramını devam ettirmek için uğraş vermektedir.⁽⁶¹⁾

2.3.2.Türkiye Kazakistan Ekonomik İlişkileri

2.3.3.Türkiye Kazakistan Arasındaki Dış Ticaret

Kazakistan ile Türkiye arasındaki ticari ilişkiler artan bir şekilde gelişmektedir. Kazakistan ve Türkiye arasındaki ticaretin altyapısını oluşturan anlaşma protokoller şunlardır: Ticari, Ekonomik, Bilimsel ve Teknik İşbirliği Anlaşması, Karma Ekonomik Komisyon Kurulmasına Dair Protokol Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması, Çifte vergilendirmeyi Önleme Anlaşmasıdır. Bunlardan Çifte Verglendirmeyi Önleme Anlaşması, Kazakistan Hükümeti tarafından onay işlemleri tamamlanmadığı için henüz yürürlüğe girmemiştir.⁽⁶²⁾

Tablo:10- Türkiye – Kazakistan Dış Ticareti (1992-1997)

1000\$

YILLAR	1992	1993	1994	1995	1996	1997
İhracatımız	19 412	67 834	131 686	150 775	162 363	210 573
İthalatımız	10 511	43 741	32 305	86 631	93 652	165 279
Hacim	29 923	111 575	163 991	237 406	256 015	375 852
Denge	8 901	24 093	99 381	64 144	68 711	45 294

Kaynak: DTM.

⁽⁶¹⁾ T.C. Dışişleri Bakanlığı TİKA, Kazakistan Ülke Raporu , Ankara:TİKA Yayını, Ekim 1996, s.58.

⁽⁶²⁾ İGEME, Kazakistan Ülke Raporu, s.24.

Kazakistan'a ihracatımız da tabloda görüldüğü üzere sürekli bir artış eğilimi göstermektedir. Diğer yandan kazakistan'dan ithalatımız da bir yıl istisna olmak üzere hep yükselmiştir.

1997 yılında, Kazakistan'ın Türkiye'nin toplam ihracatı içindeki payı %0,81, toplam ithalatı içindeki payı ise %0,28 olarak gerçekleşmiştir. Kazakistan'a ihracatımızda gıda sanayi ürünleri, dokumacılık mamülleri, elektronik cihazlar ve makineler önemli yer tutmaktadır. Kazakistan'dan ithalatımızda ise, demir dışı metal sanayi mamulleri, demir-çelik sanayi mamulleri, ham deri postlar, lastik-plastik sanayi ürünleri önemlidir.⁽⁶³⁾

Genel çerçevesi itibariyle, Kazakistan madencilik sektörü, Türkiye açısından işbirliğine yönelik büyük bir potansiyele sahiptir. Özellikle de alüminyum, demir, çinko-kurşun, bakır, altın, fosfat, manganez, ferromanganez, silikoferromanganez, krom kimyasalları gibi alanlarda Kazakistan ile işbirliği çalışmaları ve ortak fiziki yatırım projeleri başlatılabilir.⁽⁶⁴⁾ Bu metaller ile ilgili olarak işbirliğine yönelik girişimlerde bulunulması her iki ülke için de ekonomik çıkarları açısından yararlı olacaktır.

Türk işadamları, Batılı ve Uzakdoğulu rakiplerinden önce Kazakistan pazarına girmiştir. Bunda devletin desteğinin yanısıra, müşterek kültür, tarihi bağlar, dil ve din yardımcı olmuştur.

Ancak, ekonomik işbirliğinin gelişmesinde en önemli engel finansmandır. Ulaştırma ve haberleşme alanındaki diğer güçlükler de ilişkilerin istenilen düzeye çıkarılmasını engellemektedir.

1991 Eylül ayında iki ülke Cumhurbaşkanı tarafından imzalanan Ulaştırma ve Haberleşme Antlaşmasının hayata geçirilmesi önemlidir. Bu anlaşma ile Hazar, Don, Volga, Karadeniz bağlantısının sağlanması öngörülmektedir.

⁽⁶³⁾ İGEME, Kazakistan Ülke Raporu. , s.23.

⁽⁶⁴⁾ DPT, Türkiye-Türk Cumhuriyetleri İlişkileri Raporu Özeti, Yayın No:DPT:2410-Ö.İ.K:471, Ankara-1995, s.31.

Haberleşme ağının gelişmesinde ve Kazakistan'ın dış dünya ile irtibatının sağlanmasında Türk Telekomünikasyon şirketleri önemli rol oynamakta, teknolojik açıdan ve rekabet gücü itibariyle Kazakistan'ın ihtiyaçlarını karşılayabilecek düzeydedir.

Kazakistan'ın telekomünikasyon ağının modernizasyonunun yanısıra, Türk şirketleri Kazakistan'ın boru hatları boyunca haberleşmesi (sinyalizasyon) için de gerekli ağı kurabilecek durumdadır. Ancak en önemli engel finansman sorunudur. Eximbank'ın yatırım amaçlı kredileri durdurmuş olması, sektörün Kazakistan piyasasında yatırımlarla kalıcı yer edinmesini engellemektedir.⁽⁶⁵⁾

Türk firmaları Kazakistan'da otel, iş merkezi, konut, hastane gibi sosyal tesislerin ve altyapı yatırımlarının yanısıra sınıai işletmeler ihalelerinde de başarılı olmuştur.

Türk firmaları, gıda, süt ürünleri, tuğla, bakır, demir-çelik, tekstil, deri ve petrol sanayi gibi geniş bir yelpazede çalışmaktadır.

Başta, TPAO olmak üzere bazı Türk şirketleri, petrol sanayiinde çok kapsamlı yatırımlara girişmiştir. Bir Türk konsorsiyumu Kazakistan'ın en büyük petrol sahası Uzen'in rehalibitasyonu işlerini üslenmiş olup, çalışmalarını sürdürmektedir. Bu proje senede 25 milyon dolar düzeyinde hizmet üretecektir. Ayrıca, Türk şirketleri Batılı petrol şirketleri ile ortaklık suretiyle Tenge, Karakuduk gibi petrol sahalarının işletilmesini üslenmiştir.

Kazakistan hükümeti, demir-dışı metallerin ve diğer maden yataklarının işletilmesine önem vermektedir. Bunların işletilmesine yönelik ihalelerde Etibank bor, çinko, kurşun ve bakır yatakları için girişimde bulunmuştur. Görüşmelerin olumlu bir yönde devam ettiği bilinmektedir.⁽⁶⁶⁾

Türkiye'den Kazakistan'a ihraç edilen başlıca ürünler:

Makine aksamı ve parçaları, hayvansal ve bitkisel yağlar, suni plastik maddeler, tıbbi alet ve cihazlar, hazır deri ve kösele, işlenmiş deri ve kösele, deri giyim eşyası, çelik mâmülleri, binek otomobili, kimyasal mâmüller, kamyon,

⁽⁶⁵⁾ Ali Sönmez, a.g.e., s.29.

⁽⁶⁶⁾ Ali Sönmez, a.g.e., s.30.

battaniye, şeker mâmülleri, meyve suları, hububat mâmülleri, cam, seramik, tuğla, kiremit, halı, kilim, hazır giyim.

Türkiye'nin Kazakistan'dan ithal ettiği ürünler:

Ham pamuk, yün, deri, amyant, madeni yakıtlar, bağırsak, suni plastik maddeler, elektrolitik bakır, demir – dışı metaller ve mâmülleri, demir-çelik mâmülleri.⁽⁶⁷⁾

2.3.4. Türk Eximbank İle Olan İlişkiler

KAZAKİSTAN KREDİSİ (200 Milyon ABD Doları)

Mutabakat Zabtı İmza Tarihi: 30.04.1992 (Almatı)

Kredi Anlaşması Paraf Tarihi: 29.07.1992 (Ankara)

Kredi Anlaşması İmza Tarihi: 20.08.1992 (Almatı)

Proje/ Yatırım Finansmanına Ait Anlaşma:15.12.1992 (Ankara)

Buna ek olarak, Astana Oteli projesinin finansmanı için 10.7.1997 tarihinde açılan 40 milyon ABD Doları tutarındaki kredi ile 240 milyon ABD Dolarına yükseltilmiştir.⁽⁶⁸⁾

Tablo:11- Türk Eximbank Tarafından Yapılan Finansman Desteği (milyon ABD doları)

KULLANDIRILAN				
	LİMİT	31.12.96 itibariyle	1997 yılı	Toplam
	240.00	167.83	11.84	179.67
Mal Kredisi	55.70	40.05		40.05
Proje I Kredisi	144.30	127.78	3.84	132.17
Proje II Kredisi	40.00		8.00	8.00

Kaynak: T.C. Dışişleri Bakanlığı TİKA Kazakistan Ülke Raporu, Ankara: TİKA Yayınları, Eylül 1998, sayfa: 50.

30.4.1992 tarihli mutabakat muhtırası ile Türk Eximbank tarafından Kazakistan'a 200 milyon ABD Doları tutarında kredi tahsis edilmiştir.

⁽⁶⁷⁾ Feyzullah Budak, a.g.e., s.241.

⁽⁶⁸⁾ T.C. Dışişleri Bakanlığı TİKA, Kazakistan ülke Raporu, Ankara:TİKA Yayınları, Eylül 1998, s.50.

Bu mutabakat muhtırası çerçevesinde 20.8.1992 tarihinde Türk Eximbank ile Alembank Kazakistan arasında 55,7 Milyon ABD Doları tutarında ihracatın finansmanına yönelik kredi anlaşması imzalanmıştır. Kredi anlaşması 8.5.1995 tarihinde Eximbank Kazakistan'a devredilmiştir. Bu kredi çerçevesinde gıda, ilaç mobilya, inşaat malzemesi, otomotiv telekomünikasyon ve tıbbi teçhizat ihracatına finansman desteği sağlanmıştır. İkinci olarak 30.4.1992 tarihli mutabakat mutabakat muhtırası çerçevesinde 15.12.1992 tarihinde Türk Eximbank ile Alembank Kazakistan arasında 144,3 Milyon ABD Dolarlık proje finansmanına yönelik kredi anlaşması 18.5.1995 tarihinde Kazakistan'a devredilmiştir.

144,3 Milyon ABD Dolarlık proje kapsamında deri ve sabun fabrikası, deri konfeksiyon tesisleri , dijital telefon santrali, Medeo Otel restorasyonu, Alatau Otel restorasyonu, Ankara Oteli ve makarna fabrikası projelerinin kredi kullandırımı tamamlanmıştır. Kullandırımı devam eden radyo telefon sistemi, Pavlodar Deri Fabrikası, Almatı Çocuk Rehabilitasyon Merkezi ve Alatau Otel ikinci kısım projelerinin kredi kullandırımının ise, 1998 yılında tamamlanması beklenmektedir.

10.7.1995 tarihinde imzalanan kredi anlaşması ile, Eximbank Kazakistan'a yeni başkent Astana'da inşa edilecek Astana Oteli projesi için 40 milyon ABD doları tutarında kredi tahsis etmiştir. Ayrıca Eximbank tarafından 6 adet deniz-nehir tipi gemi inşaatı projesi için 30 milyon ABD dolarlık, Aktau Gübre Fabrikası için 50 Milyon, 3000 kartlı telefon projesi için de 1.2 milyon ABD Dolarlık olmak üzere 81.2 milyon ABD Dolarlık niyet mektubu vermiştir.⁽⁶⁹⁾

2.3.5. Kazakistan'da Potansiyel Yatırım Alanları

Budak'ın yapmış olduğu araştırmalara göre Kazakistan'da potansiyel yatırım alanları şunlardır:

Petrol rafinerileri inşaatı ve mevcut rafinerilerin yenilenmesi, pencere camı, diğer cam ve seramik ürünleri imâlâtı, deri işleme ve deri eşya üretimi, konut ve otel inşaatı, çimento ve diğer inşaat malzemeleri üretimi, kömür ocakları işletme ve ihracatı, akümülatör imalatı, kurşun-çinko işleme tesisleri, elektrik motoru imâlâtı, mermer işleme tesisleri, paketleme malzemesi üretimi,röntgen cihazı ve aksamı

⁽⁶⁹⁾ a.g.e. s.51

üretimi,et kombinası inşası,mobilya imâlâtı, sabun ve kozmetik, demir cevheri işleme,otomobil imâlâtı, tarım aletleri imâlâtı, matbaa, margarin fabrikası, konserve fabrikası, makarna fabrikası, ekmek fabrikası, şeker fabrikası,yem fabrikası,yün işleme fabrikasıdır.⁽⁷⁰⁾

⁽⁷⁰⁾ Feyzullah Budak, a.g.e., s.242.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KIRGIZİSTAN CUMHURİYETİ

3. KIRGIZİSTAN CUMHURİYETİ

3.1. Kırgızistan Hakkında Genel Bilgiler ⁽⁷¹⁾

Başkent	: Bişkek (600.000)
Yüzölçümü	: 199.900 km ²
Nüfus (1997)	: 4.668.000
Nüfus Yoğunluğu (kişi / km²)	: 23.3
Resmi Dil	: Kırgızca
Cumhurbaşkanı	: Askar Akayev
Etnik Yapı	: % 58,6 Kırgız, % 17.1 Rus, % 13,8 Özbek, % 1,9 Ukraynalı, % 8,6 diğerleri
GSMH (1997)	: 1,7 milyar ABD Doları
Kişi Başına Milli Gelir (1997)	: 404 ABD Doları
Para Birimi	: Som
Döviz Kuru	: 1 \$ = 17.4 Som*
İşsizlik Oranı (1997)	: % 3,1
Enflasyon (1997)	: % 14,7
Büyüme Hızı (1997)	: % 10,4
Türkiye'ye İhracat (1997)	: 7 milyon ABD Doları
Türkiye'den İthalat (1997)	: 49 milyon ABD Doları
Komşuları	: Özbekistan, Kazakistan, Tacikistan, Çin
Önemli Şehirler	: Oş, Karakol, Tokmak, Celal-Abad, Karabalta
Nehirleri	: Narin, Çu, Talas, Kızıl-Su
Gölleri	: Issık Göl
1997 yılı ortalaması *	

⁽⁷¹⁾ T.C. Dışişleri Bakanlığı TİKA, Avrasya -Türk Cumhuriyetleri, Ankara: TİKA Yayını, Baskı 1-1998.

3.2.Ekonomik Durum

Kırgızistan, iktisadi bakımdan dört bölgeye ayrılır:

1-Fergana, ülke nüfusunun %42'sinin barındığı vadi.

2-Çu ve Kebin Vadileri ile Ala-Tag etekleri.

3-Talas Vadisi.

4-Issık-Köl Havzası.⁽⁷²⁾

Göçebe hayat süren Kırgızlar, Rusların zorunlu yerleşim planına tabi tutulmaları sonucu vadi tabanlarına yerleşmişlerdir. Bu sebeple ülkenin en önemli geçim kaynağı tarım ve hayvancılıktır. Vadi tabanlarında çok yoğun bir şekilde tarım uygulanır. Ülke yüzölçümünün % 37,5'ini oluşturan Fergana Vadi'si, (72.000 km²), Kırgızistan nüfusunun % 42'sinden fazlasını barındırır. Fergana Vadi'si, Kırgızistan'ın mükemmel bir "tarım kuşağı"nı oluşturur. Pamuk, arpa, buğday, tütün, kenevir, üzüm, meyve ve çeşitli sebzeler yetiştirilir. Ülkede yapılan 300.000 km. uzunluğundaki sulama kanalları sayesinde 1 milyon hektar arazi sulanabilmektedir. Ancak geçmişte bu sulanabilen araziler Rus köylülerine dağıtılmıştır. Kırgızlar daha ziyade dağlık bölgelerde hayvancılıkla uğraşmaktadırlar. Yaylalarda ise koyun ve yak beslenir. Koyun ve at en fazla beslenen hayvanlardandır.

Kırgızistan'da çalışabilen nüfusun %34'ü tarım ve ormancılıkta çalışmaktadır. Ülke dağlarında yer alan ormanlardan faydalanılır. Ayrıca, 600.000 hektarlık bir alanda ceviz ağacı yetiştirilmekte ve elde edilen kereste ihraç edilmektedir.

Kırgızistan'ın yeryüzü şekilleri bakımından çok dağlık oluşu, ulaşımı olumsuz yönde etkilemiştir. Ulaşımın zorluğu sebebiyle, sanayisinin gelişmesini engellemiştir. Bu nedenle sadece şehir merkezlerinin yakın çevresinde pamuk ve ipekli dokuma fabrikaları ve konserve fabrikaları kurulabilmiştir.⁽⁷³⁾

⁽⁷²⁾ Saadettin Gömeç, a.g.e., s.129.

⁽⁷³⁾ Ramzan Özey, a.g.e., s.209.

Kırgızistan orta seviyede gelişmiş bir sanayiye sahiptir. Ülkede 600'den fazla büyük sanayi kuruluşu vardır. Sanayi sektörü Tarımdan sonra en büyük sektör konumundadır. Genel olarak bu sektör devlet şirketlerinden oluşur. Ülkede toplam üretimin % 42'sini sanayi ürünleri üretimi oluşturmaktadır. Sanayi sektöründe elektrik enerjisi, yakıt enerjisi, makine yapın ve gıda önemli yer tutmaktadır. Hafif sanayi %30, gıda sanayi %22 ve makine sanayi %20'lik bir paya sahiptir. Makine sanayi: makine ve metal üretimi, metal tesisler üretimi, elektro teknik tesisler üretimi, otomobil ve traktör üretiminden oluşmaktadır.⁽⁷⁴⁾

Kırgızistan Sanayi dalları içinde gıdada nispeten daha iyidir. Konserve üretiminde bir ara eski Sovyetler Birliği döneminde dördüncü sırada yer almıştır. Ülke çok engebeli ve dağlık olduğu için daha çok hafif sanayi ürünlerinin imalatı ön görülmüştür. Orta Asya'nın en büyük ipekli fabrikası ve koza işleme tesisi bulunmaktadır. Sovyet idaresindeki her Türk Cumhuriyeti'nde olduğu gibi, üretilen malların ve doğal kaynakların %93'ü Ruslar'ın hizmetine sunulmuştur.⁽⁷⁵⁾

Ülkenin sahip olduğu coğrafi konumdan dolayı hayvancılık, ülkenin en önemli geçim kaynağı haline gelmiştir. NMÜ'nün %40'ını ve toplam istihdamın 1/3'ünü tarım ve hayvancılık sektörü oluşturmaktadır.⁽⁷⁶⁾

Kırgızistan, küçük çaplı fakat oldukça yoğun çalışan bir madencilik sektörüne sahiptir. Kırgızistan'da uranyum, antimuan, civa, altın, kurşun, çinko, kalay, bakır, asbest, vollastonit, molibden ve değerli toprak madenleri bulunmaktadır.

Ülkede sahip olunan yeraltı kaynaklarının işlenerek değerlendirilmesi, hükümetin sanayi programları arasında yer almaktadır. Bu cümleden olmak üzere, Haydarkent'te civa, Makmal ve Ceru şehirlerinde de altın işleme fabrikaları inşa edilmektedir.

⁽⁷⁴⁾ İpekyolu, "Kırgızistan", Yıl: 1, Sayı: 9, s.20.

⁽⁷⁵⁾ Saadettin Gömeç, a.g.e., s.130.

⁽⁷⁶⁾ Levent Gökdemir, Dış Ticaret ve Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Dış Ticarete Karşılıklı Ticaret Modeli (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Malatya-1996, s.142.

Sarıcaz'da kalay, asbest ve vollastonit fabrikalarının kurulması planlanmaktadır. Kırgızistan, üretilen madenlerin çok azını yerel sanayide kullanmakta, daha çok işlenmemiş maden cevheri üreticisi konumunda bulunmaktadır. Bu nedenle, Kırgızistan ekonomisi, madencilik faaliyetlerinin getireceği katma değerden yoksun kalmaktadır. Madencilik sektörü, yapısal olarak, çeşitli komiteler tarafından idare edilmekte olup, sektöre ait bilimsel araştırma faaliyetleri de hükümetçe yürütülmektedir.⁽⁷⁷⁾

Kırgızistan, 21 Aralık 1991 tarihinde imzalanan BDT antlaşması çerçevesinde diğer Türk Cumhuriyetleri ve BDT ülkeleri ile ilişki içindedirler.⁽⁷⁸⁾

1991 yılından itibaren Moskova'ya dayalı ekonomik rejimi yerine pazar ekonomisinin geliştirilmesi politikaları yürürlüğe konulmuştur. Ancak, yabancı sermaye, bankacılık, özel mülkiyet, kambiyo, gümrük, dış ticaret vb. konularda gerekli yasal düzenlemeler yapılmasına başlanılmış olmasına rağmen bu konularda yetişmiş eleman bulunmaması sıkıntı yaratmaktadır.⁽⁷⁹⁾

Ayrıca, pazar ekonomisine geçiş ve devleti küçültme politikası işsizlik problemini de beraberinde getirmiştir.⁽⁸⁰⁾

Kırgızistan'ın ekonomik politikasının temel unsurları şu şekilde belirlenmiştir:

- 1-Devletin sahip olduğu geri kalmış sanayi kuruluşlarının ıslahı, verimliliğinin artırılması, özel teşebbüse devri,
- 2-Sanayi ve ticaret reformu için gerekli yasal altyapının oluşturulması
- 3-Tekelciliğin ve devlet monopolünün tasfiyesi, yabancı sermayenin teşviki, özel sektörünün önünün açılması,

⁽⁷⁷⁾ DPT, Türkiye-Türk Cumhuriyetleri İlişkileri Raporu Özeti, DPT Yayını, Yayın No:2410-ÖİK: 471, Ankara-1995, s.32.

⁽⁷⁸⁾ Zakir Avşar ve diğerleri, Yeni Bir Yüzyılın..., s.85.

⁽⁷⁹⁾ Zakir Avşar, Ferruh Solak, a.g.e., s.145.

⁽⁸⁰⁾ Zakir Avşar ve diğerleri, Yeni Bir Yüzyılın..., s.87.

4-Mevcut ticaret ve sanayi teşekküllerini yeniden yapılandırılarak özel sektörün gelişmesine göre ayarlanması ve finans politikalarının ortaya konulması,

5-Etkili ve verimli bir sosyal güvenlik ağının oluşturulması,⁽⁸¹⁾

Devlet mallarının %28'i özelleştirilmiş olup, hazırlanan planlar 1994 yılında yoğun bir özelleştirmeyi hedeflemektedir. Kırgızistan'da 5800 devlet işletmesi ki, bu da tüm devlet işletmeleri içerisinde %60'lık bir oran teşkil etmektedir.

Sektörler itibariyle bakıldığında, özelleştirme oranların aşağıdaki biçimde gerçekleşmiştir: Sanayi %77, ulaştırma %40, tarım %40, ticaret %95, inşaat %53, hizmet %100.

Devlet, verimli olmayan işletmeleri yabancı işadamları da dahil olmak üzere, özel sektöre satmaktadır. Burada Kırgız Cumhuriyeti mevzuatının yabancı yatırımlar için, herhangi bir kısıtlama getirmediğini de belirtmek gerekir.

Bu veriler doğrultusunda Kırgızistan'da özel mülkiyet sahipleri ve iş adamlarından oluşan yeni bir sınıfın doğduğunu söyleyebiliriz.⁽⁸²⁾

Küçük ve artık kullanılmaz hale gelen sanayi sektörü Bişkek civarında yoğunlaşmıştır. Petrolün önemli bir kısmında Rusya'ya ve eski Sovyetler Birliği'ne bağımlıdır. 1990'dan beri ekonomi %40 oranında küçülmüştür.

Kırgızistan'ın 1993'te aylık enflasyon oranı %23 gibi yüksek seviyede seyretmiştir. Fakat yıl sonuna doğru enflasyon düşmeye başlamıştır.

Kırgızistan, 1993 Mayıs'ında milli parası olan Som'u piyasaya sürmüştür. Kırgızistan'da önemli ölçüde dış yardım almasına rağmen devam eden ekonomik yeniden yapılanmanın sıkıntılı olacağını gözlenmektedir.⁽⁸³⁾

⁽⁸¹⁾ Avrasya Dosyası, (TİKA Yayınları), Eylül /1997-2, s.6.

⁽⁸²⁾ Avrasya Dosyası, (TİKA Yayınları), Kırgızistan Özel Sayısı, Temmuz-1997, s.2.

⁽⁸³⁾ Ali Sönmez, a.g.e., s.46.

3.3. Dış Ticaret

3.3.1.Kırgızistan'ın Dış Ekonomik İlişkileri

Küçük bir ekonomiye sahip olmasına rağmen, yüksek oranlı ithalatı ve ihracatı vardır. Dış ticareti, büyük ölçüde Birliğin diğer ülkeleriyle gerçekleştirilmektedir. Başlıca ihraç malları; makineler, elektronik aletler, demir dışı metaller, sanayi ürünleri, yünlü kumaşlar, yün, altın, civa, elektrik, tütün, rafine edilmiş şeker ve gıda ürünleridir. Başlıca ithal malları ise; orman ve kağıt ürünleri, inşaat malzemesi, kimyevi madde, ilaç, mühendislik ürünleri oluşturmaktadır.⁽⁸⁴⁾

31 Ağustos 1991'de bağımsızlıklarını ilan eden Kırgız Türkleri, BDT üyesi olup, BM ve AGİK gibi milletlerarası kuruluşlara da dahil olmuşlardır. Bugün her ne kadar Kırgızistan BDT üyesiye de, ileride BDT'den ayrılabilceğini açıkça ifade etmiştir.⁽⁸⁵⁾ Türk Cumhuriyetleri için ileriye dönük sevindirici bir olay Kırgızistan, Özbekistan ve Kazakistan arasında ortak bir ekonomik pazarın kurulması olmuştur ki, buna daha sonra Azerbaycan ve Türkmenistan'ın da katılması beklenmektedir. Askar Akayev, 1994 Mayıs'ında verdiği bir demeçte "bununla üç ülkenin birlikte hareket edebileceği bir siyaset amacı güttüklerini " açıklamıştır.⁽⁸⁶⁾

⁽⁸⁴⁾ Hüseyin Avni Metin, Türkiye ile Cumhuriyetleri Arasında Teknik İşbirliği (Yayımlanmış Uzmanlık Tezi), T.C: Başbakanlık DPT Müsteşarlığı Yayınları, Ankara 1994, s.49.

⁽⁸⁵⁾ Saadettin Gömeç, a.g.e., s.136.

⁽⁸⁶⁾ Saadettin Gömeç, a.g.e., s.136.

Aşağıdaki tabloda Kırgızistan'ın (1994-1998) yılları arasındaki dış ticaret değerleri verilmiştir.

Tablo:12- Kırgızistan'ın Dış Ticareti milyon\$

YILLAR	1994	1995	1996	1997	1998
İhracat (fob)	340.0	408.9	531.2	630.8	540.0 ^a
İthalat (fob)	426.1	530.9	782.9	646.0	760.0 ^a
Hacim	766.1	939.8	1314.1	1276.8	1300.0
Denge	-86.1	-122	-251.7	-15.2	-220

Kaynak: EIU (The Economist Intelligence Unit) – Kyrgyz Republic, Country Report, 1st quarter 1999, Page. 5.

^a EIU tahmini

Tablo :12 görüldüğü gibi Kırgızistan'ın dış ticaret hacminin sürekli yükseldiği 1994'ten itibaren dış ticaret açığının her yıl büyüyerek 1997 hariç 1998'de (-220) ulaştığı görülmektedir. Bu sonuçlardan anlaşıldığı gibi Kırgızistan'ın dış ticareti yapısal bir açığa sahiptir.

Kırgızistan'ın Eski Sovyet Cumhuriyetleri Dışındaki Yaptığı

Dış Ticaretin Dağılımı:

Tablo:13-Kırgızistan'ın İhracatının Başlıca Ülkeler İtibariyle Oransal Dağılımı

İhracat Yaptığı Başlıca Ülkeler (1992)	%
Çin	36.6
İngiltere	15.1
Fransa	8.9
Almanya	7.7
İsviçre	5.4
Kuzey Kore	4.4
Japonya	3.5
Türkiye	2.4

Kaynak: Ali Sönmez, a.g.e., sayfa. 45.

Tablo:14-Kırgızistan'ın İthalatının Başlıca Ülkeler İtibariyle Oransal Dağılımı

İthalat Yaptığı Başlıca Ülkeler (1992)	%
Çin	23.1
Fransa	8.9
Macaristan	5.3
Türkiye	4.8
Çekoslovakya	4.7
İngiltere	4.5

Kaynak: Ali Sönmez, a.g.e., sayfa. 45.

Tablo 13 ve 14'te görüldüğü gibi, 1992 yılında Kırgızistan'ın ithalatının ve ihracatının başlıca ülkeler itibariyle oransal dağılımı incelendiğinde; Çin ile gerçekleştirdiği görülmektedir.

Bazı ülkelerle olan (demiryolu ulaşımı olanlar hariç) ticaret, 1994 yılına göre artış göstermiştir.

Ticarette büyük artışlar şu ülkelerde olmuştur; Türkiye, İsrail, Japonya, İsviçre, A.B.D., Kıbrıs, Singapur ve Litvanya'dır. Bu ülkelerle ticaret yaklaşık iki kat artmıştır. En fazla dış ticaret ilişkisinde bulunulan ülke 29.5 Milyon \$'lık rakam ve %76'lık oran ile Çin'dir.⁽⁸⁷⁾

Kırgızistan, 38 ülkeye ihracat yapmaktadır. Bunların başında denizyolu ile toplam ihracatın %35'iyile Çin ve toplam ihracatın %24'ü ile Büyük Britanya gelmektedir. Toplam ihracatta Avrupa ülkelerinin payı % 40,3, Asya ülkelerinin payı % 56,5 ve Amerika'nın payı ise % 2,9'dur.⁽⁸⁸⁾

Kırgız ihraç ürünleri çoğunlukla hammaddelerden oluşmaktadır. 1996 yılında ana ihraç kalemleri alkollü içecekler, çimento, elektrik, değerli metaller, şeker, tütün, civa ve soğandır.⁽⁸⁹⁾

Dünya ile ihracatının yaklaşık %85'ini sanayi ürünleri, %7'sini ise tarım ürünleri oluşturmaktadır. Sanayi sektörü içinde, makine ve metal işleme sanayi ürünleri, ihracat içinde en büyük paya sahiptir. İthalatının ise yaklaşık %90'ını sanayi, geriye kalan kısmı ise tarım sektörü oluşturmaktadır.⁽⁹⁰⁾

Kırgızistan ekonomisi, S.S.C.B. zamanında kapalı bir ekonomi özelliği taşımış ve diğer Sovyet Cumhuriyetleri'nin ekonomilerine yakından entegre olmuştur.

Kırgızistan'ın sanayi kuruluşlarının bağımsızlıkları bulunmamakla birlikte bu sanayi kuruluşları, nihai müşterileri ile doğrudan bağlantı kuramamaktadırlar.

Kırgızistan Cumhuriyeti dış ticaret dengesi itibariyle, yapısal bir açığa sahiptir. İthal edilen petrol, gaz, medikal malzemeler, hububat, zirai üretim kaynakları, geleneksel olarak ihraç edilen tütün; yün ve elektrikli mamullerin toplam değerini büyük bir farkla aşmaktadır. 1994'te ihracatın toplam değeri

⁽⁸⁷⁾ T.C. Dışişleri Bakanlığı TİKA, Kırgızistan Ülke Raporu, Ankara: TİKA Yayınları, Ekim 1996, s.31.

⁽⁸⁸⁾ a.g.e., s.30.

⁽⁸⁹⁾ Avrasya Dosyası (TİKA Yayınları) Sayı:84, Ekim-1997/1

340 milyon ABD Doları, ithalatın değeri ise 426.1 Milyon ABD Doları tutarında gerçekleşmiştir.⁽⁹¹⁾

S.S.C.B.'nin mirası, Kırgız Cumhuriyeti'nin ticaret rejiminde ikili anlaşmalar şeklinde kendisini göstermiştir. Üretim koordinasyonu da dikkati çekmektedir. Bununla birlikte, tüketilen üretim kaynaklarının koordinasyonu ve ithalat ile ihracat da dahil olmak üzere, planlama sürecindeki çıktıyı hatırlatarak, söz konusu anlaşmalar ele alınacak belirgin malları ve bu kapsamdaki ticareti belirlemektedirler. Öncelikle, “yakın dış ülkelerdeki” büyük ortaklarla yapılan anlaşmalara daha fazla dikkat edilmektedir. Bu bağlamda, “genel liste kapsamı içinde bulunan belirli mallardan bir kısmının katılımcı ülkeler tarafından sağlanması zorunludur.” Esasına uyulması gerekmektedir; bu uygulamaya kliring adı verilmektedir. Bu anlaşmalar, Rusya, Özbekistan, Kırgızistan ve Türkmenistan ile imzalanmıştır. Mamul akışını izlemek amacıyla da sıkı bir kontrol sistemi kurulmuştur. Anlaşmaların zorunlu olmayan bölümü, ihracatçı ülkenin şartlar öne sürmediği bölüm gereğince, ihracatın miktarı konusunda herhangi bir kısıtlama getirmemektedir. İlk olarak, bu listede bulunan ticarete konu malların herhangi birindeki fiyatların, satıcı ve alıcı kuruluşlar tarafından saptanması gerekmektedir. İkinci olarak, bu anlaşmaya göre ürün çeşitlerinin sayıları azaltılmıştır. Üçüncü olarak da, bugün zorunlu listeye göre takas ticaretinin şartlarının Amerikan Doları olarak ve dünya fiyatlarıyla sıkı bir şekilde bağlantılı olmasına karar verilmiştir. İmzalanmış olan ve zorunlu unsurlar içeren anlaşmalarda öngörülen miktarlar, 1993 yılı için planlananlar itibariyle, ihracatta % 34, ithalatta ise % 20 oranlarındadır.⁽⁹²⁾

Bugüne kadar, Kırgızistan'ın ticaret politikası, acil ihtiyaçları karşılama ve kliring anlaşmaları ile kaynakları ve hammadde arzını temin etmek şeklinde olmuştur. Bu, ticaret yapısının ve üretiminin tekrar ele alınması ve böylece ihracat ürünleri üzerine kısıtlamalar getirilerek yerel ihtiyaçların karşılanması amacıyla yapılmaktadır.

Ticaret Rejimi, cumhuriyetin karşı karşıya bulunduğu yeniden yapılanma ve modernizasyon görevi ile bağdaşmamaktadır. Yönetim, ticaret yapısını ve

⁽⁹⁰⁾ Yeni Hafta Gazetesi, Mercek, Sayı:59, s.6.

⁽⁹¹⁾ T.C. Dışişleri Bakanlığı TİKA, Kırgızistan Ülke Raporu, Ankara: TİKA Yayınları, Ekim 1996 s.28.

⁽⁹²⁾ a.g.e., s.28.

Ticaret Rejimi, cumhuriyetin karşı karşıya bulunduğu yeniden yapılanma ve modernizasyon görevi ile bağdaşmamaktadır. Yönetim, ticaret yapısını ve üretim sistemini temelden yenilemeli ve dünya pazar değerlerine göre rekabetçi olamayan üretim alanları kapatılmalı ya da küçültülmelidir.⁽⁹³⁾

3.3.2.Türkiye Kırgızistan Ekonomik İlişkileri

3.3.3.Türkiye-Kırgızistan Arasındaki Dış Ticaret

Türkiye, 16 Aralık 1991'de Kırgızistan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk ülke olmuş; 29 Ocak 1992'de de diplomatik ilişkiler kurulmuştur. Bişkek büyük elçiliğimiz 18 Mart 1992 tarihinde faaliyete geçmiş, resmi açılışı ise başbakanlığı sırasında 27 Nisan-3 Mayıs 1992 tarihleri arasında bölgeyi ziyaret eden Cumhurbaşkanı Demirel ve Kırgızistan Cumhurbaşkanı tarafından 29 Nisan 1992 tarihinde yapılmıştır.

Kırgızistan, 5 Ekim 1992 tarihinde Ankara'ya Maslahatgüzar göndermiş; büyük elçi olarak atadığı Tölömüş Okeev'de 1993 Temmuz ayında Ankara'ya gelerek görevine başlamış.⁽⁹⁴⁾

Kırgız Cumhuriyeti ile Türkiye arasında 29 Mayıs 1991 tarihinde Ankara'da imzalanan "Ekonomik ve Ticari İşbirliğine Dahil Protokol" çerçevesinde başlayan ve başlangıç tarihinden bu yana önemli gelişme gösteren ekonomik ve ticari ilişkiler bugüne kadar artan bir hızla gelişme göstermiştir. Bu ilişkiler, yaklaşık 200 Türk firmasının ticari faaliyette bulunması ile beklenen seviyeye ulaşmıştır. 200 firmanın yaklaşık 100'ü Türk-Kırgız ortaklığı veya Türk firması olarak Kırgızistan'da ofis ve iş yeri açmış durumdadır.

Firmalarımızın bu ülkede yüklendiği işlerin veya yaptıkları yatırımların toplam tutarı yaklaşık 250 milyon A.B.D Dolarına ulaşmıştır.

⁽⁹³⁾ a.g.e., s.29.

⁽⁹⁴⁾ Aynur Coşkun, "Türkiye Cumhuriyeti'nin Avrasya Ülkeleri İle Olan Diplomatik İlişkileri (1991-1995)", Bilig: Bilim Ve Kültür Dergisi, Yaz-1996, Sayı:2, s.24.

Altın madenciliğinde ise Kanada ve Amerikan firmalarına bir Türk firması taşeronluk yapmaktadır. Üstlenilen işin maliyeti yaklaşık 160-200 milyon A.B.D. Dolarıdır.⁽⁹⁵⁾

Aşağıdaki tabloda Türkiye-Kırgızistan (1992-1997) yılları arasındaki dış ticaret değerleri verilmiştir.

Tablo:15- Türkiye – Kırgızistan Dış Ticareti (1992-1997) milyon\$

YILLAR	1992	1993	1994	1995	1996	1997
İhracat	2	17	17	38	47	49
İthalat	1	3	4	6	6	7
Dış Ticaret Hacmi	3	20	21	44	53	56
Dış Ticaret Dengesi	1	14	13	32	41	42

Kaynak: DPT ve T.C. Dışişleri Bakanlığı TİKA, Avrasya-Türk Cumhuriyetleri, Ankara: TİKA Yayını, Baskı,1-1998. Verilerinden derlenerek hazırlanmıştır.

Tablo 15'te görüldüğü gibi, 1992-1997 yılları arasında gerçekleşen dış ticaret hacmi sürekli olarak artmıştır. Bu yıllar arasında dış ticaret fazlası vardır.

Kırgızistan'ın nüfusu ve ekonomik yapısı göz önüne alındığında Orta Asya'da çok liberal mevzuat ile bir finansman ve turizm merkezine dönüşerek bölge ülkelerinden farklılaşmasının ve kalkınmasının mümkün olabileceği düşünülmektedir. Bu yönde gelişmesi ve gerekli önlemleri alabilmesi için Türkiye'nin teşvikinde ve teknik yardım sağlamasında yarar görülmektedir. Ayrıca, ülkede yüksek teknolojili endüstriler geliştirilebilir.

Türk işadamlarının Kırgızistan'daki faaliyetlerinde temel sorun finansman yetersizliğidir. Ayrıca, lisans ve izin alma gibi işlemlerde bürokratik engeller yaşanmakta, mevzuattaki boşluklar, telekomünikasyon ve ulaşım yetersizliği, para transferlerindeki sıkıntılar caydırıcı olmaktadır.

Türk firmalarının faaliyetlerini teşvik etmek açısından Eximbank'ın ülke sigortası sağlamasına ve dış kredilere garanti vermesine ihtiyaç duyulmaktadır.⁽⁹⁶⁾

Türkiye'den Kırgızistan'a ihraç edilen ürünler:

⁽⁹⁵⁾ T.C. Dışişleri Bakanlığı TİKA, Kırgızistan Ülke Raporu, Ankara: TİKA Yayınları, Ekim 1996, s.151.

⁽⁹⁶⁾ Ali Sönmez, a.g.e., s.47.

Deri giyim eşyası, mensucat, sentetik elyaf, sentetik – pamuklu giyim eşyası, demir-çelikten eşya, nikel eşya, şampuan, cerrâhî malzemeler, eczacılık ürünleri, haşarat öldürücüler, plastik mâmülleri, şeker mâmülleri, rafine zeytinyağı, nükleer reaktör, halı-mobilya.

Türkiye'nin Kırgızistan'dan ithal ettiği ürünler:

Canlı hayvan, ham sığır derisi, ham pamuk, koyun bağırsağı, tabii bal, örme mensucat, ağaç ve ahşap eşyalar, kimya sanayi ürünleri.⁽⁹⁷⁾

3.3.4. Türk Eximbank İle Olan İlişkiler

Cumhurbaşkanı Sayın Süleyman Demirel'in Başbakanlıkları döneminde, 28-29 Nisan 1992 tarihleri arasında Kırgızistan'a yaptıkları ziyaret sırasında, bu ülkeye 75 milyon dolar tutarında kredi açılması kararlaştırılmış, uygulama protokolü 28 Temmuz 1992'de, kredi anlaşması ise, 15 Ocak 1993'te imzalanmıştır.⁽⁹⁸⁾

1995 yılı itibariyle, Türk Eximbank'ın Kırgızistan'a açmış olduğu kredinin durumu aşağıdaki tabloda belirtilmiştir:

Tablo:16- Türk Eximbank Tarafından Yapılan Finansman Desteği (30.11.1995) milyon USD

KULLANDIRILAN						
Ülke	LİMİT	1992	1993	1994	1995	TOPLAM
Kırgızistan	75.0	-	8.0	16.2	8.2	32.40
Mal Kredisi	28.72	-	4.1	15.3	4.3	23.70
Proje Kredisi	46.28	-	3.9	0.9	3.9	8.70

Kaynak: T.C. Dışişleri Bakanlığı TİKA, Türkmenistan Ülke Raporu , Ankara: TİKA Yayınları, Nisan 1996, sayfa:69.

Türk Eximbank tarafından Kırgızistan Cumhuriyeti'ne açılan kredi limitleri ihracat (mal) için 28.72 milyon dolar ve projeler için 46.28 milyon dolar olmak üzere toplam 75 milyon dolardır. 30.11.1995 tarihi itibariyle bu kredilerin, 23.70 milyon doları mal kredisi kapsamında Türk mallarının ihracatında ve 8.70 milyon doları proje kredisi kapsamında proje finansmanı için kullanılmıştır.

⁽⁹⁷⁾ Feyzullah Budak, a.g.e., s.256.

⁽⁹⁸⁾ T.C. Dışişleri Bakanlığı TİKA, Kırgızistan Ülke Raporu, Ankara:TİKA Yayınları, Ekim 1996, s.71.

3.3.5 Kırgızistan'da Potansiyel Yatırım Alanları

Budak'ın yapmış olduğu araştırmalara göre Kırgızistan'da potansiyel yatırım alanları şunlardır:

Deri işleme ve deri kaplama üretimi, endüstriyel cam üretimi ve cam ürünleri, kuru üretim tipli çimento fabrikası, çini üretimi, otel inşası, yer altı kaynaklarının çıkarılması ve işlenmesi, küçük ve orta ölçekli sanayi tesislerinin kurulması, inşaat malzemeleri üretimi, haberleşme ve ulaştırma yatırımları, yün, süt ve etin işlenmesi, tarımsal üretime dayalı konserve fabrikası, kış turizmi yatırımları, ekmek ve un mamulleri imâlâtı, lokantacılık, yabancı oto tamir ve bakımı, meyve suyu fabrikası, maden suyu şişeleme tesisleri, mobilya imalatıdır.⁽⁹⁹⁾

⁽⁹⁹⁾ Feyzullah Budak, a.g.e. s.257.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ÖZBEKİSTAN CUMHURİYETİ

4.ÖZBEKİSTAN CUMHURİYETİ

4.1.Özbekistan Hakkında Genel Bilgiler⁽¹⁰⁰⁾

Başkent	: Taşkent (2.1 milyon)
Yüzölçümü	: 447.400 km ²
Nüfus (1997)	: 23.658.100
Nüfus Yoğunluğu (kişi / km²)	: 53
Resmi Dil	: Özbekçe
Cumhurbaşkanı	: İslam Kerimov
Etnik Yapı	: % 71,4 Özbek, % 8.3 Rus, % 4 Tatar, % 4,1 Kazak,% 4,7 Tacik,%7,5 Karakalpak Türkleri
GSMH (1997)	: 14,0 milyar ABD Doları
Kişi Başına Milli Gelir (1997)	: 484 ABD Doları
Para Birimi	: Sum
Döviz Kuru	: 1 \$ = 68.1 Sum*
İşsizlik Oranı (1997)	: % 0,3
Enflasyon (1997)	: % 67,9
Büyüme Hızı (1997)	: % 1
Türkiye'ye İhracat (1997)	: 87,5 milyon ABD Doları
Türkiye'den İthalat (1997)	: 210,5 milyon ABD Doları
Komşuları	: Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan, Afganistan
Önemli Şehirler	: Semerkand, Namangan, Buhara, Hive,
Nehirleri	: Amu Derya (Ceyhun), Sır Derya (Seyhun)
Gölleri	: Aral, Aydakul

1997 yılı ortalaması *

⁽¹⁰⁰⁾ T.C. Dışişleri Bakanlığı TİKA, Avrasya - Türk Cumhuriyetleri, Ankara: TİKA Yayını, Baskı 1-1998.

4.2.Ekonomik Durum

Orta Asya'nın en büyük tüketici pazarına sahip olan Özbekistan'ın ekonomisi, Tarım, sanayi ve enerji sektörlerine dayanmaktadır. Tarım sektöründe GSMH yüzde 35'i yaratılmakta birlikte çalışan nüfusun yüzde 40,8'i bu sektörde istihdam edilmekte ve döviz girdilerinin yüzde 75'i sağlanmaktadır. Ayrıca toplam ihracatın yüzde 50'sini tarımsal ürünler teşkil etmektedir. Tarım sektöründe pamuk üretimi ağırlıklı yer almaktadır. Özbekistan dünyanın dördüncü büyük pamuk üreticisidir.⁽¹⁰¹⁾

Dünyanın sayılı pamuk üretici ülkeleri arasında yer alan Özbekistan, ürettiği pamuğun ancak %15'lik kısmını mamul hale getirebilmektedir. Pamuğun istihdamda da önemli yeri vardır. Özbekistan'da, Meksika pamuğu ve Peru pamuğu olmak üzere iki tür pamuk üretimi yapılmaktadır. Özbekistan'da yılda 4 milyon tondan fazla pamuk üretimi yapılmakta olup, gayri safi tarımsal üretimin %40'ı civarındaki kısmını devlet ve kollektif çiftliklerde üretilen pamuk oluşturmaktadır.⁽¹⁰²⁾

Topraklarının %12'si ormanlarla kaplı olan Özbekistan'da, yılda 4 milyon m³ kereste üretilmektedir. Ancak, Sovyetler Birliği zamanında uygulanan kötü politikalar nedeniyle ülkenin bitki örtüsü ve vahşi hayvan rezervleri çok azalmıştır. Orman ürünleri üretimi ülke ihtiyaçlarına cevap vermemektedir. Bu nedenle Sibirya'dan kereste ithalatı yapılmaktadır.⁽¹⁰³⁾

Diğer tarımsal ürünleri ise; tahıl, meyve, sebze, badem, pirinç ve ipektir. Tahıl üretimi, tüketim ihtiyaçlarının 1/4'ünü karşılayabilmektedir.⁽¹⁰⁴⁾

Hükümetin yürüttüğü ithal ikameci politikanın bir parçası olarak Özbekistan kendi kendine yeterli tahıl üreticisi olmayı hedeflemektedir. Önümüzdeki yıllarda

⁽¹⁰¹⁾ Ferhat Akyüz, "Özbekistan Ülke Profili", Dış Ticaret Bülteni, Ankara: Ticaret Odası Yayınları, Kasım 1999, s.6.

⁽¹⁰²⁾ DTM, İhracatımız Açısından Önemli Ülkeler I, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müst.şarlığı Yayınları, Kasım 1996, Sayı: 96. s.103.

⁽¹⁰³⁾ DTM, İhracatımız Açısından Önemli Ülkeler, s.104.

⁽¹⁰⁴⁾ Hüseyin Avni Metin, a.g.t., s.58.

tarım ve tarıma dayalı sanayilerde 300 milyon dolarlık yatırım gereksinimi bulunmaktadır.⁽¹⁰⁵⁾

Ülkede yılda beş milyon ton meyve sebze üretilmekte olmasına rağmen⁽¹⁰⁶⁾ soğutma, işleme, taşıma ve kurutma ve paketleme ünitelerinin yetersizliği nedeniyle, varolan bu potansiyel değerlendirilememektedir.⁽¹⁰⁷⁾

Özbekistan, maden kaynakları bakımından oldukça zengindir. Bunların başlıcaları bakır, altın, çinko, kurşun, alüminyum, florit, arsenik, uranyum, tungsten, kaolin, kükürt, grafit ve mermerdir. Dünyanın en yüksek saflıktaki (%99.99) altını Özbekistan'da üretilmektedir. Özbekistan, altın üretiminde, dünyada, Güney Afrika'dan sonra ikinci sırada yer almaktadır. Ülkedeki 10 altın madeni, S.S.C.B. altın üretiminin üçte birini gerçekleştirmekte olup, bu üretimin %80'i ülkenin kuzeybatısındaki Navoi Gölü'ndeki yataklardan sağlanmaktadır. Özbekistan'ın altın üretimi için yabancı ortaklar aradığı bildirilmektedir. En son olarak ABD kökenli PRA Gold ile ortaklık kurulmuştur. Bu ortaklık, geçen 20 yıl içerisinde biriken ve 2-6 gr/ton altın içeren atıklardan, yılda 15 milyon ton işleyerek altın üretecektir. Üretim teknolojisinin eski olması sebebi ile şimdiye kadar üretilen altının %10'nun söz konusu atıklar içerisinde kaldığı tahmin edilmektedir.⁽¹⁰⁸⁾

Madencilik sektöründeki en önemli branş altın üretimidir. Ülke ortalama olarak 4000 ons altın ihraç etmektedir. Gelecek yıllarda bu sektörde 1 milyar dolar yatırım yapılması planlanmaktadır. Madencilik sektörü başarılı Özbek-Amerikan girişimi olan Zarfshan-Newmont'un da etkisiyle yabancı yatırımcılar açısından en cazip sektörlerden biridir.⁽¹⁰⁹⁾

Bağımsızlıktan sonra hükümet Sovyet tipi ekonomiyi, sübvansiyonlarla, fiyat ve üretimdeki sıkı kontrollerle canlı tutmaya çalışmıştır. Bu politikalar her ne kadar ekonomik üretimdeki ani düşüşleri ve yüksek enflasyonu önlemişse

⁽¹⁰⁵⁾ Ferhat Akgüz, a.g.m., s.7.

⁽¹⁰⁶⁾ Ferhat Akgüz, a.g.m., s.8.

⁽¹⁰⁷⁾ DTM, İhracatımız Açısından Önemli Ülkeler, s.105.

⁽¹⁰⁸⁾ DPT, Türkiye-Türk Cumhuriyetleri İlişkileri Raporu Özeti, Yayın No:DPT:2410-ÖİK 471, Ankara 1995, s.32.

⁽¹⁰⁹⁾ Ferhat Akyüz, a.g.m., s.7.

de, 1993'ün sonuna doğru uygulanamayacak hale gelmiştir. Enflasyon hızla artmış, Rusya, Özbek hükümetini kendi para birimini basmaya zorlamıştır. Birçok ekonomik problemlerle karşı karşıya kalan ülke uluslararası finans kurumlarıyla ilişkilerini artırmıştır. Bu çerçevede yetkililerin, özelleştirmenin hızlandırılacağını, yabancı sermayeyi çekmek için çabaların arttıracağını ifade etmelerine karşın henüz tam bir piyasa ekonomisine geçilememiştir.⁽¹¹⁰⁾

Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov, piyasa ekonomisine geçişte şu ifadeleri kitabında belirtmiştir:

" Ekonomimizi piyasa sistemine geçirmek gibi geniş çaplı stratejik bir işi hallederken, üretimin birden bire düşmesine ve ekonomi yönetiminin imkânsız bir duruma gelmesine yol açmamak için mümkün olan tüm çabaları yaptık.

Tabii ki, makroekonomik oranlar, enflasyonun düşürülmesi, para hacminin ve devlet bütçesi açığının azalması; bunların hepsi, pazar mekanizması uygulanması için ekonomik ve mali istikrar ve devamlı gelişmek kaçınılmaz ve en önemli şartlarıdır."⁽¹¹¹⁾

Özbekistan hükümeti piyasa ekonomisine geçişte Cumhurbaşkanı İslam Kerimov tarafından formüle edilen beş prensip geliştirilmiştir. Bunlar; ekonomik reformların politik etkilerden uzak ve herhangi bir ideolojiden bağımsız olması, devletin reformlara öncülük etmesi, reform sürecinde halkın refah seviyesinin mümkün olduğunca olumsuz etkilenmemesinin sağlanması, kanun ve mevzuatların yeni anayasaya uygun olarak düzenlenmesi ve reform sürecinin adım adım evrim yoluyla gerçekleştirilmesi şeklindedir.⁽¹¹²⁾

Endüstriyel üretim büyük ölçüde tarımsal hammadde işlenmesine bağlı olup, çok sayıda sebze, meyve, balık ve hayvan ürünleri işleme tesisi vardır. Bunun yanı sıra direkt veya dolaylı olarak tarımla ilişkili biçer-döver, tekstil makineleri gibi makina üretimi de sanayide önemli yer tutmaktadır. Ham pamuk üretiminin %12'si, koyun derisi üretiminin %20'si ve ipek üretiminin %60'ı yöresel olarak işlenebilmektedir.

⁽¹¹⁰⁾ Ali Sönmez, a.g.e., s.59.

⁽¹¹¹⁾ İslam Kerimov, 21. Yüzyılın Eşiğinde Özbekistan, Ankara: Bilig Yayınları, 1997, s.171.

⁽¹¹²⁾ DTM, İhracatımız Açısından Önemli Ülkeler, s.99.

Hafif sanayi dalında ise pamuklu ve ipekli kumaş, makine halısı, sebze, meyve, balık ve havyar üretme ve işleme tesisleri faaliyet göstermektedirler.

Özbekistan, Orta Asya'nın en önemli makine ve ağır donanım üreticisi olup, kimya sanayi tesisleri, Navoi, Hokant, Namangan ve Andijan'da bulunmaktadır.⁽¹¹³⁾

Özbekistan sanayisinde petro-kimya, ağırlıklı bir yere sahiptir. Petro-kimya sanayinin önemli bir bölümü suni gübre üretimine dayanmaktadır. Ülke, yılda 1.5 milyon ton gübre üretimiyle, bu alanda Cumhuriyetler arasında dördüncü sırada yer almaktadır. Özbekistan kimya sanayi ise, pamuk üretimine bağlı olarak gelişmiştir.⁽¹¹⁴⁾

Ülke sanayinin temeli, hammadde ve tarımsal araç-gereç imalatına yöneliktir. Ağırlıklı olarak makine sanayi alt sektörü pamuk toplama, tekstil makineleri gibi, kimya sanayi ise suni gübre gibi tarım girdisi üretimi ile ilgilidir. Özbekistan sanayi sektöründe 2 bin civarında kuruluş bulunmakta olup bunun yaklaşık 9 bini ağır sanayi kuruluşudur.

Özbekistan'da diğer BDT ülkelerinin hemen hemen hepsinde görüldüğü gibi bağımsızlıktan sonra toplam sanayi üretiminde düşüşler yaşanmıştır. Sanayi sektöründeki üretim düşüşlerinin en önemli nedenleri arasında; hammadde kıtlığı ithal hammadde fiyatlarının yüksekliği ve talep azalması gösterilebilir.⁽¹¹⁵⁾

4.3.Dış Ticaret

4.3.1.Özbekistan'ın Dış Ekonomik İlişkileri

Cumhuriyetlerarası ticaret, diğer cumhuriyetlere nazaran Özbekistan'da daha yoğun olmasına rağmen, 1992 yılı için belirlenen ekonomik hedeflere paralel olarak diğer ülkelerle olan ticaretinde de artış olmuştur.

⁽¹¹³⁾ Hüseyin Avni Metin, a.g.t, s.59.

⁽¹¹⁴⁾ T.C. Dışişleri Bakanlığı TİKA, Özbekistan Ülke Raporu, Ankara:TİKA Yayınları, Haziran-1995, s.19.

⁽¹¹⁵⁾ DTM, İhracatımız Açısından Önemli Ülkeler, s.107.

Pamuk üretiminde uzmanlaşma sonucu 1991'de bu ürünün ihracı, toplam ihracatın %84'ünü oluşturmuştur. 1991'de ithalatın %47'sini yiyecek maddeleri ve hammaddeler oluştururken %44'ünü tüketim malları teşkil etmiştir. Ülke toplam üretimin %20'sini ihraç edip tüketiminin ise %22'sini ithal etmektedir.⁽¹¹⁶⁾

1992 yılında, genel olarak bir belirsizlik görülmekte ve altın ve diğer metaller dışarıda tutulduğunda, dış ticaretle ilgili olarak, ihraç ürünlerinin 1.2-1.5 Milyar Dolar kadar artacağı tahmin edilmiştir. İhraç ürünlerinin %90'ı hükümet kanalı ile ihraç edilmektedir. Pamuk ihracatında cumhuriyetlerarası ticaretten dış ticarete yönelmesi de önemli bir gelişmedir.⁽¹¹⁷⁾

1991 yılı sonu itibariyle, cumhuriyete 16 ton altın bulunmasına rağmen, Özbekistan'ın ihraç altını üretme kapasitesinin önemli ölçüde geri kaldığı belirtilmektedir.⁽¹¹⁸⁾

1992 yılında daha önce cumhuriyetlerarası imzalanan ticaret anlaşmaları uygulanamamış, diğer cumhuriyetlerden özellikle gıda maddeleri temininde karşılaşılan zorluklar nedeni ile, dağılan Sovyetler Birliği'ni oluşturan cumhuriyetler dışındaki ülkelerle ticaret ilişkileri arttırılmış, ithal edilen mal bedelinin pamuk olarak ödenmesi şeklinde " Barter Ticareti " ağırlık kazanmıştır.

Takas (bağlı muamele) ticaret şekli " karşılıklı ticaret" olarak adlandırılan ve en genel anlamıyla kısmen de olsa ödemenin para yerine malla yapıldığı ticaret olarak bilinmektedir.

Dış ekonomik ilişkilerde, cumhuriyet kaynaklarının hammadde olarak doğrudan ihracı yerine, yurda çekilecek yabancı sermaye ile eldeki hammaddenin işlenmesi ve mamul olarak ihraç edilmesinin Özbekistan hükümetince tercih edilmektedir. Çünkü. Barter ticaretinin hammadde ihraç

⁽¹¹⁶⁾ Hüseyin Avni Metin, a.g.t., s.60.

⁽¹¹⁷⁾ T.C. Dışişleri Bakanlığı TİKA, Özbekistan Ülke Raporu, Ankara: TİKA Yayınları, Ağustos 1994, s.24.

⁽¹¹⁸⁾ T.C. Dışişleri Bakanlığı TİKA, Özbekistan Ülke Raporu , Ankara:TİKA Yayınları, Haziran 1995, s.41.

eden ülke aleyhine dönüşmesi nedeniyle, Mayıs 1993'ten itibaren takas türü ticaret, özel ve tüzel kişilere yasaklanmıştır.

Dış ticaret sektörünün gelişmesi; merkezi üretim, ticaret, döviz tahsisi, ticarete lisans uygulaması, sermaye hesaplarında hükümet kontrolü gibi uygulamaların baskısı altındadır.⁽¹¹⁹⁾

Aşağıdaki tabloda Özbekistan'ın (1994-1998) yılları arasındaki dış ticaret değerleri verilmiştir.

Tablo:17- Özbekistan'ın Dış Ticareti milyon\$

YILLAR	1994	1995	1996	1997	1998 ^a
İhracat (fob)	2,940	3,475	3,534	3,695	3,040
İthalat (fob)	2,726	3,238	4,240	3,767	3,180
Hacim	5,666	6,713	7,774	7,462	6,220
Denge	0,214	0,237	-0,706	-0,072	-0,14

Kaynak: EIU (The Economist Intelligence Unit) – Uzbekistan, Country Report, 1st quarter 1999. Page, 5.

^a EIU tahmini

Tablo: 17'de görüldüğü gibi, Özbekistan'ın dış ticaret hacmi 1994 yılından itibaren artmış ve 1996 yılına kadar bu ülke dış ticaret fazlasına sahiptir.

Özbekistan Cumhuriyeti ile karşılıklı ticari işbirliği olan ülkelerin tabloları:

Tablo 18'de 1994 yılında Özbekistan'ın oransal olarak en yüksek ihracatı sırasıyla Rusya Federasyonu, Tacikistan ve Kazakistan ile gerçekleştirilmiştir. Türkiye'ye olan ihracatın ise toplam ihracatı içinde sadece (%3,5) olduğu görülmektedir.

⁽¹¹⁹⁾ DTM, İhracatımız Açısından Önemli Ülkeler, s.125-126.

Tablo:18-Özbekistan'ın İhracatının Başlıca Ülkeler İtibariyle Oransal Dağılımı

İhracat Yaptığı Başlıca Ülkeler (1994)	%
Rusya Federasyonu	36
Ukrayna	7.5
İsviçre	3.0
Kazakistan	14.8
Hollanda	2.5
Tacikistan	16.5
Türkmenistan	4
Türkiye	3.5
Çin	3

Kaynak: Ali Sönmez, a.g.e., sayfa:59.

Tablo: 19'da görüldüğü gibi, 1994 yılında Özbekistan'ın oransal olarak en yüksek ithalatı sırasıyla Rusya Federasyonu, Tacikistan ile gerçekleştirmiştir. Türkiye'ye olan ithalatın ise toplam ithalatı içinde sadece (%2,5) olduğu görülmektedir.

Tablo:19-Özbekistan'ın İthalatının Başlıca Ülkeler İtibariyle Oransal Dağılımı

İthalat Yaptığı Başlıca Ülkeler (1994)	%
Rusya Federasyonu	27.6
Türkiye	2.5
İsviçre	1.8
Kazakistan	5.8
Hollanda	2
Tacikistan	12
Türkmenistan	3.7
Çin	3.4
ABD	3.7

Kaynak: Ali Sönmez, a.g.e., sayfa:59.

4.3.2.Türkiye-Özbekistan Ekonomik İlişkileri

4.3.3.Türkiye-Özbekistan Arasındaki Dış Ticaret

Türkiye, 16 Aralık 1991 tarihinde bağımsızlığını ilan eden Özbekistan'ı tanıyan ilk ülke olmuştur. 4. Mart 1992 tarihinde diplomatik ilişkiler başlamış

ve Taşkent Büyükelçimiz 25 Nisan 1992 tarihinde güven mektubunu sunarak görevine başlamıştır. Büyükelçiliğimizin resmi açılışı ise Başbakanlığı sırasında 27 Nisan - 3 Mayıs 1992 tarihleri arasında bölgeyi ziyaret eden Demirel ile Özbekistan'ın Cumhurbaşkanı tarafından 28 Nisan 1992 tarihinde yapılmıştır.⁽¹²⁰⁾

Bağımsızlığının ilanını takiben Türk şirketleri Özbekistan'ın ekonomik yaşamında önemli bir yere sahip olmuştur. Kültürel yönden benzer özellikler taşımamız nedeniyle dışa açılmak isteyen iş adamlarımız ve yatırımcılarımız için Özbekistan cazip bir pazar oluşturmuştur.

1992 ve 1993 yıllarında hükümetimizce Özbekistan'a sağlanan ve bu yıllarda tümüyle kullanılan hububat ve şeker ihracına yönelik krediler ve Türk Eximbank kredileri yardımıyla, bu yıllarda dış ticaretimiz fazla vermiş, ancak 1994 yılında Özbekistan'da kendi milli parasına geçişten sonra yaşanan döviz darboğazı ve ihracatçılarımızın konsinye satış yerine, akredifli satışa yönelmelerinde etkisi ile dış ticaretimizde daralma olmuştur. Ancak, bu olumsuz yapı 1995 yılında tamamen değişmiştir. 1995 yılında Türk firmaları Özbekistan piyasasına aktif olarak girmişler, özellikle gıda ve tekstil mamulleri piyasasında söz sahibi olmuşlardır. Bu gelişmenin etkisiyle 1995 yılı sonu itibarıyla bir önceki yıla göre ithalatımızın % 22 oranında daralmış olmakla birlikte, ihracat % 114 oranında artış göstermiştir.

Aşağıdaki tabloda Türkiye'nin Özbekistan ile olan 1992-1998 yılları arasındaki dış ticareti verilmektedir.

Tablo:20- Türkiye – Özbekistan Dış Ticareti (1992-1998)

milyon\$

YILLAR	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
İhracat	54,4	213,5	64,6	138,5	229,9	210,5	155,9
İthalat	21,0	31,9	78,6	61,5	56,4	87,5	96,2
Dış Ticaret Hacmi	75,5	245,4	143,2	200	286,3	298	252,1
Dış Ticaret Dengesi	33,4	181,5	-14	77	173,5	123	59,7

Kaynak: Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı Ferhat Akyüz, a.g.m. s.10'daki verilerden derlenerek hazırlanmıştır.

⁽¹²⁰⁾ Aynur Coşkun, a.g.m., s.27.

Tablo: 20'de görüldüğü gibi, Türkiye ile Özbekistan arasındaki dış ticaret hacmi 1992 yılından itibaren artmıştır. 1994 yılında dış ticaret dengesi (-14) değerini almıştır. Türkiye'nin Özbekistan ile olan dış ticaret dengesi diğer yıllarda ise fazla vermiştir.

1995 yılı sonu itibariyle Özbekistan'ın muhtelif vilayetlerinde çeşitli faaliyet alanlarında 1.818 yabancı ortaklı firma kayıtlı olup, bu toplamın 106'sı faaldir ve 212'si Türk ortaklı şirketlerdir.

Yabancı ortaklı şirketler içinde Türk ortaklı olanlar birinci sırada yer almıştır. Aynı tarih itibariyle 33 adet Türk firması da temsilcilik yoluyla ticari faaliyetlerini sürdürmektedir.

T.C. Ziraat Bankası ile Özbekistan Uzagroprombank'ın ortaklaşa kurduğu UTBANK, 1994 yılı başından itibaren bankacılık faaliyetlerine başlamıştır.

Ülkede uygulanan hammadde yerine mamul yada yarı mamul ihracına yönelik ekonomik politika paralelinde Türk firmaları 1994 yılından itibaren Özbekistan'da ticari faaliyet yerine yatırıma yönelmişler. Özellikle tekstil sanayi alanında 1995 yılı içerisinde Türk firmalarınca yatırım faaliyetlerinde gelişmeler gözlenmiş, bu projelerden bir kısmı üretim aşamasına geçmiştir. Bununla birlikte unlu mamuller, plastik, ilaç sektörlerinde de Türk şirketlerinin yatırımları mevcuttur.

Kültürel ve tarihi bakımdan da bu ülke ile olan yakınlığımız nedeni ile batılı şirketler, Özbekistan piyasasına Türkiye kanalı ile girmeyi tercih etmektedirler. Örneğin, IBM, SIEMENS, IVECO, HOECHST gibi firmalar faaliyetlerini Türkiye'deki büroları aracılığıyla yürütmektedir. Özbekistan'a sağlanan Türk Eximbank kredisi ile finanse edilen otel ve iş merkezi kompleksi inşaatının Aysel A.Ş. Semerkant Sigara Fabrikası projesi Alarko ve bir şirketi ile yürütülmektedir. Diğer taraftan Türk inşaat şirketleri Özbekistan piyasasında son yıllarda faaliyetleri ile büyük ölçüde aktivite kazanmışlardır.⁽¹²¹⁾

⁽¹²¹⁾ DTM, İhracatımız Açısından Önemli Ülkeler I, s.129-131.

Özbekistan ile halen sınırlı dış ticaretimize karşın ekonomik işbirliğimiz çeşitli sektörler itibariyle gelişmektedir.

Türk-Özbek İş Konseyi üyesi firmalar telekomünikasyon, taahhüt, tekstil ve konfeksiyon, gıda, kimya, beyaz ve kahverengi eşya, madencilik, otomotiv ve yan sanayi, makine ve imalat sanayii ve bankacılık alanında Özbekistan'da faaliyet göstermektedir.

Türk firmalarının en etkin olduğu sektör tekstil ve konfeksiyondur. Bu alanda pamuk ile geri ödeme suretiyle proje alınabilmesi finansman engelini aşılmasını sağlamaktadır. Bu nedenle Özbek pamuğunun Türk firmalarına tahsisinin daha geniş ölçüde sağlanması ekonomik işbirliğinin gelişmesine katkı sağlayacaktır.⁽¹²²⁾

Türkiye'den Özbekistan'a ihraç edilen ürünler:

Çay, margarin, meşrubat ve içkiler, haşere öldürücüleri, sentetik ve suni flâmentler, giyim eşyası, nükleer reaktörler, otomobil, mobilya, hububat, şeker ve mamülleri, ilaç – parfümeri, plastik ve mamülleri, halı, ayakkabı, elektrikli makinalar, optik alet ve cihazlardır.

Türkiye'nin Özbekistan'dan ithal ettiği ürünler:

Hayvansal menşeli ürünler, ham post, deri ve kösele, ham ipek, pamuk, alüminyum ve alüminyum eşya, kimya sanayi ürünleri, bakır ve bakır eşyadır.⁽¹²³⁾

4.3.4.Türk Eximbank İle Olan İlişkiler

Mutabakat zaptı imza tarihi: 28.04.1992 (Taşkent)

Mal ihracına ilişkin 200 Milyon Dolarlık kredi anlaşması

Kredi anlaşması imza tarihi: 05.06.1992 (Ankara)

Yönetim kurulu onay tarihi:30.06.1992

Uygulama esaslarının yürürlüğe girdiği tarih:23.07.1992

⁽¹²²⁾ Ali Sönmez, a.g.e., s.61.

⁽¹²³⁾ Feyzullah Budak, a.g.e., s.281.

Proje / yatırım finansmanına ilişkin 50 Milyon Dolarlık çerçeve anlaşması 10.09.1992 tarihinde Ankara'da parafe edilmiştir.⁽¹²⁴⁾

Tablo:21- Türk Eximbank Tarafından Yapılan Finansman Desteği (30.11.1995itibariyle) milyon USD

KULLANDIRILAN						
Ülke	LİMİT	1992	1993	1994	1995	TOPLAM
Özbekistan	250.0	2.9	131.7	7.4	11.39	153.39
Mal Kredisi	125.0	2.9	121.7	-	-	124.58
Proje Kredisi	125.0	-	10.0	7.4	11.41	28.81

Kaynak: T.C. Dışişleri Bakanlığı TİKA, Türkmenistan Ülke Raporu , Ankara: TİKA Yayınları, Nisan 1996, sayfa:68.

Türk Eximbank tarafından Özbekistan Cumhuriyeti'ne açılan kredi limitleri ihracat (mal) için 125 milyon dolar ve projeler için 125 milyon olmak üzere toplam 250 milyon dolardır.

30.11.1955 tarihi itibariyle bu kredilerin, 124.58 milyon doları mal kredisi kapsamında Türk mallarının ihracatında ve 28.81 milyon doları proje kredisi kapsamında proje finansmanı için kullanılmıştır. (Tablo 21)

4.3.5. Özbekistan'da Potansiyel Yatırım Alanları

Budak'ın yapmış olduğu araştırmalara göre Özbekistan'da potansiyel yatırım alanları şunlardır:

Konservecilik, pamuk elyafı işleme, izolasyon malzemesi üretimi, yün işleme, tıbbi malzeme, mermer üretimi, ilaç imalatı, et mamulleri, meyve suyu, petrol ve türevleri üretimi, otobüs montajı, yabancı oto tamir ve bakımı, cam ve cam ürünleri, mağaza ve lokantacılık, tekstil, elektrikli ev aletleri, alüminyum kapı ve pencere, yanmaz malzeme, beton ve ekipmanları, özel hastane, kule vinçleri, süt mamülleri, tuğla, oto yan sanayi, nakliyecilik, madenî cevher üretimi, inşaatçılıktır.⁽¹²⁵⁾

⁽¹²⁴⁾ T.C. Dışişleri Bakanlığı TİKA, Özbekistan Ülke Raporu, Ankara: TİKA Yayınları Haziran-1995, s.27.

⁽¹²⁵⁾ Feyzullah Budak, a.g.e., s.282.

BEŞİNCİ BÖLÜM

TÜRKMENİSTAN CUMHURİYETİ

5.TÜRKMENİSTAN CUMHURİYETİ

5.1.Türkmenistan Hakkında Genel Bilgiler⁽¹²⁶⁾

Başkent	: Aşkabat (500.000)
Yüzölçümü	: 488.100 km ²
Nüfus (1997)	: 4.657.950
Nüfus Yoğunluğu (kişi / km²)	: 10
Resmi Dil	: Türkmençe
Cumhurbaşkanı	: Saparmurat Türkmenbaşı
Etnik Yapı	: % 77 Türkmen, %9,2 Özbek, %6,7 Rus, %2 Kazak, %5,1 diğerleri
GSMH (1997)	: 1,1 milyar ABD Doları
Kişi Başına Milli Gelir (1997)	: 544 ABD Doları
Para Birimi	: Manat
Döviz Kuru	: 1 \$ = 4165 Manat*
İşsizlik Oranı (1997)	: -
Enflasyon (1997)	: % 114,5
Büyüme Hızı (1997)	: % -15
Türkiye'ye İhracat (1997)	: 73 milyon ABD Doları
Türkiye'den İthalat (1997)	: 118 milyon ABD Doları
Komşuları	: Kazakistan, Özbekistan, İran, Afganistan
Önemli Şehirler	: Mari, Türkmenbaşı, Nebitdağ, Çarcov, Dashovuz
Nehirleri	: Amu Derya(Ceyhun), Tecen, Murgab, Atrek
Gölleri	: -

1997 yılı ortalaması *

⁽¹²⁶⁾ T.C: Dışişleri Bakanlığı TİKA, Avrasya-Türk Cumhuriyetleri, Ankara: TİKA Yayını, Baskı-1998.

5.2.Ekonomik Durum

Türkmenistan, demokratikleşme sürecinin en yavaş ilerlediği muhafazakar yapıların hakim olduğu ve siyasi partilere hoşgörü ile bakılmayan bir cumhuriyet görünümünde...Ülke yüzölçümünün %80'nin çöllerle kaplı oluşu nedeni ile, tarım yalnızca sulanabilen arazi ile sınırlıdır. Başlıca ürünler, pamuk ve meyvedir. Hayvancılık da önemli bir yer tutmaktadır. Doğal zenginliklerini ise petrol, doğal gaz, kükürt, potasyum ve tuz oluşturmaktadır. Petrol üretimi, en önde gelen sanayi dalı durumundadır. Son zamanlarda gaz, tekstil, makine, azotlu gübre ve kimyevi madde üretimi de önem kazanmaya başlamıştır. Elektrik büyük ölçüde, doğal gazdan elde ediliyor. Ancak, bu tablo, Türkmenistan'ı BTD'nin en yoksul cumhuriyetlerinden biri olmaktan kurtaramıyor.

Bu sonuçlardan anlaşılacağı üzere Türkmenistan ekonomisi tarıma dayalı bir ekonomidir. Sanayisi ise doğal gaz ve petrole dayalıdır.⁽¹²⁷⁾

Türkmenistan'ın ekonomisi, enerji kaynaklarının işlenmesine ve pamuğa yüksek derecede bağımlıdır. Cumhuriyetin tarımsal arazisinin %50'sinden fazlasına pamuk ekilmektedir. 1991'de toplam tarımsal üretimin %60'ını pamuk teşkil etmektedir. Tarım ise Net Maddi Üretim ortalama %46'sını oluşturmaktadır. Tarımsal üretim, tarımsal arazinin yaklaşık yarısını kaplayan (13.300 Hektar) sulamaya dayanmaktadır. Etkin olmayan su kullanımı, tuzlanma, uygunsuz toprak sulaması ve pamuk yetiştiriciliğinin fazla gelişmesinden dolayı diğer tarımsal üretim nisbi olarak düşük kalmıştır. Diğer başlıca ürünler; Buğday, sebze ve meyvedir. 1991'de toplam gayri safi tarımsal üretimin yaklaşık 1/4'ünü hayvancılık ürünleri oluşturmuştur. Tarımsal sektörde yüksek uzmanlaşma ekonomiyi yiyecek ithal etme noktasına getirmiştir.⁽¹²⁸⁾

⁽¹²⁷⁾ Erol Mütercimler, a.g.e., s.134.

⁽¹²⁸⁾ Hüseyin Avni Metin, a.g.t., s.91.

Bunun dışında ünlü Karakul koyunları yetiştirilmektedir. Karakul koyunlarının derileri astragan kürkü yapımında kullanıldığı için oldukça değerlidir.⁽¹²⁹⁾

Halı ve tekstil sanayi gelişmiş durumda olmasına rağmen tekstilde dünya pazarlarına girebilecek seviyede değildir. Üretilen pamuğun ancak %1'i Türkmenistan'da işlenmektedir.⁽¹³⁰⁾

Türkmenistan'da petrol rafineri ve üretimi, doğal gaz, kimyasal madde üretimi, bitkisel yağ üretimi ve azotlu gübre sanayi, öbür sektörlere oranla daha fazla gelişmiştir.⁽¹³¹⁾

Eski rejime en sadık ülke olduğu için henüz piyasaya dönük yasalar ele alınamamıştır. Özelleştirme konusunda da herhangi bir gelişme kaydedememiştir. Bu yüzden, örneğin, toprakta özel mülkiyet bulunmadığından önemli problemler ortaya çıkmaktadır. Satış yerine kiralama türü uygulamalar gündemdedir.⁽¹³²⁾

Türkmenistan'da ipek böcekçiliği ve balıkçılık da önemlidir. Balıkçılık sektörünü geliştirmek için Avrupa Birliği uzmanları tarafından çeşitli projeler hazırlanmıştır. Avrupa Birliği uzmanlarına göre Türkmenistan'ın balık üretimi sadece iç talebi karşılamakla kalmayacak, aynı zamanda kârlı bir ihracat kalemi olacak. Hesaplara göre ülke önümüzdeki yıllarda iç pazarın yıllık 15 bin tonluk ihtiyacının yanısıra 38 bin ton da ihraç edilebilecektir. Ülkenin balık ticaretinin 2500 tonu ihraç olmak üzere 4500 ton civarındadır.⁽¹³³⁾

Pamuk üretiminde dünyada 10. sıradadır. Doğal gazda üretimde dünya 4.'sü, rezervde de dünya 5.'sidir. Türkmenistan'ın önemli petrol kaynakları vardır. İki petrol rafinesine sahip olup, rafine edilmiş petrol ve petrol ürünleri ihraç etmektedir. Türkmenistan, petrol ve doğal gaz kaynaklarını değerlendirmede pazar fiyatlarına yaklaşılmasından dolayı, eski Sovyet Cumhuriyetleri'nden en az sıkıntı çeken ülke olmuştur.

⁽¹²⁹⁾ Saadettin Gömeç, a.g.e., s.183.

⁽¹³⁰⁾ Saadettin Gömeç, a.g.e., s.183.

⁽¹³¹⁾ Erol Mütercimler, a.g.e., s.136.

⁽¹³²⁾ Yeni Hafta Gazetesi, Mercek, Sayı:50, s.9.

⁽¹³³⁾ Zakir Avşar, Ferruh Solak a.g.e., s.194.

Ülkedeki eski siyasi yapı fazla değişmemiştir. Ve göçebe aşirete dayalı sosyal yapı hâlâ etkindir. Bu sebeple, Türkmenistan genel olarak verimsiz olan ekonomisini doğal gaz ve pamuk ihracatından elde ettiği gelire dengelemiştir. Fiyat Liberalizasyonu ve artan fiyatlar karşısında geride kalan ücretleri dengelemek için cömert sübvansiyonlar kullanılmıştır. Türkmenistan geleneksel tüketici ülkelerin cari fiyatlarla ödemedeki sıkıntılarında dolayı gaz ve petrol gelirlerinin tahsilinde önemli zorluklar yaşamaktadır.

Diğer pazarlara ulaşabileceği boru hattı vs. alt yapı olmadığı için doğal gazı daha iyi satacağı pazarlara ulaştıramamaktadır. Mali sıkıntılarla ve hızlı enflasyonla karşı karşıya kalan parasında istikrarı sağlamaya çalışan rejim, pazar ekonomisini kurmayı amaçlayan reformlara daha açık hale gelmiş ve halkına önemli sosyal haklar vermeye çalışmakla beraber, ekonomi üzerindeki devlet kontrolü hâlâ devam etmektedir. Türkmenistan'ın dikkate değer dış borcu bulunmamaktadır.⁽¹³⁴⁾

Türkmenistan, elektrik üretimi açısından da zengin bir ülkedir. Ülkedeki, elektrik üretimi dört güç santralinden (Marı Gres, Türkmenbaşı, Nebitdağ ve Büzmein) elde edilmektedir. 1996 yılı üretimi 10.13 milyar kwh olup bunun %40'ı diğer Orta Asya Ülkeleri'ne ve Afganistan'a ihraç edilmektedir. Santrallerden Marı Gres dışındaki santraller termiktir.⁽¹³⁵⁾

Türkmenistan sanayisi, tüketicilerin ihtiyaçlarına yönelik değil, merkezdeki otoritenin planları doğrultusunda, silah ve ağır sanayiye yönelik üretim yapmaktadır. Ülkedeki başlıca sanayi dalları, petrol üretimi ve çırçır fabrikalarıdır. Türkmenistan'da bulunan 61 tekstil fabrikasından elde edilen üretim toplam sanayi üretiminin 1/3'ünü oluşturmaktadır.⁽¹³⁶⁾

⁽¹³⁴⁾ Ali Sönmez, a.g.e., s.71.

⁽¹³⁵⁾ Türkmenistan Özel Sayısı, Avrasya Dosyası TİKA, Sayı:87 Kasım 1997/2, s.4.

⁽¹³⁶⁾ Levent Gökdemir, a.g.t., s.130.

5.3.Dış Ticaret

5.3.1.Türkmenistan'ın Dış Ekonomik İlişkileri

Ülkeleri Türkmenistan bir yandan Türkiye, İran, Batı Ülkeleri ve Uzakdoğu ülkeleri ile ekonomik ve ticari ilişkilerini geliştirmeye çaba gösterirken, bir yandan da aynı alanlarda tarihi bağları bulunan BDT ülkeleri ile karşılıklı ilişkilerini sürdürmektedir. Dışa açılım paralelinde 1988 yılında cumhuriyetlerarası ticaret toplam ticaretin %95'ini oluştururken, 1991'de %80'e düşmüştür.

1991 öncesi Türkmenistan'ın cumhuriyetlerarası ticareti, yerli fiyatlarla değerlendirildiğinde, sürekli açık vermekte idi. 1990'da bu açık GSMH'nın %6'sı kadar olmuştur. Diğer cumhuriyetlerden yapılan ithalat 1987 ve 1990 yılları arasında %13' oranında artarken, aynı dönemde İhracat sadece %6 oranında artmıştır.⁽¹³⁷⁾ Tablo 22'de görüldüğü üzere 1992'den itibaren Türkmenistan dış ticaret hacmi artmış ve 1997'ye kadar bu ülke dış ticaret fazlasına sahiptir.

Türkmenistan'da dış ticaret, daha çok karşılıklı mal takası temeline dayandırılarak ve yoğun olarak birliğin diğer ülkeleri ile (BDT) gerçekleştirilmektedir. Ülkenin başlıca ihraç ürünlerini; doğal gaz, petrol, pamuk ve hafif sanayi ürünleri oluşturmaktadır. İthal ettiği ürünler ise; işlenmiş metal, gıda ve tüketim mallarıdır.⁽¹³⁸⁾

70 yıldır devam eden ekonomik bağımlılığın ardından, Türkmen yöneticiler, merkez ile daha adil ekonomik ilişkiler kurulması yönünde tedbirler almaktadırlar. Bu çerçevede özellikle doğal gazın, petrol ve pamuk ihracatını kontrol altına almak, fiyatları dünya fiyatlarına yaklaştırmak ve hammaddeleri imkanlar nispetinde ülkede işlemek için çalışmalarını sürdürmektedirler. Bununla birlikte, ticari ilişkilerin geliştirilmesi ve ticari malların tanıtılması için çeşitli faaliyetlerde bulunmaktadır.⁽¹³⁹⁾

⁽¹³⁷⁾ T.C. Dışişleri Bakanlığı TİKA, Türkmenistan Ülke Raporu, Ankara: TİKA Yayınları, Ağustos-1994, s.22.

⁽¹³⁸⁾ Ali Sönmez, a.g.e., s.71.

⁽¹³⁹⁾ Hüseyin Avni Metin, a.g.t., s.71.

Her ne kadar sermaye piyasası yok ve kredi sistemi tam anlamıyla gelişmemişse de, ülke büyük bir ihracat potansiyeline sahiptir. 1994 yılında 60 ülkeye ihracat yapmış ve 2 milyar 176 milyon Dolar ihracat geliri elde etmiştir. İhracatın yapıldığı ülkeler önem sırasına göre: Ukrayna, Kazakistan, Gürcistan, Türkiye, İsviçre, İtalya, ABD ve Almanya'dır.

1994 yılı ithalatı ise 72 ülke ile yapılmış ve 1 Milyar 690 Milyon Dolar olarak gerçekleşmiştir. Ülkelerden ithal ettiği kalemler şöyledir: Kazakistan, Ukrayna ve Türkiye'den tahıl; ABD, Ukrayna ve Litvanya'dan et; Ukrayna, ABD, Hong-Kong, Türkiye, Rusya'dan şeker ve şekerli mamuller; Ukrayna, Büyük Britanya, Kazakistan ve Rusya'dan unlu mamuller; Pakistan, İran ve İsrail'den ilaç; Almanya, Türkiye, İran, İtalya, Avusturya, Macaristan, Arap Emirlikleri, Büyük Britanya ve Rusya'dan makine ve teçhizat ithal etmektedir.⁽¹⁴⁰⁾

Aşağıdaki tabloda Türkmenistan'ın (1992-1997) yılları arasındaki dış ticaret değerleri verilmiştir.

Tablo:22 – Türkmenistan'ın Dış Ticareti (1992 – 1997) milyon ABD Doları

	1992	1993	1994	1995	1996	1997
İhracat	850	2,693	2,176	1,880	1,692	751
İthalat	400	1,593	1,690	1,472	1,313	1300
Dış Ticaret Hacmi	1250	4,286	3,866	3,352	3,005	2.051
Dış Ticaret Dengesi	450	1,100	0,486	0,408	0,379	-549

Kaynak: T.C: Dışişleri Bakanlığı TİKA, Türkmenistan Ülke Raporu, Ankara: TİKA Yayınları, Nisan 1999, s.2.

Tablo: 22'de görüldüğü üzere 1992'den itibaren Türkmenistan'ın dış ticaret hacmi artmış ve 1997'ye kadar bu ülke dış ticaret fazlasına sahiptir.

Tablo 23 ve 24'te 1990 tarihinde, Türkmenistan'ın eski Sovyet Cumhuriyetleri dışındaki ülkelerle yapmış olduğu dış ticaretin dağılımı gösterilmektedir. Tablo 23 ve 24'e göre Doğu Almanya Türkmenistan'ın en çok dış ticaret yapmış olduğu ülkedir.

⁽¹⁴⁰⁾ Levent Gökdemir, a.g.t., s.133.

Tablo23-Türkmenistan'ın İhracatının Başlıca Ülkeler İtibariyle Oransal Dağılımı

İhracat Yaptığı Başlıca Ülkeler (1990)	%
Doğu Almanya	11.4
Bulgaristan	9.3
Çekoslovakya	7.1
Macaristan	5.7
Küba	5.7
Polonya	5.0
Romanya	4.3
Hindistan	2.9

Kaynak: Ali Sönmez, a.g.e., sayfa:70.

Tablo24:-Türkmenistan'ın İthalatının Başlıca Ülkeler İtibariyle Oransal Dağılımı

İthalat Yaptığı Başlıca Ülkeler (1990)	%
Doğu Almanya	25.4
Polonya	9.0
Çekoslovakya	8.1
Bulgaristan	7.2
Hindistan	5.7
Çin	4.9
Finlandiya	3.2
Yugoslavya	3.2
Japonya	3.0

Kaynak: Ali Sönmez, a.g.e., sayfa:70.

5.3.2.Türkiye-Türkmenistan Ekonomik İlişkileri

5.3.3.Türkiye-Türkmenistan Arasındaki Dış Ticaret

Türkiye Cumhuriyeti, 16 Aralık 1991 tarihinde Türkmenistan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk ülke olmuştur. Türkiye ile Türkmenistan arasında özellikle kültürel alanda bir çok çalışmalar yapılmıştır. Bunun en önemli göstergesi olarak 27 Aralık 1991 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti ile Türkmenistan Cumhuriyeti arasında 1992-1993 dönemi Kültürel ve Bilimsel Değişim protokolünün imzalanmasıdır. Bu protokolün ana başlıkları Eğitim ve Bilim Kültür ve Sanat,

Gençlik ve Spor, Radyo, Televizyon ve Enformasyon konularında olmuş ve bunların bir çoğuda gerçekleşmiştir.⁽¹⁴¹⁾ Buna ek olarak Türkmenlerin Türklere karşı olan sevgilerinin bir göstergesi olarak 1994 Ocağı'nda, Türkmenistan 6 petrol sahasından biri olan "BLOK-5" adındaki petrol bölgesi Türkmenistan Devlet Başkanı Niyazov'un yardımlarıyla ihaleye girmeden Türkiye'ye verilmiştir.⁽¹⁴²⁾

Türkmenistan'da bulunan yabancı firma sayısı sıralamasında, Türk firmaları birinci, İran ikinci sırayı almaktadır. İran'ın Türkmenistan'a 200 km. uzağındaki Meşhed şehri 2,5 milyon nüfus ve ciddi bir sanayi şehri olarak, İran'da Türkenistan'a en fazla ilgiyi gösteren şehir olarak görülmektedir. İran, coğrafi yakınlığın da etkisi ile Türkmenistan pazarına büyük bir ilgi göstermektedir. Buna rağmen bir banka, üç mağaza, bir primitif karton fabrikası ve benzeri kalemler dışında İran'ın Türkmenistan pazarında ciddi bir ağırlığı yoktur. Ancak 1995 yılından itibaren, başından beri İstanbul ve Dubai'ye yönelmiş bavul ticaretinin, daha düşük kaliteli de olsa fiyatlarının cazipliği nedeniyle Meşhed'e kaymakta olduğu gözlenmektedir.

Firma sayısı açısından Rusya ile üçüncü sırayı paylaşan Afganistan, Türkmenistan'ı bir alışveriş merkezi olarak değerlendirmektedir. Ülkedeki iç savaş ve esasen sınırlı olan üretimin de düşmesi sebebiyle Afganistanlı tüccarlar bir kısım ihtiyaçlarını Türkmenistan'dan sağlamaktadır.

Türklerin Türkmenistan'da üstlendiği taahhüt ve yatırım işlerinin toplam tutarı 2 milyar ABD Doları civarındadır. Bunun yanında Türkmenistan ile Türkiye arasında bavul ticareti olarak tanımlanan faaliyetler ise 50 -75 milyon dolar arasındadır.

Türk müteahhitleri tarafından Türmenistan'da bugüne kadar gerçekleştirilen faaliyetler, çeşitli iş kollarına yönelik olmuştur. Bunlar içerisinde, ikisi beş yıldızlı olan büyük oteller ve misafirhane olarak tanımlanan toplam 12 konaklama tesisi yer almaktadır. Bu işlere ait toplam taahhüt bedeli, 76 milyon ABD Doları'dır.⁽¹⁴³⁾

⁽¹⁴¹⁾ Saadettin Gömeç, a.g.e., s.184.

⁽¹⁴²⁾ Saadettin Gömeç, a.g.e., s.185.

⁽¹⁴³⁾ T.C. Dışişleri Bakanlığı TİKA, Türkmenistan Ülke Raporu, Ankara: TİKA Yayınları; Nisan 1999, sayfa 89.

Türkmenistan'da inşaat, iplik, tekstil, konfeksiyon, gıda sanayii, Aşkabat Havaalanı Terminali ve pist yapımı, Aşkabat İçme Suyu, turizm, taşımacılık, petrol ve petrol ürünleri, süpermarket, mağaza, bankacılık, oto tamir servisi, lokantacılık gibi alanlarda faaliyet gösteren 1997 itibariyle 178 Türk firması vardır. Ancak bu rakam her geçen gün artmaktadır. 1995 yılında üstlenilen önemli projelerin mali portresi, 1.8 milyar dolar iken; bu rakam, 1996 yılında 2.5 milyar dolara çıkmıştır. 2000 yılına kadar toplam taahhüdün 5 milyar dolara çıkması beklenmektedir. 1996 yılında büyük Türk firmalarının üstlendikleri işlerin toplam hacmi 598.2 milyon dolar, orta ve küçük ölçekli firmalar ile birlikte toplam 625 milyon dolardır. 1996 yılında gerçekleşen yatırımların %85'i Türk firmalarınca üstlenilmiştir.

Sözkonusu firmalar tarafından yüklenilen işler genelde pamuk ve petrol takası yolu ile veya (1997 yılı itibariyle) Türk Eximbank'ı tarafından sağlanan 89.19 milyon dolar krediyle karşılanmıştır.⁽¹⁴⁴⁾

Türkmenistan doğal gazının Türkiye'ye taşınması için T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı ile Türkmenistan Petrol ve Doğal Gaz Bakanlığı arasında 13 Şubat 1996 tarihinde imzalanan anlaşma çerçevesinde oluşturulan ortak çalışma grubu faaliyetlerine devam etmektedir. Hazar-Akdeniz Petrol Boru Hattı Projesi ile ilgili çalışmalar devam etmektedir.⁽¹⁴⁵⁾

Türkiye'nin Türkmenistan ile işbirliğine girebileceği bir başka alan ise Türkmenistan'da işletilen başlıca madenler, sodyum sülfat ve kükürtdür. Gaurdak kükürt yataklarından yılda yaklaşık 550 binton kükürt üretimi yapılmaktadır. Kükürt ve sodyum sülfat üretimi konusunda, Türkmenistan ile Türkiye'nin işbirliğine gitmesi mümkündür.⁽¹⁴⁶⁾

Aşağıdaki tabloda (1992-1997) yılları arasında Türkiye ile Türkmenistan arasında gerçekleştirilen dış ticaret değerleri verilmiştir:

⁽¹⁴⁴⁾ Türkmenistan Özel Sayısı, Avrasya Dosyası, TİKA, Kasım-1997/2, Sayı:87, s.5.

⁽¹⁴⁵⁾ T.C. Resmi Gazete, 9 Kasım 1996, Sayı:22812'den alınmıştır.

⁽¹⁴⁶⁾ DPT, Yayın No: DPT: 2410, ÖİK: 471, s.32.

Tablo:25- Türkiye – Türkmenistan Dış Ticareti (1992-1997)

milyon\$

YILLAR	1992	1993	1994	1995	1996	1997
İhracat	7	84	84	56	127	118
İthalat	21	77	66	112	100	73
Dış Ticaret Hacmi	28	161	150	168	227	191
Dış Ticaret Dengesi	-14	7	18	-56	27	45

Kaynak: DPT ve T.C. Dışişleri Bakanlığı TİKA, Avrasya-Türk Cumhuriyetleri, Ankara: TİKA Yayını, Baskı,1-1998. Verilerinden derlenerek hazırlanmıştır.

Tablo: 25’de görüldüğü gibi, Türkiye ile Türkmenistan arasındaki dış ticaret hacmi 1992 yılından başlayarak artmış 1992 ve 1995 yıllarında dış ticaret dengesi sırasıyla (-14 ve -56) değerini almıştır. Türkiye’nin Türkmenistan ile olan dış ticaret dengesi diğer yıllarda fazla vermiştir.

Türkiye’den Türkmenistan’a ihraç edilen ürünler:

Demir-çelik mamülleri, alüminyum mamülleri, metal cevher fırınları, ekmek, pasta, bisküvi fırınları, klima ve aspiratörler, ayakkabı, Kağıt-karton ve mamülleri, Buzdolabı ve dondurucular, deri ve köseleden giyim eşyası, yünlü, pamuklu ve sentetik giyim eşyası, plastik ev ve inşaat mamülleri, sabun ve diğer temizlik maddeleri, alçı ve çimento, ham zeytinyağı ve margarin, şeker ve mamülleri, makarna, bisküvi ve türevleri, reçel ve marmelat, çeşitli boyalar, tarım ilaçları, buğday ve kuru bakliyat, beton ve harç karıştırıcılar, jeneratör ve transformatörler, telefon-telgraf cihaz ve aksamı, renkli televizyon, elektrik iletkenleri, traktörler ve motorlu taşıtlar, karoser ve romorkörler, metal ve diğer aydınlatıcılar, prefabrik yapılar, sırlı seramikten karo ve döşemeler, seramikten mamül sıhhi tesisat.

Türkiye’nin Türkmenistan’dan ithal ettiği ürünler

Alaşımız dökme demir, Demir-çelik hurdaları, alüminyum alaşımları, kurutulmuş şirdenler, canlı sığır, kırkma yapağı, sığır derileri, koyun-kuzu ham derileri (yünü alınmış), koyun-kuzu ham derileri (yünü alınmamış), pamuk.⁽¹⁴⁷⁾

⁽¹⁴⁷⁾ Feyzullah Budak, a.g.e., s.299.

5.3.4. Türk Eximbank İle Olan İlişkiler

Türk Eximbank tarafından Türkmenistan Cumhuriyeti'ne açılan kredi limitleri ihracat (mal) için 75 milyon dolar ve projeler için 16 milyon dolar olmak üzere toplam 91 milyon dolardır.

Tablo:26- Türk Eximbank Tarafından Yapılan Finansman Desteği (30.11.1995 itibarıyla) milyon USD

KULLANDIRILAN						
Ülke	LİMİT	1992	1993	1994	1995	TOPLAM
Türkmenistan	91.0	-	53.5	35.6	-	89.19
Mal Kredisi	75.0	-	53.5	21.4	-	74.99
Proje Kredisi	16.0	-	-	14.2	-	14.20

Kaynak: T.C. Dışişleri Bakanlığı TİKA, Türkmenistan Ülke Raporu , Ankara: TİKA Yayınları, Nisan 1996, sayfa:68.

Türk Eximbank tarafından Türkmenistan'a 1992 yılında 75 milyon dolarlık mal kredisi açılmıştır. Açılan bu krediden, 1993'te 53.5 milyon dolar ve 1994'te ise 21,44 milyon dolar olmak üzere toplam 74.99 milyon dolarlık kısmı kullanılmıştır.⁽¹⁴⁸⁾ Ayrıca yine Türkmenistan'a 1992 yılında 16 milyon dolarlık proje kredisi açılmıştır. Açılan bu krediden 1994'te 14.2 milyon dolar olmak üzere toplam 14.20 milyon dolarlık kısmı kullanılmıştır.

5.3.5 Türkmenistan'da Potansiyel yatırım alanları;

Budak'ın yapmış olduğu araştırmalara göre Türkmenistan'daki potansiyel yatırım alanları şunlardır.

Polietilen tüp üretimi için gaz-kimya kompleksi, çimento fabrikası, doğalgaz ve petrol boru hattı inşası, seramik eşya ve seramik tıbbî ekipman üretimi, dekoratif panel üretimi, pamuk ipliğinden kumaş dokuma fabrikası, dokuma ve havlu tipi kumaş üretimi, pamuk atıklarının işlenmesi, tahıl öğütücü tesis ve fırın inşası, ambalaj malzemesi ve karton kutu üretimi, deri işleme tesisleri, pamuk gövdesinden sunta üretim tesisi, karbonlu gübre üretimi, doğalgaz sıvılaştırma tesisleri, konservecilik, bitkisel yağ üretim tesisleri, liman ve demiryolu inşası, bebek maması üretimidir.⁽¹⁴⁹⁾

⁽¹⁴⁸⁾ T.C. Dışişleri Bakanlığı TİKA, Türkmenistan Ülke Raporu, Ankara: TİKA Yayınları, Nisan 1996, sayfa:65.

⁽¹⁴⁹⁾ Feyzullah Budak, a.g.e., s.300.

ALTINCI BÖLÜM

TÜRKİYE'NİN TÜRK CUMHURİYETLERİ İLE EKONOMİK İLİŞKİLERİ

6.EKONOMİK İŞBİRLİĞİNDE TÜRKİYE'NİN KONUMU

20. yüzyılın son çeyreğinde, Avrasya'daki yeniden yapılanma süreci bu coğrafi bölgeyi ön plana çıkarmıştır. Soğuk Savaş döneminde Avrasya'nın büyük bir bölümüne sahip olan ve dünya egemenliği için küresel mücadele veren SSCB, sosyalist dünya sisteminin yıkılmasından sonra ortaya çıkan küresel mücadele veren ve sosyalist dünya sisteminin yıkılmasından sonra ortaya çıkan küresel ve bölgesel gelişmelere ve yeni oluşumlara hazırlıksız yakalanmıştır.

Gelişmeler sonucu Türkiye'yi, bölgesel liderliğe doğru götüren ve ülkemizi stratejik açıdan merkeze yerleştiren bu durumu değerlendirmekte yarar vardır.⁽¹⁵⁰⁾

Türkiye'nin, Avrupa, Asya ve Afrika ile kıtaları kesişme noktasında bulunmasının kendisine kazandırdığı jeo-stratejik konumunun yanısıra, bu kıtalardaki önemli stratejik alanları birleştiren en kısa hava, kara ve deniz ulaşım yollarının Türkiye'den geçmesinin, topraklarımıza kazandırdığı merkezi özelliği vardır.⁽¹⁵¹⁾

Türkiye, bir Avrupa ülkesi olduğu kadar, bir Balkan, bir Akdeniz, bir Orta Doğu, bir Karadeniz, bir Kafkas ve Asya ülkesidir. Arap dünyası ve Kuzey Afrika ülkeleriyle de tarihi ve köklü ilişkileri vardır. Soğuk savaş ortamı nedeniyle yarım asır boyunca değerlendirilemeyen bu emsalsiz jeo-politik konum, dünya dengelerindeki köklü değişimler nedeniyle, Türkiye'ye saydığımız bu bölgeler ile ortak çıkar alanlarını genişletmek, derinleştirmek, zenginleştirmek konusunda yepyeni olanaklar sağlanmıştır.⁽¹⁵²⁾

⁽¹⁵⁰⁾ Necdet Pamir, Bakü-Ceyhan Boru Hattı, Orta Asya ve Kafyasya'da Bitmeyen Oyun, Ankara: ASAM Yayınları, 1999, s.53.

⁽¹⁵¹⁾ Şükrü Elekdağ, "Jeo Stratejiden Eko Stratejiye", Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye, 3.Basım, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1994, s.58.

⁽¹⁵²⁾ Şükrü Elekdağ, a.g.m., s.58.

6.1. ÖRNEK OLARAK TÜRKİYE

"Değişen Dünyada Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasındaki ilişkilerin belki de Türkiye açısından en anlamlı sonucu, Türkiye'yi soğuk savaşın sona ermesiyle birlikte ve paradoksal biçimde, soğuk savaşta sahip olduğundan daha değerli bir stratejik mevziye yerleştirilmiş olmasıdır. Bu sonuç, uluslararası siyasi ve askeri dengeler bakımından ulaşılabilecek bir sonuçtur. Bir de, Türkiye'nin yerel dengeler açısından Türk Cumhuriyetleri ile olan ilişkilerini değerlendirmekte yarar vardır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte, Birliği meydana getiren cumhuriyetlerin bağımsız statü kazanması, Moskova'nın temsil ettiği merkezden uzaklaşmayı, merkezkaç kuvvetine tâbi olarak kopmayı ifade ediyor. Ancak, bu, aynı zamanda eşine rastlanmadık bir "vacuum"un, boşluğun doğması anlamına da gelmektedir. Bu yüzden, bağımsızlık mücadelesi vermedikleri, bağımsızlık iradesi göstermedikleri halde, merkezden kopmak durumunda kalan Türk Cumhuriyetlerini yeni bir merkez etrafında bir eksen yaratma ihtiyacı kendiliğinden doğmuştur. Nazarbayev'den Akayev'e uzanan geniş bir yelpaze içinde bu cumhuriyetlerin liderlerinin Türkiye'ye akın etmesinin izahı budur. Türkiye, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Özbekistan, ve Azerbaycan bakımından bir **"Ortak Payda"** özelliği kazanmıştır. Niçin? Çünkü: Sovyet sisteminin dağılışıyla birlikte bu ülkeler güvenliklerini Batı dünyasında ve Batı'nın ekonomik sistemini seçmekte aramaya girişmişlerdir. Türkiye, onların bu arayışlarında taşıyıcı olabilecek tek Türk devletidir."⁽¹⁵³⁾

Bu noktada Mackinder'in meşhur jeopolitik kuramını hatırlamakta yarar vardır. Mackinder, Avrasya'yı-ki, bugünkü Orta Asya'yı ve doğal olarak Türk Cumhuriyetlerini kapsar-dünya hakimiyeti için **"pivot bölge"** saymış ve oraya kuramında **"heartland"** adını vermiştir. Dünyanın **"yüreği"** addetmiştir. Avrasya'ya, bu kara blokuna hükmeden, dünyaya hükmeder demiştir.⁽¹⁵⁴⁾

⁽¹⁵³⁾ Cengiz Çandar, "Değişmekte Olan Dünyada Türkiye'nin Bağımsızlığını Kazanan Yeni Türk Cumhuriyetleriyle İlişkileri", Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye, 3. Basım, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1994, s.137.

⁽¹⁵⁴⁾ Cengiz Çandar, a.g.m., s.136.

Şen'e göre Türkiye, Batı ile bütünleşme siyasetine ilave olarak üç yönde daha açılım imkanı ile karşı karşıyadır. Balkanlar, Kafkaslar ve Ortadoğu'nun Türkiye'nin önüne koyduğu Fırsatlar, asırlardır Türkiye'nin Batı'ya doğru süren yürüyüşüne katkıda bulunacak olanaklardır. Türkiye Uluslar arası siyasetin nesnesi değil, "öznesi" olmak istiyorsa coğrafyasının kendisine sunduğu bu olanakları iyi değerlendirmek zorundadır.⁽¹⁵⁵⁾

Avrupa Birliği'ne 1963 yılından beri Ortak Üye olduğumuz halde 1987'deki tam üyelik talebimizin kabulü bir yana, ortak üyeliğimizden de geriye gitmiş durumdayız. Bu nedenle AB'ye girişi hemen hemen olanaksız hale gelen, BAB'a ortak üyeliği tartışılan Türkiye'nin, Orta Asya ve Kafkasya'da ortaya çıkan yeni gerçeği, kendi çıkarınadır. Aynı biçimde, Türk Cumhuriyetleri'nde, ağırlıklı din Müslümanlık olmasına rağmen, laik devlet yapısını tercih edip, serbest piyasa ekonomisini uygulayan ilk Türk Devleti olan Türkiye'yi örnek ülke seçmeleri, Batı Dünyası ile olan ilişkilerinde Türkiye'nin tecrübelerinden yararlanma isteği, her şeyin ötesinde öncelikle kendi çıkarlarıdır.⁽¹⁵⁶⁾ Ayrıca laik Türkiye, gelişmekte olan ve yeni bağımsızlıklarını kazanan Müslüman devletler için bir "örnek" tir.⁽¹⁵⁷⁾

6.1.1. Türkiye'nin Türk Cumhuriyetlerine Yönelik Dış Yardımları

Dış yardım bir ülke veya uluslararası kuruluşun bir başka ülkeye tavizli kredi yada hibe şeklinde aktardığı kaynaklar olarak tanımlanabilir.

Tavizli kredi ise; ticari kredi faizlerinin altında bir faiz oranı ve daha uygun geri ödeme planı olan kredi şeklinde tanımlanabilir.

Dünya ülkeleri arasındaki kalkınmışlık farkları "daha fazla" kalkınmış ülkelerin, "daha az" kalkınmış ülkelere yardım yapması durumunu ortaya çıkarmıştır. Dış yardımı yapan ülke genelde sanayileşmiş ülkeler, dış yardımı alan ülkeler genellikle Gelişmekte Olan Ülkelerdir. Yardım veren Uluslararası Kuruluşlar ise,

⁽¹⁵⁵⁾ Sabahattin Şen, " Yeni Dünya Düzeninde Avrupa ve Türkiye ", Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye, 3. Basım, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1994, s.307.

⁽¹⁵⁶⁾ Erol Mütercimler, a.g.e., s.315.

⁽¹⁵⁷⁾ Erol Mütercimler, a.g.e., s.313.

başta Dünya Bankası, IMF ve BM olmak üzere uluslararası kalkınma bankaları, fonlar veya vakıflardır.

Bir başka ifadeyle, kaynak akışının dış kalkınma yardımı olarak tanımlanabilmesi için hibe veya tavizli kredilerden oluşması ve kalkınmaya doğrudan katkısının olması gerekmektedir.

Ayrıca dış yardım; hibe veya tavizli kredi, bağlı veya serbest, iki taraflı veya çok taraflı, nakti veya ayni, teknik yardım, ekonomik yardım veya insani yardım, proje yardımı veya program yardımı şeklinde sınıflandırılması yapılabilir.⁽¹⁵⁸⁾

Cumhuriyet tarihinde Türkiye'nin ilk kez 1980'li yıllarda dış yardım dış politikanın bir aracı olarak kullanmaya başladığı söylenebilir, 1985 yılında gıda yardımı olarak başlayan⁽¹⁵⁹⁾ dış yardımlar 1987 yılından itibaren teknik yardım olarak devam ettirilmiştir.⁽¹⁶⁰⁾

Türkiye'nin dış yardımları 1991'de Sovyetler Birliği'nin ve Doğu Bloku'nun dağılması ile yoğunluk kazanmıştır. 1985-1991 döneminde DPT tarafından gelişmekte olan ülkelere gerçekleştirilen yardımlar 5 milyon dolar dolayında iken, sadece bağımsızlığına yeni kavuşan Türk Cumhuriyetlerine 1992 yılında yapılan yardımların 1.14 milyar dolar seviyesine çıktığı görülmektedir. Türkiye'nin 1992 yılı ve sonrasında yeniden şekillenen Doğu Avrupa, Balkanlar, Kafkasya ve Orta Asya ülkelerinde meydana gelen yeni gelişmeler nedeniyle dış yardım yapması adeta zorunlu hale gelmiştir.⁽¹⁶¹⁾

Türkiye 1992-96 döneminde 128 ülke, özerk bölge veya topluluğa yardım yapmıştır. (Tablo 27). Bu yardımlarda ilk beş sırayı alan Türk Cumhuriyetleri'nin payı %86,5 olmuştur.

⁽¹⁵⁸⁾ DPT, Türkiye'nin İkili Dış Yardımları (1992-1996), DPT Yayınları, Mart 1998, s.2.

⁽¹⁵⁹⁾ 15 Haziran 1985 tarih ve 85/9573 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı.

⁽¹⁶⁰⁾ 26 Aralık 1987 tarih ve 19676 sayılı Resmi Gazetede Yayınlanan 87/12154 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı.

⁽¹⁶¹⁾ DPT, Türkiye'nin İkili Dış Yardımları, Mart-1998, s.1.

Tablo:27- Toplam İkili Dış Yardımların Ülkelere Dağılımı (Bin Dolar)

Sıra No	ÜLKE	YILLAR					92-96 Dönemi	
		1992	1993	1994	1995	1996	Gen. Top.	%
1	Özbekistan	754.706	11.013	2.710	2.268	44.193	814.890	44,0
2	Kazakistan	226.619	3.087	3.146	54.094	48.048	334.994	18,1
3	Azerbaycan	36.912	120.958	10.157	18.372	44.341	230.739	12,4
4	Türkmenistan	94.570	11.792	6.076	5.665	6.157	124.259	6,7
5	Kırgızistan	25.901	53.995	7.234	4.187	7.088	98.404	5,3
6	Gürcistan	16.359	42.782	3.527	633	567	63.868	3,4
7	Bosna-Hersek	10.833	5.963	4.198	14.527	23.145	58.665	3,2
8	Irak	1.747	6.945	6.984	17.297	2.984	35.957	1,9
9	Arnavutluk	1.909	9.264	594	1.143	404	13.313	0,7
10	Mısır		3	1	9.477	1.230	10.710	0,6
11	Diğer Ülkeler (118 Ülke)	12.630	16.886	9.042	20.875	10.238	69.671	3,8
TOPLAM		1.182.185	282.687	53.669	148.537	188.395	1855.472	100,0

Kaynak: DPT, Türkiye'nin İkili Dış Yardımları (1992-1996), DPT Yayınları, Mart 1998, sayfa:9.

Yardım çabalarında önemli problemler olmasına rağmen, şundaki durum Türkiye'nin lehine gözükmektedir. Ancak sağlanan yardımların rasyonel ve sistematik bir şekilde organize edilmesi gerekmektedir. Aksi takdirde bu durum etkisiz girişimlere ve kaynakların ziyan olmasına sebep olabilecektir. Kendisi de gelişen bir ülke olan Türkiye'nin kendine has kaynak problemleri vardır ve her alanda teknik yardım vermesi de zaten mümkün değildir. Bu yüzden Türkiye'nin hangi bir sahada yardım verebileceğini son derece dikkatli bir şekilde tespit etmesi gerekmektedir.⁽¹⁶²⁾

Türkiye, Batı'nın parçası olmak için radikal değişim gösteren nadir ülkelerden birisidir. Yeni bir hukuk düzenin getirilmesi, yeniden yapılanma, yeni yasaların uygulamaya geçilmesi, birtakım yeni kurumların kurulması ve yönetici kadrolarının oluşturulması gibi güç işleri Türkiye başarmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarındaki özel sektörün durumu da Türk Cumhuriyetleri'ndeki özel sektörlerle büyük benzerlik göstermektedir. Cumhuriyetin ilk dönemlerinde

⁽¹⁶²⁾ Hüseyin Avni Metin, a.g.t., s.98.

Sermaye birikimi olmadığı için özel sektörün hemen oluşması, çalışır hale gelmesi hemen hemen imkansız gibiydi. Devlet düzenlemeleri ve yardımlarıyla Türkiye'de özel sektör desteklenmiş ve bugünkü duruma ulaşılmıştır.

Türkiye bu tecrübe sayesinde bu ülkelerde olup bitenleri daha iyi anlamakta ve onlara rehberlik hizmetleri sunmakta avantajlı bir durumda bulunmaktadır. Ayrıca, Türkiye'nin uzun yıllar yardım alan bir ülke olarak yeterli tecrübeye sahip olmasıda Türk Cumhuriyetleri'ne yönelik yardımların kullanılmasında önemli bir rol oynayacaktır. Şu anda Türk Cumhuriyetlerinin en büyük sorunlarından biri de temin edilen dış yardımların nerelerde kullanılacağıdır.⁽¹⁶³⁾

Türk Cumhuriyetleri'ne Türkiye'den çeşitli şekillerde hem resmi, hem de özel kurum ve kuruluşlarca yardımlar yapılmaktadır. Eximbank, Ziraat Bankası gibi kuruluşlar ve Odalar Birliği, İşçi Sendikaları ve muhtelif Vakıflar kendilerini bu ülkelere yardımla görevli bilmişlerdir. DPT çatısı altında çalışmalarını sürdüren Türk İşbirliği Ajansı (TAC) ile Dışişleri Bakanlığı'na bağlı Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı (TİKA) da, özellikle Türk Cumhuriyetleri ile teknik işbirliğine ağırlık vermektedirler. Ancak, Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri'ne yönelik bu çalışmalarını bir değerlendirmeye tabi tutulduğunda sistemsizlik, hedef ve strateji eksikliği gibi konular göze çarpmaktadır.

Resmi kurumlardaki bu eksiklere rağmen özel kuruluşlar daha serbest ve aktif davranabilmektedirler. 1980'lerden beri süren ekonomik büyüme ve uluslar arası açılım dolayısı ile Türk Cumhuriyetleri bir çok özel girişimlerimiz için hâlâ iyi bir Pazar özelliği taşımaktadır.⁽¹⁶⁴⁾

⁽¹⁶³⁾ Hüseyin Avni Metin. A.g.t. s.97.

⁽¹⁶⁴⁾ Hüseyin Avni Metin., a.g.t., s.98.

6.2.TÜRKİYE İLE TÜRK CUMHURİYETLERİ'NİN EKONOMİK İLİŞKİLERİNİ GELİŞTİREBİLECEKLERİ ULUSLARARASI EKONOMİK İŞBİRLİĞİ TEŞKİLATLARI

6.2.1. Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ)

“Bölgesel uluslararası bütünleşmeye yönelik siyasi ve ekonomik alanda yeniden yapılanma sürecinin bir ürünüdür. 1980’li yılların sonunda Doğu Avrupa’da, ekonomik boyutta serbest piyasa ekonomisine ve çoğulcu demokrasiye geçiş sürecinin yarattığı ortamda gelişen Karadeniz Ekonomik İşbirliği fikri, öncülüğünü Türkiye’nin yaptığı bir bölgesel ekonomik işbirliği girişimidir. KEİ, çağımızın ve bölgenin ihtiyaçlarına cevap veren, katılan devletlerin aralarındaki mevcut ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi ve çeşitlendirilmesi esasına dayanan, coğrafi yakınlık, tarihsel bağlar, ekonomik tamamlayıcılık özelliklerini dikkate alan, somut projelere dönük, esnek ve pragmatik, özel sektör ağırlıklı, kendine özgü bir ekonomik işbirliği modelidir. Bu işbirliği, Avrupa Birliği’nin bir alternatifi değil tamamlayıcı bir alt sistemidir. Günümüzdeki ilişki şekli ekonomik işbirliğidir.”⁽¹⁶⁵⁾

Karadeniz Ekonomik İşbirliğinin kuruluşu ise, yerel ve kısmi sonuçlar sağlayabilecek bir deneme girişimi niteliğindedir.⁽¹⁶⁶⁾

Karadeniz’de kıyası bulunan Türkiye, Romanya, Bulgaristan ve eski sovyetler Birliği arasında KEİ kurulması fikri 1990 yılı başında Türkiye tarafından öne sürülmüştür. İşbirliğinin ilke ve hedeflerini belirleyen KEİ Deklarasyonu, 25 Haziran 1992’de İstanbul’da yapılan Zirve Toplantısı’nda, 11 ülke tarafından imzalanmıştır. Arnavutluk, Azerbaycan, Bulgaristan, Ermenistan, Gürcistan, Moldova, Romanya, Rusya, Ukrayna, Yunanistan ve Türkiye KEİ’ye kurucu üye olarak katılmışlardır.⁽¹⁶⁷⁾

KEİB, Türkiye'nin aktif dış politikasına da uyumlu bir örnektir. Karadeniz İşbirliği, Türkiye'nin, dünya politik sahnesinde yerlerini alan Orta Asya'daki bağımsız Türk Cumhuriyetleri ile de derin ve zengin ekonomik ve kültürel

⁽¹⁶⁵⁾ Rıdvan Karlık, a.g.e., s.515

⁽¹⁶⁶⁾ İzzettin Önder, "Yeni Gelişmeler içinde Türkiye", Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye, 3.Basım, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1994, s.228.

⁽¹⁶⁷⁾ Hüseyin Avni Metin, a.g.t., s.104.

ilişkiler geliştirmesi ve onların dünya ekonomisine açılıp kaynaşması için uygun bir zemin hazırlayacaktır.⁽¹⁶⁸⁾

25 Haziran 1992 günü İstanbul'da imzalanmasıyla bu işbirliği teşebbüsü resmîyet kazanmıştır.

Türk Hariciyesinin, KEİP'e Yunanistan'ı kurucu üye olarak davet etmesi ve Orta Asya Cumhuriyetlerini davet etmemesi büyük bir siyasi hatadır. Çünkü, imza aşamasından sonra KEİP'e üye olacak ülkelerin daha önce kurucu üyelik kazanmış bütün ülkelerin onayını almaları gerekecektir. İleride Orta Asya Cumhuriyetleri'nden herhangi biri üyelik başvurusunda bulunduğu Yunanistan vetosu ile karşılaşacaklar. Türkiye'nin, AB'ye girmesi veya AB'den iktisadi ve askeri mali destek alması 1981'den beri nasıl Yunanistan vetosu ile engelleniyorsa, bu ülke Türk Cumhuriyetlerine karşı da aynı vetoyu kullanacaktır.⁽¹⁶⁹⁾

6.2.2. Ekonomik İşbirliği Örgütü (ECO)

Türkiye'nin ilişkilerini geliştirmeye çalıştığı diğer işbirliği teşkilatı ise; Türkiye, İran ve Pakistan arasında bölgesel işbirliğini geliştirmek, ekonomik ve sosyal gelişmeyi güçlendirmek amacıyla 1964'de "Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği Örgütü " (RCD) adıyla kurulan, daha sonra 1985 yılında yeni bir yapılanmayla "Ekonomik İşbirliği Örgütü " (ECO) adını alan ve son olarak da 1992 yılında Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Afganistan'ın da üyeliğiyle bir ekonomik ve siyasi bir güç haline dönüşmüştür.⁽¹⁷⁰⁾ Çünkü, ECO 7 Milyon km²'lik bir toprak parçasına ve 300 milyon nüfuslu bir bölgeye sahiptir.⁽¹⁷¹⁾ Bu örgüte katılım, bölge ülkeleriyle daha kapsamlı bir işbirliği isteğini belgelemektedir.⁽¹⁷²⁾

⁽¹⁶⁸⁾ Şükrü Elekdağ, "Karadeniz Ekonomik İşbirliği", Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye, 3. Basım, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1994, s.216.

⁽¹⁶⁹⁾ Emin Çarıkçı, "KEİP, Devletlerinin Ekonomik Potansiyelleri ve KEİP'in Geleceği", Türkiye'de İç ve Dış Ekonomik Gelişmeler, 1. Baskı, Ankara: Adım Yayıncılık, Şubat 1996, s.208.

⁽¹⁷⁰⁾ Hakan Ay, Haluk Egeli, a.g.m., s.26.

⁽¹⁷¹⁾ Hakan Ay, Haluk Egeli, a.g.m., s.50.

⁽¹⁷²⁾ Werner Gumpel, "Orta Asya Cumhuriyetlerinde Ekonomik Gelişme ve Entegrasyon", Avrasya Etüdüleri Dergisi, Sayı:13, İlkbahar-1998, s.30.

6.3.TÜRKİYENİN BÖLGESEL İŞBİRLİĞİNDE KONUMU

Doğu blokonun dağılmasıyla yeni bağımsız Cumhuriyetler doğmuştur. Bu yeni oluşum dünya ekonomik ve politik dengesinin yeniden şekillenmesine yol açmıştır. Bu değişimden en fazla olumlu etkilenen ülke Türkiye olmuştur. Söz konusu Cumhuriyetlerde bir takım etkinliklerin artırılması konusunda, gelişmiş ülkelerin faaliyet içinde oldukları görülmektedir. Fakat burada daha avantajlı durumda olan Türkiye'dir. Türkiye Eski Sovyetler Birliği'nden bağımsız Cumhuriyetler ve Doğu Avrupa'daki diğer komşu ülkeler üzerinde de etkisini artırmış bulunmaktadır.

Karadeniz çevresi Balkanlar ve Ortadoğu ülkeleri Türkiye'nin başlangıçta ekonomik ilişkilerini geliştirerek uzun vadede politik ilişkiler kurabileceği ülkelerdir. Türkiye, ancak bulunduğu çerçevesinde ekonomik ve politik olarak işbirliğini geliştirip ağırlığını arttırabileceği ölçüde Avrupa ve diğer süper ülkeler karşısında ezilmeden ayakta durabilir. Böyle bir politika Türkiye AB ilişkilerinin gelişmesine engel değildir. Aksine, Türkiye'nin bölgesel etkinliğini arttırması, Türkiye-Avrupa ekonomik ve politik ilişkilerinin gelişmesine yardımcı olur. Türkiye'yi politik olarak içine almak istemeyen AB, bu koşullar altında Türkiye'yi dışında tutmakla birlikte onunla dayanışma içine girmek zorunda kalacaktır. Eğer Türkiye adı geçen ülkelerle işbirliğine girmezse, ABD ve AB karşısında zayıf bir konuma itilmiş ve bu iki süper güce aşırı derecede bağımlı hale gelmiş olur. Görüldüğü üzere, Türkiye'nin bölgesel düzeyde gerçekleştirebileceği çeşitli işbirliği imkanları sökkonusudur. Türkiye'nin dahil olacağı bölgesel düzeydeki işbirliği imkanlarının belirli bir kısmı daha uzun vadede gerçekleştirilebilecek gibi gözükmektedir. Çünkü bu tür entegrasyonlar içinde ortak payda öncelikli olarak ekonomik ve kısmen de siyasi olmaktadır.

Buradan hareketle, Türkiye'nin bölgedeki diğer ülkelerin (dini, tarihi, kültürel ve ekonomik nitelikteki) ortak paydaları daha geniş bir platformda düşünüldüğünde bölgesel işbirliği imkanlarının daha kısa vadede gerçekleştirilebileceği sonucuna varılmaktadır.⁽¹⁷³⁾

⁽¹⁷³⁾ Hakan Ay, Haluk Egeli, a.g.m., s.47.

6.3.1.Ekonomik İşbirliği

Türk Cumhuriyetlerinin, Türkiye ile tesis edecekleri etkili bir iş birliğinden sağlayacakları ekonomik yararlar vardır. Bu ülkeler içinde buldukları ekonomik kriz idari kadrolarındaki istikrarsızlıklar ve ekonomik çözümleri üretecek teknik kapasite nedeniyle, başlangıç için Türkiye'nin öncülüğüne ihtiyaç duyulmaktadır.

Türkiye, kendi sınırlı kaynaklarına rağmen, bu ülkelerin hali hazır kurulu atıl kapasitelerinin ve doğal kaynaklarının kullanılabilmesi için bir başlangıç işletme sermayesini temin ederek, işlerin düzene girmesini sağlayıp, kalkınmanın kendi kendisini besler hale gelmesini yardımcı olabilir.

Türkiye, bir taraftan sanayileşmiş ülkelere benzeyen yapısıyla, diğer taraftan büyük ölçüde küçük ve orta ölçekli işletmeler ve esnaf-sanatkar düzeyinden de kopmamış ara gelişmişlik seviyesiyle, bu cumhuriyetlerin halklarıyla etkileşime girebilme ve buralarda sosyal dönüşüme önemli ölçüde katkıda bulunabilme şansına sahiptir. Türkiye'nin sağlayabileceği böylesi bir kitlesel etki, yöre halkının piyasa ekonomisine uygun bir yapıya dönüşümünde, önemli boyutta zaman kazandırıcı bir faktör olabilecektir.⁽¹⁷⁴⁾

Meseleye ekonomik işbirliği potansiyeli açısından bakıldığında. Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri'nin, tamamlayıcılık özellikleri sebebiyle, birbirlerine önemli yararlar sağlayabilecekleri anlaşılmaktadır. 4 milyon km²'lik bir alana yayılmış bu ülkelerde petrol, doğal gaz, altın ve diğer önemli maden rezervleri bulunmaktadır. Pamuk ve tahıl üretimi de önemli boyutlardadır. Bununla birlikte tüketim malları sanayii gelişmemiştir.

Sovyetlerden kalma alt yapı ve sanayi tesislerinin hemen hemen tamamının elden geçirilmesi gerekmektedir. Bu halleriyle Türk müteşebbisleri için önemli bir pazar potansiyeli oluşturmaktadırlar. Doğal kaynakların işletilmesi, tesislerin rehabilitasyonu ve diğer müteahhidlik hizmetleri ile

⁽¹⁷⁴⁾ DPT, Dünyada Küreselleşme ve Bölgesel Entegrasyonlar (AT, NAFTA, PASİFİK) ve Türkiye (AT, EFTA, KEİ, TÜRK CUMHURİYETLERİ, İSLAM ÜLKELERİ, ECO) İlişkileri Ö.İ.K., Türkiye-Türk Cumhuriyetleri İlişkileri Raporu Özeti, Ağustos 1995, Yayın No:DPT:2410-ÖİK:471, s.112.

tüketim mallarının satımı alanlarında işbirliği imkanlarının doğacağı görülmektedir.

Öte yandan Türkiye devlet geleneği, piyasa ekonomisi tecrübesi ve yetişmiş müteşebbis gücü ve özellikle yöreye kültürel yakınlığı olan esnaf sanatkar düzeyindeki dinamik insan potansiyeli ile bölgenin kalkınmasında, her yönden bir **katalizör** rolü oynayabilecektir.⁽¹⁷⁵⁾

Türkiye'nin bu ülkeler için **kayda değer bir konumu** vardır. Nüfus olarak bu cumhuriyetlerin toplamlarına denk bir büyüklüktedir. Devlet geleneği, demokratik düzeni ve iktisadi kalkınmışlık düzeyi ile hepsinden çok ileridedir. Dünyaya açık ve hepsinin ihtiyacı olan piyasa ekonomisi özelliklerine sahiptir. Yöre ülkeleriyle ciddi hiçbir çıkar çatışması olmadığı gibi, coğrafi şartlar gereği onların doğal müttefikleri konumundadır.⁽¹⁷⁶⁾

Bu durumda, Türkiye için tek çıkar yol **Türk Cumhuriyetleri İşbirliği Teşkilatını** biran önce kurmaktır. "**Türk Cumhuriyetleri İşbirliği Teşkilatı**" (TCİT) Türkiye ile Orta Asya Türk Cumhuriyetleri arasında sadece ekonomik ilişkilerin gelişmesi için değil, aynı zamanda Türkiye'nin bu cumhuriyetlere öncelikle götürmek zorunda olduğu, dil, din, ve kültür hizmeti konularındaki faaliyetlerine de büyük bir disiplin ve hız gerekmektedir.

Ayrıca, kurulacak olan bu işbirliği teşkilatı 10-15 yıl sonra büyük bir ihtimalle "**Türkiye Cumhuriyetleri Ortak Pazarına**" taşıyacak, neticede Türkiye'nin dış ekonomik ve siyasi ilişkilerinin güçlenmesine büyük bir katkıda bulunacaktır.

Diğer taraftan, eğer 3-5 yıl içinde enflasyon hızını %10'lara çekilebilirse yakın gelecekte bu işbirliği sayesinde bütün Türk Cumhuriyetleri'nde Türk Lirası ile alış-veriş etme imkanı ortaya çıkabilir ve böylece ortaya çıkacak "**Türk Lirası Bölgesi**" Türkiye'ye büyük bir prestij ve ekonomik güç sağlayacaktır.⁽¹⁷⁷⁾

⁽¹⁷⁵⁾ DPT, Yayın No: 2410-ÖİK: 471, s.114.

⁽¹⁷⁶⁾ DPT, Yayın No :2410-ÖİK: 471, s.111.

⁽¹⁷⁷⁾ Emin Çarıkçı, "Türk Cumhuriyetleri İşbirliği Teşkilatı Kurulmalıdır ", Türkiye'de İç ve Dış Ekonomik Gelişmeler, 1.Baskı, Ankara: Adım Yayıncılık, Şubat-1996, s.188.

6.4. İKTİSADİ İLİŞKİLERİN NEDENLERİ

Bugün gelişmiş ülkeler başta olmak üzere tüm ülkeler, büyük piyasaların sağladığı avantajdan daha çok istifade etmek amacıyla, sadece iç piyasaları için değil, daha büyük piyasalar için mal ve hizmet üretme yarışı içindedirler. Ülkeler arasındaki iktisadi yarışın temelinde, rekabet gücüne sahip oldukları alanları çoğaltmak ve dünya piyasalarındaki paylarını arttırmak arzusu vardır. Bu sebeple, özellikle gelişmiş ülkeler sahip oldukları rekabet gücünden doğan avantajları değerlendirmek için uluslar arası ticaretin yaygınlaştırılması ve ticareti engelleyen unsurların ortadan kaldırılması ile yetinmemekte, iç piyasalarını büyütmek ve başka ülkelere karşı nisbi avantajlar sağlamak için iktisadi birleşmelere gitmektedirler. Özellikle II. Dünya savaşı'ndan sonra ortaya çıkan iktisadi birleşmeler; serbest ticaret bölgeleri, gümrük birlikleri, ortak pazarlar ve nihayet ulusal politik bağımsızlığın da ortadan kaldırılarak tek devlet şeklinde birleşmeler olarak görülmektedir. Ülkeler arasındaki iktisadi birleşme hareketlerinin tek sebebi ekonomik değildir. Siyasi, kültürel, güvenlik gibi sebepler de bu birleşmelerde etkili olabilmektedir. Bununla birlikte ülkeleri iktisadi birleşmelere yönelten temel sebep ekonomik olup, büyük piyasanın sağlamış olduğu avantajlardan faydalanma düşüncesidir.

Daha genel bir ifadeyle ülkeler arasındaki karşılıklı iktisadi ilişkilerin artması, ilgili ülkeler için piyasaların büyümesi anlamına gelmektedir. Piyasaların büyümesi, üretimin artmasına ve dünya ticaret hacminin genişlemesine sebep olmaktadır. Artan dünya ticaretinde ülkelerin payı, ülkelerarası “karşılaştırmalı ihracat performansı”nın yüksek olup olmamasına göre belirlenebilmektedir. Ülkelerin ihracat performansı, Bela Balassa tarafından geliştirilen ve aşağıda verilen formüle göre, ticaret sonrası veriler kullanılarak hesaplanabilir.⁽¹⁷⁸⁾

$$Ep_{ij} = \frac{X_{ij} / X_{im}}{X_{wj} / X_{wm}}$$

⁽¹⁷⁸⁾ Sami Güçlü, Cengiz Ceylan, “Dış Ticaret ve Teknoloji Transferi Açısından Türkiye İle Türk Cumhuriyetleri Arasındaki İşbirliğinin Geliştirilmesi İçin Neler Yapılabilir?”, Standard Dergisi, Ankara: TSE Yayınları, Aralık-1994, Sayı:396, s.21.

Formülde yer ala, i: ülkeyi, j: malı, m: toplam sınai ürünü, w: ele alınan ülke grubunu, $E_{p_{ij}}$: i ülkesinin j malındaki karşılaştırmalı ihracat performansını göstermektedir.

Yukarıdaki formüle göre, karşılaştırmalı ihracat performansı: i ülkesinin j malında ele alınan ülke grubunda (veya dünya ticaretinde) sahip olduğu ihracat payının, söz konusu ürünün dünya ihracat payına oranı, şeklinde tanımlanmaktadır. Ele alınan ürün için hesaplanan karşılaştırmalı ihracat performansı katsayısının 1'e eşit olması, o üründe ülke ihracat payının, dünya ihracat payına eşit olması anlamına gelir.

Bir ülkenin genel ihracat potansiyeli, karşılaştırmalı ihracat performansı katsayısı 1'den büyük olan mal sayısına ve bu malların uluslararası katma değerlerinin büyüklüğüne bağlıdır. Ükelere bu anlamda avantaj sağlayan en önemli unsur, sahip oldukları üretim teknolojileridir.⁽¹⁷⁹⁾

Mal, hizmet ve üretim faktörleri açısından, Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasında iktisadi ilişkilerin gelişmesi; genel olarak bu ekonomilerin "gelişme seviyesine", "karşılaştırmalı ihracat performansına" ve "teknolojik kapasitesine" bağlıdır. Bu sebeple, Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasındaki iktisadi işbirliği imkanlarının izahına geçmeden önce, bu ülke ekonomilerinin kısa bir değerlendirmesini yapmak gerekmektedir.⁽¹⁸⁰⁾

6.4.1. Türkiye Ekonomisi

Cumhuriyet döneminde, Türkiye'nin iktisaden kalkınması için sanayileşmeye öncelik verilmiştir. Sürükleyici sektör olarak kabul edilebilen sanayi sektörünün gelişmesiyle ekonominin yapısal bir değişim geçirerek, hızlı bir şekilde gelişeceği kabul edilmiştir.

Türkiye'de uygulanan sanayileşme politikaları genel hatlarıyla iki döneme ayrılarak değerlendirilebilir:

⁽¹⁷⁹⁾ Sami Güçlü, Cengiz Ceylan., a.g.m., Standard Dergisi., s.21.

⁽¹⁸⁰⁾ Sami Güçlü , Cengiz Ceylan. "Değişen Ululararası Dengeler Karşısında Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri Arasındaki İşbirliğini Geliştirmenin Önemi", Çerçeve Dergisi, İstanbul: MÜSİAD Yayınları, Ocak-Nisan 1995, Sayı:13, s.44.

Birincisi:

1980 yılına kadar devam eden ve ithal-ikamesi politikasının uygulandığı dönemdir. Bu dönemde, ülkenin ihtiyaç duyduğu sanayi ürünlerinin yurt içinde üretimini amaçlayan, iç piyasaya dönük korumacı bir yaklaşımla yaygın bir sanayileşme politikası benimsenmiştir.

1980 öncesi dönemde, Türkiye ekonomisinin, sanayileşme açısından küçümsenmeyecek bir gelişme sağladığı ve Türkiye'de bir sanayi bazının meydana getirdiği söylenebilir.

İkincisi:

1980 sonrası dönemdir ve Türkiye geleneksel ithal ikamesini değiştirerek ihracata dayanan sanayileşme stratejisine yönelmiştir. Böylece, uzun yıllar dünyadan soyutlanmış olan Türkiye ekonomisinin dünya ekonomisi ile entegre hale gelmesi amaçlanmıştır. Bunun içinde gerek iç, gerek dış ekonomiye ilişkin birçok alanda, piyasa mekanizmasına işlerlik kazandırılmaya çalışılmıştır. Bu dönemde Türkiye ekonomisinde sağlanan gelişmeleri iki noktada toplamak mümkündür: Birincisi, Türkiye'nin bir sistem değişikliğine giderek, karma ekonomiye dayalı planlı ekonomiden, yani devletin ekonomik kararlarda etkin olduğu bir sistemden, fiyat mekanizmasının etkin olduğu **piyasa ekonomisi** sistemine geçmesidir.

İkinci önemli gelişme, yeni ekonomi politikalarının uygulanması sonucunda sanayi sektöründe meydana gelmiştir. 1980 sonrası dönemde sanayi sektörü, özellikle de **imalât sanayi** (imalât sanayi: gıda, maden, ve kimya sanayisinden oluşur) büyük teknolojik değişim geçirmiştir. Sanayi sektöründeki bu gelişmenin iki önemli sonucu ortaya çıkmıştır.⁽¹⁸¹⁾

Birincisi, sanayi ürünlerinde batılı ülkelere karşı Türkiye'nin karşılaştırmalı ihracat performansının gelişme göstermesidir.

⁽¹⁸¹⁾ Sami Güçlü, Cengiz Ceylan, a.g.m., Çerçeve Dergisi, s.45.

İkincisi, uzun yıllar sürekli teknoloji ithal eden bir ülke olan Türkiye'nin, bu dönemde teknolojik kapasitesini büyük ölçüde geliştirerek, bazı alanlarda teknoloji ihraç edebilecek bir seviyeye ulaşmasıdır.⁽¹⁸²⁾

6.4.2. Türk Cumhuriyetleri Ekonomileri

Sovyet sisteminde, Birliğe üye ülkelerin iktisadi gelişmeleri, ayrı ayrı değil, bir bütün olarak değerlendirilmiş ve merkeze çok sıkı bağlarla bağlı ekonomiler doğmuştur. Birlikte değerlendirildiğinde Türk Cumhuriyetleri'nin çiftçilik ve hayvancılığa elverişli geniş tarım alanlarına, çok çeşitli ve zengin endüstriyel hammaddeleriyle kömür, petrol ve doğal gaz gibi enerji kaynaklarına sahip olduğu bilinmektedir.

Ancak, Sovyetler Birliği döneminde bu zengin kaynaklar, Birliğin ve daha çokta Rusya'nın ihtiyaçları ve çıkarları doğrultusunda işletilmiş ve kullanılmıştır. Bu dönemde Cumhuriyetler, üretim ilişkileri bakımından birbirlerine bağımlı hale getirilmiştir. Türk Cumhuriyetleri'nde kurulan sanayi tesisleri, daha ziyade bu ülkelerdeki hammadde kaynaklarının işletilmesine yönelik olarak kurulmuş; genellikle büyük kapasiteli, entegre olmayan, eski teknolojiye dayalı ve dolayısıyla verimlilik seviyeleri çok düşüktür.⁽¹⁸³⁾

Türk Cumhuriyetleri, yeni dönemde karşı karşıya kaldıkları makro ve mikro seviyedeki ekonomi sorunlarına çözüm ararken, çeşitli ülkelerle iktisadi ilişkilerini geliştirmeye çalışmaktadırlar. Bu dönemde, Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasındaki iktisadi ilişkiler de hızla gelişmektedir. Bu ülke ekonomilerinin sahip olduğu kaynaklar, üretim imkanları, sanayileşme seviyeleri ve teknolojik kapasiteleri dikkate alındığında; Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasında iktisadi ilişkilerin gelişmesi için gerekli şartların bulunduğu söylenebilir.

Türkiye ekonomisinin, halen önemli sorunları olmakla birlikte ulaştığı sanayileşme seviyesi, uluslararası alanda kazandığı rekabet gücü, dış dünyaya açık ekonomik sistemi ile **dinamik bir yapıdadır**. Piyasa ekonomisi kurallarının ekonomik kararlarda giderek daha çok etkin olduğu Türk

⁽¹⁸²⁾ Sami Güçlü, Cengiz Ceylan, a.g.m., Çerçeve Dergisi, s.45.

ekonomisi, çeşitlenen sanayi malları ağırlıklı ihraç ürünleri için yeni pazarlara yönelmek ihtiyacındadır. Buna karşılık Türk ekonomisi, endüstriyel hammaddeleri ile petrol ve doğal gaz enerji kaynaklarını ithal ederek karşılamaktadır.⁽¹⁸⁴⁾

Türk Cumhuriyetleri, bugünkü üretim imkanları dikkate alındığında ham petrol, doğal gaz, endüstriyel hammaddeler için sınırlı sayıda işlenmiş sanayi ürünleri ihraç edebilecek imkana sahiptir. Kısa dönemde ihracatın yapısında bir değişme olmasına imkan gözükmemektedir.

İthal etmek zorunda oldukları ürünler ise, başta temel besin maddeleri olmak üzere genel olarak tüketim mallarıdır.

⁽¹⁸³⁾ Sami Güçlü, Cengiz Ceylan, a.g.m., Çerçeve Dergisi, s.45.

⁽¹⁸⁴⁾ Sami Güçlü, Cengiz Ceylan, a.g.m., Çerçeve Dergisi, s.46.

Tablo: 28 – Türkiye'nin AB ülkelerine Göre Karşılaştırmalı İhracat Performansının Yüksek ve Düşük Olduğu SITC Ürün Kategorileri (1985-88 ortalaması olarak)

KARŞILAŞTIRMALI İHARACAT PERFORMANSI YÜKSEK OLAN SITC ÜRÜN KATEGORİLERİ

SITC 1 ÜRÜN KATEGORİLERİ	Alm.	Bel-Lük	Danim.	Fransa	Holl.	İngiltere	İrlanda	İspanya	İtalya	Portekiz	Yun.	Türkiye
8 Diğer Sınai Ürünler	0.79	0.46	1.64	0.87	0.87	1.03	1.20	1.79	1.79	2.61	2.65	2.17
6 Temel Sınai Ürünler	0.85	1.66	0.78	1.01	0.97	0.81	0.55	1.10	1.10	1.39	2.07	1.96
SITC 2 ÜRÜN KATEGORİLERİ												
84 Giyim Eşyası	0.52	0.39	1.32	0.76	0.66	0.62	0.80	2.38	2.38	7.58	9.97	8.39
65 Tekstil Ürünleri	0.78	1.51	0.79	0.87	1.06	0.63	0.91	1.46	1.46	2.78	3.49	4.04
67 Demir-Çelik ürünleri	0.90	1.92	0.51	1.22	0.82	0.65	0.16	0.82	0.82	0.34	1.71	2.96
63 Ağaç Ürünleri	0.87	1.78	4.39	0.89	0.00	0.00	0.00	1.10	1.10	12.85	1.23	1.67
52 Katran ve Kaba Ürünler	0.80	0.72	0.00	1.98	1.57	1.25	0.26	0.40	0.40	0.26	0.47	1.20
SITC 3 ÜRÜN KATEGORİLERİ												
848 Başlık	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	2.91	2.91	0.00	45.12	43.81
844 İç Çamaşırı	0.00	0.00	0.00	0.00	3.44	0.00	0.00	0.00	0.00	50.72	0.00	35.49
846 Triko İç Çamaşırılar	0.00	0.00	2.45	0.00	0.00	0.00	2.08	2.97	2.97	20.41	35.49	22.94
658 Tekstilden Mamül Eşyalar	0.00	2.98	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	43.04	14.71	22.44
666 Çömlekçilik	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	100.13	0.00	13.79
671 Fontlar, Aynalı Demirler	0.00	0.00	0.00	5.19	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	3.16	30.51	10.57
655 Triko Ürünleri	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	6.90	6.90	0.00	2.37	9.49
634 Kontra plaklar	0.00	8.77	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	18.34	8.18	8.24
652 Kimyasal Gübreler	0.60	3.34	2.04	0.00	4.68	0.00	0.00	0.00	0.00	0.75	2.67	7.50
697 Metal Ev Aletleri	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	5.32	5.32	5.69	1.37	7.05
843 Kadın Giysileri	0.75	0.43	1.50	1.14	0.77	0.70	0.89	1.72	1.72	3.94	7.44	7.04
651 Dokuma ipliği	0.78	1.11	0.59	0.98	1.04	0.68	1.08	1.34	1.34	1.23	7.34	6.71
673 Demir ve çelik çubuklar	0.65	1.86	0.00	1.13	0.00	0.80	0.69	1.13	1.13	0.54	1.48	6.68
659 Halı ve Halıcılık Ürünleri	0.00	7.62	3.32	0.00	3.05	0.00	0.00	0.00	0.00	1.30	2.59	6.09
665 Cam Ürünleri	0.00	0.00	0.00	4.18	0.00	0.00	3.76	2.02	2.02	3.60	0.00	5.53
845 Triko Giysiler	0.34	0.00	2.04	0.52	0.34	0.75	0.46	3.40	3.40	9.30	10.13	5.52
842 Erkek Giysileri	0.00	1.51	0.00	0.00	0.00	0.35	1.87	4.23	4.23	18.88	7.57	5.09
652 Pamuklu Dokuma	1.03	1.18	0.00	1.33	1.41	0.00	0.42	1.26	1.26	3.17	5.28	4.18
672 Demir ve Çelik Külçeler	0.89	2.45	0.00	1.29	1.30	0.65	0.00	0.39	0.39	0.00	1.75	4.05

SITC 3	ÜRÜN KATEGORİLERİ	Alm.	Bel-Lük	Danim.	Fransa	Holl.	İngiltere	İrlanda	İspanya	İtalya	Portekiz	Yun.	Türkiye
773	Elektrik Dağıtım Teçhizatı	0.98	0.36	0.00	1.15	1.49	0.71	2.79	1.20	0.88	2.56	2.48	3.82
523	Diğer İnorganik Maddeler	1.33	0.53	0.00	0.00	2.05	1.31	0.00	1.39	0.68	0.00	0.59	3.77
635	Ağaçtan Mamül Ürünler	0.00	0.00	23.38	0.00	0.00	0.00	0.00	5.33	1.62	9.88	0.00	3.39
653	Pamuk Dışı Dokuma	0.99	1.50	0.00	0.85	0.69	0.00	0.66	0.73	2.12	2.86	0.00	2.81
664	Camlar	1.03	3.29	0.00	1.11	0.00	0.00	1.05	0.94	1.09	0.00	0.00	2.61
724	Tekstil, Deri Makinaları	1.55	0.54	0.50	0.51	0.00	0.52	0.00	0.63	1.76	0.00	0.00	2.34
661	Kireç, Çimento, İnşaat Malz.	0.00	1.62	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	4.12	4.15	4.33	21.78	2.20
678	Demir ve Çelik Borular	1.18	0.57	0.72	1.00	0.73	0.60	0.00	1.03	1.52	0.00	1.11	1.85
847	Dokuma Eşya	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	7.06	6.21	0.00	1.78
682	Bakır	1.11	2.90	0.00	1.05	0.00	0.65	0.00	0.81	0.65	0.00	2.36	1.70
554	Sabunlar ve Temizleyiciler	1.36	1.78	1.27	0.00	1.90	1.58	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	1.66
674	Demir ve Çelik Levhalar	0.87	2.66	0.68	1.26	1.03	0.60	0.00	0.87	0.55	0.41	1.35	1.57
671	TV Alıcıları	1.64	2.68	5.58	0.00	0.00	0.54	0.00	0.00	0.00	3.25	0.00	1.40
695	El ve Makine Aletleri	1.41	0.00	0.00	0.80	1.18	0.93	1.30	1.22	0.87	0.67	0.00	1.15
684	Alüminyum	0.99	1.41	0.88	1.09	1.80	0.68	0.00	1.07	0.56	0.00	5.60	1.08
642	Kağ. Hamuru ve Muk. Ür.	1.07	1.32	1.19	1.17	1.63	0.66	0.68	0.69	0.55	0.58	0.86	1.03
SITC 4	ÜRÜN KATEGORİLERİ												
7246	Çırcır Makinaları	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	118.22
7831	Otobüsler	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	118.21
7612	S. Beyaz TV. Alıcıları	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	51.59	0.00	64.42
7169	Transformatörler	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	46.75	0.00	0.00	0.00	0.00	40.39
7731	Blendajlı ve Diğer Kablolar	1.03	0.34	0.00	1.21	0.00	1.01	3.39	1.37	1.00	2.96	3.00	4.60
7499	Diğer Elektriksiz Mak. Parç.	1.86	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	2.20	5.13	0.00	4.02
7752	Ev Tipi Soğut., Dondurucular	0.00	0.00	10.17	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	5.97	0.00	0.00	1.59
7493	Şaft, Krank Kasnak v.s.	2.25	0.00	0.00	0.00	0.00	0.44	0.00	0.00	1.29	0.00	0.00	1.13

KARŞILAŞTIRMALI İHARACAT PERFORMANSI DÜŞÜK OLAN SITC ÜRÜN KATEGORİLERİ													
SITC 1	DİGİT ÜRÜN KATEGORİLERİ	Alm.	Bel-Lük	Danim.	Fransa	Holl.	İngiltere	İrlanda	İspanya	İtalya	Portekiz	Yun.	Türkiye
5	Kimyasal Ürünler	0.88	1.02	0.89	1.13	1.75	1.05	1.15	1.70	0.54	0.46	0.37	0.60
7	Makine ve Ulaş. Araçları	1.20	0.74	0.91	1.02	0.77	1.05	1.03	0.80	0.89	0.46	0.12	0.28
SITC 2 DİGİT ÜRÜN KATEGORİLERİ													
68	Demir Dışı Metaller	0.93	1.93	0.48	1.02	1.21	1.13	0.00	0.97	0.51	0.22	3.23	0.99
66	Maden Dışı Metaller	0.55	3.04	0.61	2.74	0.54	1.24	0.60	1.00	1.21	1.46	2.18	0.98
62	Lastik Ürünleri	0.80	0.87	0.47	1.69	0.81	0.87	0.91	1.73	1.02	0.35	0.60	0.87
69	Temel Metal Ürünleri	0.96	0.75	1.11	0.83	1.01	0.71	0.78	2.92	1.21	0.75	0.64	0.76
55	Sabun, Parfüm, Kozmetik	0.66	0.89	0.93	2.29	1.05	1.28	2.14	0.51	0.35	0.23	0.14	0.65
72	Elektrikli Makine ve Aletler	1.29	0.58	1.20	0.70	0.71	0.97	0.25	0.36	1.41	0.15	0.00	0.60
58	Plastik Ürünler	0.99	1.59	0.54	0.93	2.29	0.66	0.29	0.55	0.72	0.44	0.29	0.56
64	Kağıt, Karton v.s.	1.07	0.99	0.84	1.15	1.72	0.74	0.53	0.84	0.69	0.98	0.52	0.49
77	Elektrikli Makinalar	1.12	0.48	0.90	1.11	1.20	1.03	1.11	0.62	0.93	0.91	0.39	0.46
74	Genel Endüstri Makinaları	1.22	0.39	1.99	0.90	0.71	0.90	0.60	0.57	1.32	0.32	0.11	0.44
51	Asitler (Organik, İnorganik)	0.89	0.76	0.62	1.08	2.22	1.17	2.26	0.71	0.60	0.43	0.12	0.41
53	Boya (Sentetik ve Doğal)	1.36	0.89	1.21	0.66	1.29	1.25	0.00	0.61	0.44	0.00	0.20	0.37
76	Haberleşme ve Ses Ekipmanları	1.04	1.19	1.73	1.01	1.12	1.20	1.01	0.32	0.65	1.29	0.00	0.34
89	Çeşitli Mamul ürünler	0.85	0.46	1.59	0.92	1.09	1.38	1.68	0.82	1.39	0.41	0.33	0.28
71	İmalat Makinaları	0.90	0.29	0.79	1.09	0.49	1.61	0.39	3.86	0.60	0.64	0.05	0.27
59	Diğer Kimya ürünleri	1.02	0.95	1.05	1.12	1.65	1.29	1.02	0.35	0.46	1.00	0.41	0.20
78	Ulaştırma Araçları	1.44	1.37	0.22	1.10	0.38	0.54	0.07	1.35	0.62	0.36	0.04	0.13
SITC 3 DİGİT ÜRÜN KATEGORİLERİ													
513	Karboksil Asitler	1.08	0.58	0.00	0.00	1.68	1.69	1.87	1.02	1.22	0.00	0.00	0.95
749	Elektriksiz Makine Parçaları	1.30	0.42	1.27	0.99	0.66	0.65	0.27	0.62	1.35	0.83	0.00	0.89
783	Kara Taşıt Araçları	1.56	2.03	0.00	0.00	4.01	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.84
625	Kauçuk Tekerlek, Borular	1.62	0.55	0.00	1.23	0.45	0.54	0.41	1.44	0.40	0.30	0.43	0.68
583	Polimerizasyon Maddeleri	0.97	1.77	0.67	1.05	2.07	0.47	0.19	0.65	0.78	0.59	0.40	0.61
743	Pompalar, Santrifüjler	1.12	0.48	1.87	0.97	0.65	1.20	0.55	0.69	1.21	0.00	0.00	0.57
582	Yoğunlaştırma Maddeleri	1.11	1.40	0.00	0.67	0.96	0.72	0.00	0.32	0.61	0.00	0.00	0.55
511	Hidrokarbonlar	0.44	0.42	0.00	2.47	3.63	0.80	0.00	0.72	0.29	1.39	0.42	0.55

SITC 3	DIGIT ÜRÜN KATEGORİLERİ	Alm.	Bel-Lük	Danim.	Fransa	Holl.	İngiltere	İrlanda	İspanya	İtalya	Portekiz	Yun.	Türkiye
512	Alkoller, Fenoller	1.58	0.00	0.00	0.00	2.15	1.29	0.00	0.86	0.72	0.00	0.00	0.53
699	Madenden Mamül Eşyalar	1.11	0.60	1.20	0.98	0.89	0.78	1.09	0.78	1.37	0.90	0.40	0.51
713	İç Yakımlı Makine, Motor	1.36	0.00	0.86	1.34	0.13	1.21	0.00	1.14	0.73	1.63	0.11	0.50
716	Dalgalı Akım Santrali	1.22	0.00	2.72	1.41	0.00	1.42	0.00	0.22	0.97	0.00	0.00	0.44
722	Traktörler	1.17	0.00	0.00	0.00	0.00	2.48	0.00	0.00	2.05	0.00	0.00	0.44
778	Elektrikli Makinalar	1.15	0.81	0.62	1.02	1.63	0.87	0.39	0.95	0.73	0.52	0.00	0.33
641	Kağıt ve Mukavva	1.12	0.81	0.65	1.10	1.72	0.77	0.44	0.89	0.73	1.14	0.36	0.28
775	Ev Aletleri	1.10	0.00	0.94	0.86	0.83	0.28	1.48	1.05	2.30	0.00	0.00	0.28
784	Araç ve Motor Parçaları	1.25	0.58	0.33	1.43	0.30	1.03	0.00	1.16	0.78	0.49	0.00	0.28
541	Tıp ve Eczacılık Ürünleri	0.85	0.92	2.74	1.18	1.00	1.46	1.18	0.76	0.66	0.57	0.74	0.28
821	Mobilya ve Döşeme Eşyaları	0.86	0.68	4.33	0.64	0.73	0.43	0.33	0.82	2.44	0.40	0.00	0.23
728	Diğer Sanayi Makinaları	1.33	0.34	1.23	0.56	0.71	0.80	0.24	0.31	1.83	0.00	0.00	0.23
764	Haberleşme Cihazları	0.93	0.81	1.97	1.29	1.15	1.28	1.45	0.31	0.77	0.26	0.00	0.21
714	Makine ve Motorlar	0.48	0.34	0.00	1.31	0.75	3.49	1.11	0.00	0.64	0.00	0.00	0.09
781	Motorlu Araçlar (Otobüs Hariç)	1.55	1.77	0.07	0.98	0.19	0.37	0.04	1.53	0.43	0.18	0.00	0.02
SITC 4	DIGIT ÜRÜN KATEGORİLERİ												
7139	İçten Yanmalı Motor Parçaları	1.50	0.00	1.52	1.21	0.00	1.16	0.00	1.16	0.56	0.56	0.00	0.82
7492	Musluk, Valf, v.s.	1.23	0.00	2.85	1.11	0.00	1.08	0.00	0.80	1.42	0.00	0.00	0.64
7932	Gemiler ve Deniz Araçları	0.83	0.00	8.83	0.90	1.65	0.52	0.00	2.87	0.66	2.09	0.00	0.55
7224	Traktörler (Lastik Tekerlekli)	1.18	0.00	0.00	0.00	0.00	2.50	0.00	0.00	2.00	0.00	0.00	0.37
7849	Diğer Motorlu Araç Parçaları	1.26	0.52	0.30	1.46	0.29	1.03	0.00	1.18	0.77	0.50	0.00	0.28
7284	Özel Endüstri Makinaları	1.40	0.31	0.87	0.55	0.86	0.89	0.00	0.00	1.65	0.00	0.14	0.24
7924	15000 kg + Uçaklar	1.20	0.00	0.00	1.84	1.08	1.29	0.00	0.33	0.48	0.03	0.00	0.02

Kaynak : UN Yearbook International Trade Statistics, Voll. II. New York 1990 ^(*)

Hesaplamalar: M. Duman, Sınai Rekabet Gücü, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, 1992

^(*) Standart Ekonomik ve Teknik Dergi, Aralık 1994, Sayı: 396'dan alınmıştır.

Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri ekonomileri; üretim yapısı, ihracat potansiyeli ve ithal etmek istedikleri maddeler bakımından kıyaslandığında **birbirini tamamladıkları** görülmektedir. Bir başka ifade ile, teorik olarak, Türkiye'nin uluslararası rekabet gücü kazanan ürünlerini Türk Cumhuriyetleri'ne ihraç etmesi, buna karşılık ihtiyaç duyduğu endüstriyel hammaddeler ile ham petrol ve doğal gaz, bu ülkelerden ithal etmesi mümkündür.⁽¹⁸⁵⁾

Türkiye'nin, Türk Cumhuriyetleri'ne ihraç edebileceği ürünler, hububat ağırlıklı tarım ürünleri ile imalat sanayi alt sektörü ürünlerinden oluşmaktadır. Bu mallarda, Türkiye'nin, Türk Cumhuriyetlerine karşı, **“Açık Bir Rekabet Gücü Üstünlüğü”** vardır.

Ancak, bu ürünlerin tek üreticisi Türkiye değildir. Dolayısıyla Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri'ne yönelik ihracatında, bu mallarda Türkiye'nin rakipleri olan ülkelere karşı kazandığı rekabet gücü etkili olacaktır. Bu konuda Türkiye ile AB'ne üye ülkeler arasında yapılan bir araştırmada, Türkiye'nin daha çok 5 nolu kimyasal ürünler, 6 nolu temel sanayi ürünleri, 7 nolu makine ve ulaşım araçları ve 8 nolu diğer sanayi ürünler sektörlerinde karşılaştırmalı ihracat performansının yüksek olduğu görülmektedir. (Tablo No: 28)

Tablo 28'de görüldüğü üzere, Türkiye'nin özellikle (8 nolu) standartlaşmış sanayi ürünlerinde ve (6 nolu temel sanayi ürünlerinde) önemli bir rekabet gücü kazandığı görülmektedir. Nitekim toplam sanayi ürünleri ihracatı içinde, bu gruba giren sanayi ürünlerinin payı çok yüksektir. Türkiye her ne kadar teknolojisi standartlaşmamış sanayi ürünleri konusunda (5 nolu Kimyasal ürünler ve 7 nolu makine ve ulaşım araçları) kayda değer bir gelişme gösterememiş olsa bile karşılaştırmalı ihracat performansı yüksek olan mal kategorilerinde, Türk Cumhuriyetleri'ne ihracat yapabilecektir. Ayrıca belirtilmesi gereken bir husus, Türkiye'nin rekabet gücü kazanmış olduğu sanayi ürünlerinin ekseriyeti, Türk Cumhuriyetleri'nin ihtiyaç duyup ithal ettiği veya etmek istediği ürünler olmasıdır. Netice olarak, salt ekonomik sebeplerle dahi, Türkiye ile Türk

⁽¹⁸⁵⁾ Sami Güçlü, Cengiz Ceylan, a.g.m., Çerçeve Dergisi, s.46.

Cumhuriyetleri ekonomilerinin birbirini tamamlayan özelliklerinden dolayı bu ülkeler arasındaki ticari ilişkilerin büyük gelişme göstereceği söylenebilir.

Ancak, ticari ilişkilerin gelişmesi için bazı önemli kurumsal ve finansal düzenlemeler yapılması ve altyapı tesislerinin geliştirilmesine ihtiyaç vardır. Ayrıca, Türk Cumhuriyetleri'nde bankacılık sisteminin oluşturulması ve bankacılık hizmetlerinin sağlanması, Rusya'nın kontrolünde bulunan Ruble'nin olumsuz etkilerinden kurtulmak için Türk Cumhuriyetleri'nde sağlam milli para sisteminin iyi bir şekilde işler hale getirilmesi gerekmektedir. Buna ek olarak son yıllarda kısmen iyileştirilen haberleşme sistemi ile birlikte ulaşım imkanları geliştirilmelidir.

Birincisi, Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasında **“Ödemeler Birliği”** nin kurulmasıdır. Türk Cumhuriyetleri'nde bankacılık sisteminin gelişmesinin sağlanması ve döviz girdilerinin yeterli düzeye gelmesine kadar **“Ödemeler Birliği”** bu ülkeler arasındaki ticaretin döviz kullanılmadan finanse edilmesini sağlayacak mekanizmaları geliştirmelidir.

İkinci önemli konu ise; Türk Eximbank'ın kaynaklarının artırılarak Türk Cumhuriyetleri'ne verilecek kredilerin miktarının artırılması ve bu kredilerin **“Türk Lirası”** cinsinden verilmesidir. Böylece, Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasında kurulacak **“Ödemeler Birliği'nin”** ve uzun dönemde kurulması düşünülecek parasal birliğin temeli atılmış olacaktır.⁽¹⁸⁶⁾

6.4.3. Teknoloji Transferi

Ticari ilişkilere ilave olarak, teknolojik işbirliği konusunda Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri ekonomileri arasında, büyük bir işbirliği potansiyelinin olduğu görülmektedir. Türkiye, ulaştığı sanayileşme seviyesi yanında, sahip olduğu nitelikli insan gücü, teknolojik bilgi birikimi, piyasa ekonomisi ve uluslararası ilişkilerde kazandığı tecrübesiyle, Türk Cumhuriyetleri'ne çeşitli alanlarda teknik yardımda ve teknoloji ihracında bulunabilecek durumdadır.

⁽¹⁸⁶⁾ Sami Güçlü, Cengiz Ceylan, a.g.m., Standard Dergisi., s.26.

Teknolojik işbirliği açısından Türk Cumhuriyetleri'ndeki durumu şöyle özetlemek mümkündür:

Bu ülkelerde, piyasa ekonomisinin gerektirdiği hukuki mevzuatın düzenlenmesi ve kurumların oluşturulması; bankacılık, sigortacılık, uluslararası ilişkiler gibi alanlar ile demokratik sistem içinde devlet teşkilatında çalışacak personelin eğitilmesi, öğrenci ve öğretim üyesi değişimi; tarım, sanayi ve hizmet sektörlerindeki işletmelerin özelleştirilmesi, teknolojilerinin yenilenmesi ve verimli şekilde çalıştırılması ve teknoloji transferi kapsamına giren tüm alanlarda, işbirliği sağlanmasına büyük ölçüde ihtiyaç duyulmaktadır. Bu ülkelere gelen teklifler de bu kanaati doğrulamaktadır. Hatta, bu kapsam içinde teknik işbirliğinin belli ölçülerde uygulanmaya konulduğu bilinmektedir.⁽¹⁸⁷⁾

Teknoloji dar anlamda maddi varlığı olan bir faktör değildir. Bir işin nasıl yapılacağıyla ilgili bilgi beceri ve süreçlerden oluşur. Bazı durumlarda ise teknoloji üretimde kullanılan mallara dönüşmüş durumdadır. Bu gibi yeni teknolojileri içeren mallara örnek olarak makina, donanım veya genel olarak yatırım mallarını gösterebiliriz. Bir ülkenin veya firmanın yeni teknolojilere ulaşabilmesi için iki yol vardır. Birincisi yeniliklerin icadı, ikincisi ise başkaları tarafından geliştirilen teknolojilerin elde edilip kullanılması yada taklit edilmesidir.⁽¹⁸⁸⁾

Teknoloji ya sermaye mallarına dönüşmüş olarak veya yalın şekilde ithal edilir. Buna göre başlıca teknoloji transferi kanalları aşağıdaki gibi belirtilebilir.⁽¹⁸⁹⁾

- Sermaye malları ithali ile sağlanan teknoloji,
- Dolaysız yabancı sermaye yatırımları,
- Yalın halde teknoloji ithali,
- Bilimsel konferanslar, teknik bültenler, yabancı bilim adamları değişim programları,
- Teknik yardım programları.

⁽¹⁸⁷⁾ Sami Güçlü, Cengiz Ceylan, a.g.m., Çerçeve Dergisi, s.46.

⁽¹⁸⁸⁾ Sami Güçlü, Cengiz Ceylan, a.g.m., Standard Dergisi, s.27.

⁽¹⁸⁹⁾ Sami Güçlü, Cengiz Ceylan, a.g.m., Standard Dergisi s.27.

Günümüzde Teknolojik gerilik, bir çok az gelişmiş ülkenin olduğu gibi eski Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsızlığına kavuşan ülkelerin de temel sorunudur. Nitekim Sovyetler Birliği'nin dağılmasında Batı'yla olan teknolojik yarış kaybetmesinin büyük etkisi vardır.

Türkiye ise bir yandan yerli teknolojinin geliştirilmesine ağırlık verirken, diğer yandan kalkınmanın gerektirdiği teknolojilerin yurt dışından ithaline dayanan politikalar izlemiştir. Bu arada ülkeye giren yabancı sermayenin ileri teknoloji getiren nitelikte olmasına özellikle dikkat edilmektedir.

Bununla birlikte, Türkiye bugünkü aşamada sahip olduğu vasıflı elemanları, teknolojik bilgi birikimi ve kalkınma deneyimleri ile belirli alanlarda bizzat kendisi teknik yardımla yapabilecek düzeye gelmiştir. Konuyla ilgili olarak, Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleriyle olan ilişkilerini ve bu ilişkiler çerçevesinde Türkiye'ye yüksek öğretim için gelen öğrencileri, piyasa ekonomisi ve bankacılık ile ilgili bilgi almak üzere yapılan eğitim çalışmaları ve uzman transferleri örnek gösterilebilir. Ayrıca Türkiye'nin Türk Cumhuriyetlerine yaptığı teknik yardımların, Afrika ve Asya'daki Gelişmekte olan Ükelere sağlanması, Ülkemizin bu konuda ulaştığı düzeyin bir diğer göstergesidir.

Türkiye'de 1980 sonrası dönemde sağlanan gelişmeler incelenirken ifade edildiği gibi sanayi sektörü teknolojik kapasite bakımından büyük bir gelişme göstermiş ve bunun sonucu olarak sınırlı da olsa teknoloji ihraç edilebilecek bir seviyeye gelinmiştir. Sanayinin teknolojik gelişmesinde; yerli teknolojinin geliştirilmesine ağırlık verilmesi yanında, yeni teknolojinin yurt dışından ithaline verilen önceliğinden rolü olmuştur.

1988 yılında imalat sanayinde faaliyet gösteren 670 firmayı kapsayan bir çalışmayla, 63 firmanın teknoloji dış-satım etkinliğinde bulunduğu belirlenmiştir. Bu firmaların 37'si proje ihracatı, lisans, danışmanlık ve teknik hizmet (LDTH) ile doğrudan dış yatırım yollarından biri veya birkaçı yoluyla teknoloji ihraç etmişlerdir. Bu tür teknoloji dış satım kontratlarının sayısı 50'ye ulaşmıştır. Geriye kalan 26 firma ise, yatırım malı ihracında bulunmuşlardır. Yurt dışına teknoloji satan

firmaların yaklaşık %92'si (yani 63 firmadan 57'si) aynı zamanda “ürün” dış-satımını da gerçekleştirmektedir.⁽¹⁹⁰⁾

Aşağıdaki tablo, müteahhitlik ve yatırım malı ihracı dışında kalan teknoloji dış-satım türlerinin kontrat sayısına göre dağılımı vermektedir. Tabloda görüldüğü gibi lisans, danışmanlık ve teknik hizmetler (LDTH) toplam teknoloji dış-satım anlaşmalarının yarısını oluşturmaktadır. Bunun ardından “proje ihracatı”, yani komple (anahtar teslim) tesis kurma gelmektedir. Bu tür ihracat da toplamın % 42'sini oluşturmaktadır. Teknolojik katılım içeren joint venture türü doğrudan dış yatırım ise, Türkiye için oldukça önemsiz bir teknoloji dışsatım faaliyeti olma özelliğini göstermektedir.

Tablo:29- Teknoloji İhracının Türlerine Göre Dağılımı

İhracat Türü	Kontrat Sayısı	Yüzde
1. Proje İhracatı	21	42
2. LDTH	25	50
3. Doğrudan Dış Yatırım (Teknolojik katılım içerikli ortaklık)	4	8
	50	100

Kaynak: Arman Kırım a.g.e., s.100^(x)

^(x) Standart Dergisi, Aralık 1994, Sayı: 396'den alınmıştır.

Buradan şu sonuçlar çıkarılabilir: Bazı Türk firmaları, üretim deneyimleri sonucunda elde etmiş oldukları teknik bilgi birikimlerini lisans ve teknik danışmanlıklar gibi yollarla dışarı satabilir hale gelebilmişlerdir. Ancak firmalar, bu aşamada dış ortaklıklara gitme konusunda oldukça çekingen davranmaktadırlar.

Teknoloji dış-satım etkinliğinde bulunan firmaların faaliyet gösterdiği sektörler; 1.Elektrikli makine ve gereçler – telekomünikasyon, 2. Elektrikli olmayan makinalar, 3. Ana kimya sanayii ve kimyasal ürünler, 4. Demir-dışı metaller,5. Taşıt araçları ve yan sanayi, 6. Tekstil ve Dokuma, 7. Gıda ve içki sanayii, 8. Cam ve cam ürünleri, 9. Diğerlerinden oluşmaktadır.

⁽¹⁹⁰⁾ Sami Güçlü, Cengiz Ceylan, a.g.m., Standard Dergisi, s.27.

Teknoloji ihraç eden firmaların ortak özellikleri arasında; (i) sanayi üretimi deneyimi ve (ii)aktif teknolojik çaba en önemli yeri almaktadır.

Netice olarak, imalât sanayiinde faaliyet gösteren 63 firmanın teknoloji ihracatında bulunduğu, faktör hareketinin imalat sanayinin üç alt sektörüne dağıldığı görülmektedir. Bu değerlendirmeye, Türkiye’de en yaygın şekilde dışa açılan faaliyet kolu olan, inşaat müteahhitlik hizmetleri de dahil edildiğinde ülkemizin teknoloji ihracatında hızlı bir gelişme göstereceği söylenebilir.

Bu sonuç, Türkiye’de sanayi sektöründe çok ciddi bir teknolojik birikim olduğunu göstermektedir. Bu birikim, firmaların yeni tesis kurabilme, uluslararası teknolojik gelişmeleri izleyerek teknolojik alternatiflerden haberdar olma, bunlar arasında kendileri için en uygunlarını seçme, ürün kalitelerini iyileştirme, kurulan kapasitelerden azami yararlanabilme ve kısmen de ithal teknolojileri yerel şartlar doğrultusunda uyarlayabilme yetenekleri gibi, firmaların verimlilik düzeylerini ve giderek uluslar arası piyasalardaki başarılarını artırmalarını sağlayan alanlarda gözlenebilmektedir.⁽¹⁹¹⁾

6.5.PETROL BORU HATTI PROJESİ

Petrol faktörünü incelediğimiz zaman göz önüne gelen gerçek tablo şudur: Petrol politik, ekonomik ve askeri olarak paraya ve güce çevrilebilen en uygun maddedir.⁽¹⁹²⁾

Bu bağlamda, petrol, petrol boru hatları, doğal gaz, doğal gaz boru hatları ve Türkiye’nin boru hatlarında köprü olma işlevi oldukça önem kazanmaktadır.⁽¹⁹³⁾

Doğal gaz ve petrol boru hattı projeleri, 21. yüzyılın önemli projeleridir. Bu projeler gerçekleştiği takdirde sadece Türkiye’nin enerji sorunlarını çözmekle kalmayacak, ekonomik kalkınmayı sağlamanın yanında politik açıdan uluslararası ilişkilerin odak noktası haline gelecektir.⁽¹⁹⁴⁾

⁽¹⁹¹⁾ Sami Güçlü, Cengiz Ceylan, a.g.m., Standart Dergisi. s.28.

⁽¹⁹²⁾ Mehmet Kocaoğlu, Petro-Strateji, Ankara: Türkeli Yayınları, s.10.

⁽¹⁹³⁾ Mehmet Kocaoğlu, a.g.e., s.195.

⁽¹⁹⁴⁾ Mehmet Kocaoğlu, a.g.e., s.192.

Türkiye'nin TPAO⁽¹⁹⁵⁾ vasıtası ile içinde bulunduğu bölge ile ilgili önemli iki proje, **Mega Proje ve Şah Deniz⁽¹⁹⁶⁾ Projeleri** olarak adlandırılıyor. Bu Azerbaycan'ın Hazar Denizi'ndeki, petrol yatakları ile ilgili imzaladığı 5 anlaşmanın en önemli ikisini oluşturuyor. Mega Proje adından da anlaşılacağı gibi Azeri, Güneşli (Derin Su) ve Çıralı sahalarının ıslahı, modernizasyonu ve günlük üretimin artırılmasına yönelik büyük bir projedir.⁽¹⁹⁷⁾

Bu projelerin hayata geçirilmesiyle Kazakistan ve Türkmenistan'daki petrol ve doğalgazında aynı hat üzerinden uluslararası pazarlara ulaştırılması gündeme gelecektir. Yani, Hazar Petrolleri, ile isimlenen alan aslında daha büyük bir bölgenin doğal kaynaklarının pazarlanmasını gündeme getirecek. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, bünyesindeki TPAO ve BOTAŞ aracılığıyla Bakü-Ceyhan Boru Hattı Projesinin hayata geçirilmesi konusunda büyük bir çaba içerisinde.⁽¹⁹⁸⁾

9 Ekim 1995'de Bakü'de Azeri petrolünün uluslararası piyasaya pazarlanması için iki güzergah belirlenmiştir. Kararın birinci maddesinde açıklandığı üzere, bunlardan biri Rusya'nın Novorossisk Limanı'na uzanan kuzey hattı, diğeri Gürcistan'ın Subsa Limanı'na varan batı hattıdır. Anlaşmanın en önemli özelliği, Türkiye'nin uzun süre mücadele verdiği "Eş Zamanlı Çifte Güzergah" formülünün kabul edilmesidir. Bu formüle göre hem Rusya hem Gürcistan'dan geçecek boru hatlarıyla ilgili çalışmalar aynı zamanda başlayacaktır. Konsorsiyum başkanı Terry Adams'ın Bakü'de yaptığı bir basın toplantısında, petrolün nihai güzergahının Türkiye üzerinden geçerek Ceyhan'a ulaşması konusunda bir tercih bulunuyor şeklindeki ifadesi ve başkan yardımcısının petrolü Akdeniz'e taşıyacak en pratik yolun Ceyhan'a giden boru

⁽¹⁹⁵⁾ TPAO: Türkiye'nin milli petrol şirkettir. TPAO, yapısı itibariyle sadece bir arama – üretim şirkettir. Taşıma, rafinaj, dağıtım ve pazarlama konusunda yetişmiş uzmanı, yapılanması ve birikimi yoktur. (Necdet Pamir, a.g.e., s.58).

⁽¹⁹⁶⁾ Azerbaycan'ın önemli bir projesi, yine TPAO'nun da %9 hissesinin bulunduğu Şah Deniz Projesi'dir. (Necdet Pamir, a.g.e., s.56).

⁽¹⁹⁷⁾ Kerem Alkin, "Bakü Ceyhan Hattı Yeniden Filizleniyor", Finans Dünyası, Aylık Ekonomi Dergisi, Ankara, Ekim-1997, Sayı:94, s.67.

⁽¹⁹⁸⁾ Kerem Alkin, a.g.m., s.67.

hattı olduğu görüşü, Türkiye'nin hedefine ulaştığını göstermesi açısından büyük başarıdır.⁽¹⁹⁹⁾

Türkiye açısından büyük olanaklar sağlayabilecek ve bölgede rol alan güçler açısından görünürde onaylanabilecek bir imkan, Azerbaycan ve Orta Asya petrollerinin Türkiye üzerinden boru hattı ile taşınması boruların Türkiye topraklarından geçmesi petrol konusunda Türkiye'yi “Kilit” ülke konumuna getireceği gibi, taşıma kirası alınması, petrol akışının garantilenmesi, müteahhidlik hizmetlerine katılma gibi çeşitli yararlar da sağlayabilecek. Ancak Doğu-Güneydoğu Anadolu'daki terör, Türkiye'nin doğu sınırlarındaki karışıklıklar boru hattının güvenliği bakımından sakıncalar yaratıyor. Ayrıca, Rusya'nın yeni dünya düzeninde bile Türkiye'nin eline böyle bir gücü vermeye çok istekli olmadığı anlaşılmaktadır.⁽²⁰⁰⁾

Enerji bağlantıları ya da gündemdeki hali ile “petrol boru hattı” projesi, dünyanın en önemli petrol yataklarından biri olan Hazar petrolünü kullanıma açtığından, sadece bölge ülkelerinin değil, tüm dünyanın ilgisini çekmektedir.

Türkiye-Azerbaycan arasında 1060 km uzunluğunda ve Irak-Türkiye petrol hattına bağlanacak olan boru hattı projesi 9 Mart 1993'te imzalanmıştır. Ancak bu anlaşmanın imzalanmasından kısa bir süre sonra Elçibey devrilmiş ve yerine geçen Aliyev koşulları değerlendirmek ve bölge ülkeleri arasındaki politik dengeleri korumak için işi askıya almıştır.

Söz konusu boru hattı projesinin onaylanmasından sonra Kazakistan ve Türkmenistan'da, petrollerini bu yolla pazarlayabileceklerini belirtmişlerdir. Bu üç proje, Türkiye için yılda 1 Milyar varil petrolün borsasına sahip olmak demektir. Doğal olarak İran ve Rusya böyle bir fırsatı tek başına Türkiye'ye bırakmak istemektedirler.⁽²⁰¹⁾

⁽¹⁹⁹⁾ Ali Faik Demir, “SSCB'nin Dağılmasından Sonra Türkiye-Azerbaycan İlişkileri”, Değişen Dünya ve Türkiye, 1. Baskı, İstanbul:Bağlam Yayınları, Mart-1996, s.238.

⁽²⁰⁰⁾ Gülten Kazgan, Yeni Ekonomik Düzende Türkiye'nin Yeri, 2. Basım, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınları, 1995, s.157-158.

⁽²⁰¹⁾ Milliyet, 27 Mart 1993.

Mega Projeye ilişkin Ortak Geliştirme ve Üretim Paylaşım Anlaşması (PSA) 20 Eylül 1994 tarihinde Azerbaycan Milli Petrol Şirketi SOCAR ile yabancı Petrol Şirketleri Konsorsiyumu (FOC) arasında Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de imzalanmıştır. Konsorsiyumu şirketlerinin hisselerinde bazı değişmeler sonrasında nihai hisse dağılımı aşağıdaki sıralamaya göre olmuştur:⁽²⁰²⁾

SOCAR (Azerbaycan)	%10.0000
BP(İngiltere)	%17.1267
AMOCO (ABD)	%17.0100
LUKOIL (Rusya Federasyonu)	%10.0000
PENNZOIL (ABD)	%9.8175
UNOCAL(ABD)	%9.5200
STATOIL (Norveç)	%8.5633
TPAO (Türkiye)	%6.7500
EXXON(ABD)	%5.0000
MCDERMOTT(İskoçya)	%2.4500
RAMCO (İskoçya)	%2.0825
DELTA-NIMIR (Suudi Arabistan)	%1.6800

1992 yılı sonunda İngiliz Petrol Şirketi “BP” bir anlaşma yaparak Azeri petrolünün işletilmesini üslenmiştir.⁽²⁰³⁾

Taraflar arasında imzalanan sözkonusu anlaşmanın Azerbaycan Parlamentosu tarafından onaylanması ve bürokratik işlemlerin tamamlanması sonucunda 12 Aralık 1994 tarihinde yürürlüğe girmesini takiben, 54 aylık ana

⁽²⁰²⁾ T.C. Dışişleri Bakanlığı TİKA, Azerbaycan Ülke Raporu, Ankara: TİKA Yayınları, Ekim 1996, s.18.

⁽²⁰³⁾ Sabahaddin Zaim, Türk ve İslam Dünyasının Yeniden Yapılanması, İstanbul: Yeni Asya Yayınları, 1993, s.65.

geliştirme ve üretim programı yürürlüğe girmiştir. Mega Proje kapsamındaki petrol sahaları konsorsiyum (AIOC)⁽²⁰⁴⁾ tarafından geliştirilip işletilecektir.⁽²⁰⁵⁾

Azerbaycan'da "Azeri, Çıralı ve Güneşli (Derin Su) sahalarında modernizasyonu ve üretimini artırmak amacıyla kurulan 11 yabancı üyeli (TPAO'da % 6,75 hisseye sahip) Konsorsiyum. 30 yıl içinde yaklaşık 4,5 milyar varil petrol üretilebilir. Petrol rezervlerini üretmek ve pazarlamak amacı ile, 1994'ten beri faaliyettedir. 1998 yılı toplam üretimi yaklaşık 2,5 milyon ton olan Konsorsiyum'un, 2010-2012 yılları civarında, yılda yaklaşık 40 milyon ton en yüksek üretim (peak production) kapasitesi vardır. (Olası gelişmelere göre bu rakamda azalma ya da artışlar olabilecektir.)⁽²⁰⁶⁾

Azerbaycan'da petrol alanlarının işletimi için Amerikan, Rus ve Batılı petrol şirketlerinden oluşan Konsorsiyuma TPAO %1.75 pay ile katılmıştır. Ancak daha sonraları Azerbaycan Hükümeti'nin elindeki %5'lik payda TPAO'ya devredilerek bu pay arttırılmıştır.⁽²⁰⁷⁾

TPAO'nun hissesinin %1.75'den %6.75'e yükselişinin sebebi: Azerbaycan, 1995 yılı başında, 20 Eylül 1994'de imzalanan anlaşmaya göre, konsorsiyuma ilk yatırım sermayesi olarak gereken 1.4 Milyar Doları ödemede zorlanınca %20'lik hissesinden %5'ini Türkiye'ye devretmiştir.⁽²⁰⁸⁾

6.5.1.Bakü-Ceyhan Hattı

Çıkışı olmayan Avrasya petroleri üzerinde yaşanan yoğun rekabet sadece bölgemizde değil, Dünya üzerinde nereye açılacakları konusunda bir çok senaryonun üretilmesine neden olmuştur. Tüketici ülkeler, Ortadoğu ile eşdeğerde petrol

⁽²⁰⁴⁾ AIOC: Azerbaycan'da en büyük ve en önde giden proje Mega Projedir. Bu projenin operasyonlarını yürüten şirketin adı AIOC (Azerbaijan International Operating Company) olduğundan proje zamanla bu ad ile özdeşleşmiştir. (Necdet Pamir, a.g.e., s.55).

⁽²⁰⁵⁾ T.C. Dışişleri Bakanlığı TİKA, Azerbaycan Ülke Raporu, Ankara:TİKA Yayınları, Ekim-1996, s.18.

⁽²⁰⁶⁾ Necdet Pamir, a.g.e., s.55.

⁽²⁰⁷⁾ Halil Seyidoğlu, Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama, 11.Baskı, İstanbul: Güzem Yayınları, 1996, s.276.

⁽²⁰⁸⁾ Hürriyet, 5 Şubat 1995.

rezervlerine sahip Avrasya petrollerinin satın alabilecekleri en yakın coğrafyaya akıtılmasını istemektedirler.⁽²⁰⁹⁾

Günümüzde Kazak ve Azeri petrol kaynakları ile Türkmen doğalgazı birbirinden ayrı olarak düşünilemeyen bir bütündür. Karadeniz, ancak bir ara bölge veya geçiş bölgesidir. Doğrudan olmasada ulaşılmak istenen deniz, dünya petrolünün 1/6'ini taşıyan Akdeniz'dir. Kilit noktada bulunan Azeri petrolüdür, dolayısıyla Akdeniz seçeneği en mantıklısıdır. Azeri petrolü, Karadeniz yerine Akdeniz'e akıtılırsa Kazak Petrolünün'de buna bağlanması en mantıklısı olacaktır.⁽²¹⁰⁾

Bu bağlamda, Bakü-Ceyhan hattının iki önemli özelliği vardır. birincisi gündeme geldiği günden itibaren. üzerinde en çok alternatif geçiş yollarının tartışıldığı bir öneri olmasıdır. İkincisi ise kendisine farklı bağlantıların entegre olabilmesi ve daha büyük bir sistem oluşturabilmesidir.⁽²¹¹⁾

Bakü-Ceyhan yada Hazar-Akdeniz Ham Petrol Boru Hattı Projesi, Türkiye'nin 1990'dan beri özellikle kazak ve Azeri petrolünün, Türkiye üzerinden Ceyhan Terminali'nde uluslararası pazara arzını hedefleyen projesidir. Bu Proje yılda 25 milyon ton Azeri, 20 milyon ton Kazak petrolünü (yıllık toplam olarak 45 milyon ton) taşımaya planlamaktadır. Bu petrolün büyük bir kısmını Türkiye satın almayı da önermektedir.⁽²¹²⁾

Bakü – Ceyhan hattına karşı olumsuz propağandalarda vardır. Bunlardan bir tanesi “hattın geçeceği güzergah boyunca terör olduğu ve bunun da projeyi çok riskli yapacağı ya da kabul edilemez” şeklindeki tezdır. Bu olumsuz teze karşı “hattın kesintisiz çalışacağı garantisi” verilmiştir. Hattın içinden geçecek petrol miktarının (throughput) garanti edilmesi halinde Türkiye'nin oluşabilecek bir riske karşı, bir başka ifadeyle petrol boru hattının çalışmasında bölgede yaşanan terörden dolayı herhangi bir petrol akışında kesinti olması halinde, petrolünü taşıyan ya da bu kesintiden dolayı zarar görecektir taraflar açısından yaratacağı ekonomik kaybın giderilmesinin Türkiye tarafından garanti edileceği kabul edilmiştir.

⁽²⁰⁹⁾ Atakan Gül, Ayfer Yazgan Gül, Avrasya Boru Hatları ve Türkiye, I.Baskı İstanbul: Bağlam Yayınları, Nisan 1995, s.11.

⁽²¹⁰⁾ Atakan Gül, Ayfer Yazgan Gül, a.g.e., s.16.

⁽²¹¹⁾ Atakan Gül, Ayfer Yazgan Gül, a.g.e., s.21.

⁽²¹²⁾ Necdet Pamir., a.g.e., s.18.

Bu bağlamda; Türkiye, Bakü-Ceyhan Hattı'nın hayata taşınacak yıllık 45-50 milyon tonluk petrolden 150 milyon dolarlık mütevazı gelirin yanısıra, uzun vadeli stratejik ve ekonomik çıkarlar saplama beklentisi içindedir. Taşıma gelirlerinden ziyade inşaat sektöründe Türk firmalarının elde edecekleri kazançları, muhtemel bir olasılıkla ileride Kerkük-Yumurtalık Hattı'nın da faaliyete geçmesiyle Ceyhan Limanı çevresinde şekillenecek olan yeni petrokimya tesisleri ve rafineri inşaatlarında kapsayacak olan bir ekonomik ve endüstriyel yapılanma ile Ceyhan merkezli uluslararası bir Pazar oluşumu amaçlanmaktadır.⁽²¹³⁾

Türkiye'nin umutla beklediği ve 7 yıldır konuşulan Bakü-Ceyhan petrol boru hattı ve Hazar geçişli doğalgaz projelerine ilişkin anlaşmalar 18 Kasım 1999 günü İstanbul'da imzalandı. Böylece Türkiye yıllar süren çabalarının ilk sonucunu aldı. Bakü-Ceyhan hattı, ilgili bütün tarafların kabul ettiği bir proje olarak dünyaya ilan edildi.

Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı Anlaşması: Üç ülke arasında imzalanan Hükümetlerarası Anlaşma en yakın sürede parlamentoların onayına sunulacak.

İstanbul Deklarasyonu: Azerbaycan, Gürcistan, Kazakistan ve Türkiye arasında imzalandı. Taraf ülkeler Bakü – Tiflis – Ceyhan Petrol Boru Hattı Projesi'nin 2004 yılında tamamlanabilmesi amacıyla gerekli tedbirleri yerine getirecekler.

Türkmenistan – Türkiye – Avrupa Doğal Gaz Boru Hattı Deklarasyonu: Taraflar projeye ilişkin Hükümetler arası ve Geçiş Ülkesi anlaşmalarını 2000 Mart ayına kadar sonuçlandırarak.

Mutabakat Zaptı: Azerbaycan doğalgazının geliştirilmesi ve pazarlanması için Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye arasında imzalandı. Gazın ulaştırılmasında işbirliği yapılacak.

ABD Başkanı'nın gözlemci sıfatı ile imza koyduğu, Türkiye, Gürcistan ve Azerbaycan Cumhurbaşkanı tarafından imzalanan İstanbul Deklarasyonu ile Ortadoğu ve Asya'da çıkartılan en eski petrol kaynaklarına sahip Azerbaycan'ın

⁽²¹³⁾ Necdet Pamir.,a.g.e., s.19.

kalite bakımından zengin Hazar petrollerinin, Bakü-Ceyhan boru hattı üzerinden batılı pazarlara ulaştırılması kayda alındı.

Alman PLE firmasına yaptırılan fizibilite çalışmalarına göre, Bakü-Ceyhan ham petrol boru hattı projesi, 2,4 milyar dolara mal olacak. Bakü-Ceyhan ham petrol boru hattı. Bakü yakınlarındaki Sangachal terminalinden başlayarak, Gürcistan üzerinden Erzurum – Erzincan – Kayseri güzergahını takip ederek Ceyhan’da son bulacak Toplam 1730 kilometre uzunluğunda planlanan hattın, 468 kilometresi Azerbaycan, 225 kilometresi Gürcistan ve 1037 kilometresi Türkiye topraklarında olacak.⁽²¹⁴⁾

6.5.2.Hazar Bölgesi’nin İhracat ve Üretim Durumu

Bölgedeki petrol ve doğal gaz potansiyeline ait veriler açısından bir belirsizlik söz konusudur. Bunun temelinde farklı nedenler vardır. Birinci neden petrolcülüğün teknik altyapısından uzak olan çeşitli yorumların, örneğin medyanın; ispatlanmış rezerv, potansiyel rezerv, üretilebilir rezerv gibi kavramları birbirine karıştırmasıdır. Uluslar arası Eneji Ajansı’na göre, Orta Asya ve Transkasya’nın ispatlanmış petrol rezervleri, 15 ile 40 milyar varildir. Olası rezervler ise, 70-150 milyar varil ilave miktarları öngörülmektedir. Bu rakamlar, ABD Ulusal Güvenlik eski Danışmanları’ndan Rosemarie Forsythe’in bir çalışmasında yer verdiği, ispatlanmış ve olası rezervler toplamı ile (200 milyar varil) iyimser tahminler aralığında paralellik arz etmektedir. AIOC’nin eski Başkanları’ndan Terry Adams ise, Azerbaycan ve Kazakistan’ın ispatlanmış rezervler toplamı 27,5 milyar varil, olası rezervler toplamını ise, 40-60 milyar varil olarak vermektedir.

Pamire göre: Rezervlere ait rakamların farklı oluşu, şirketler ya da ülkelerin, kendi çıkarları doğrultusunda hareket ederek “azaltma” ya da “çoğaltma” yaparak rakamlar üzerinde oynamalarından kaynaklanmaktadır.⁽²¹⁵⁾

Uluslararası Enerji Ajansı verilerine göre bölgede varolan mevcut yatırımların aynı seviyede ve hızla devam etmesi, sağlıklı ve kesintisiz ihraç yollarının sağlanacağı olasılığı ile; iyimser tabloda Azerbaycan, Kazakistan,

⁽²¹⁴⁾ Dünya Gazetesi, 19 Kasım 1999.

⁽²¹⁵⁾ Necdet Pamir, a.g.e.,s.53.

Türkmenistan ve Özbekistan petrol üretimleri toplamının 2000 yılı için 79 milyon tona, 2010 yılında ise 194 milyon tona ulaşması beklenmektedir. Bazı projelerde gecikmelerin öngörüldüğü kötümser tabloda bu rakamlar sırasıyla 2000 ve 2010 yılı için; 69 milyon ton ve 138 milyon ton olarak hesaplanmaktadır.⁽²¹⁶⁾

Bölge ülkeleri için, bu üretimin belli bir bölümünün, artması beklenen tüketimlerine ayrılmasından sonra; 2000 yılında ve iyimser tabloda 33 milyon ton, 2010 yılında ise 117 milyon ton petrol ihracı belirlenmektedir. Kötümser tabloda ise bu rakamlar sırasıyla, 2000 ve 2010 yılı için; 29 milyon ton ve 75 milyon tondur.⁽²¹⁷⁾

6.5.3. Türkiye'nin Rakipleri

Sovyetler Birliği'nin dağılması, Kafkaslar ve Orta Asya'da yeni bağımsız devletlerin ortaya çıkışı Türkiye'nin önüne büyük fırsatlar koymuştur. Türkiye, Azerbaycan dahil beş Türk Cumhuriyeti için bir potansiyel lider, en azından bir modeldir. Tacikistan, Gürcistan ve Ermenistan gibi Türk olmayan cumhuriyetler için dahi Türkiye, hesaba katılması gereken önemli bir bölgesel güçtür. Türkiye, sahip olduğu ekonomik ve ticari potansiyeli geleneksel bağları ve Batılı müttefiklerinden aldığı destek sayesinde Orta Asya ülkeleri ile ilişkilerini geliştirmek açısından belli bir idari ve sosyal avantaja sahiptir.

Rusya, İran, Çin, Pakistan ve diğer birkaç ülke de belli ölçüde Orta Asya'da Türkiye'nin ekonomik ve siyasi rakipleridir. Yeni bir "**büyük oyun**"da bu devletler, özellikle Rusya ve İran bölgede Türkiye ile birlikte baş oyuncular olacaktır.⁽²¹⁸⁾

Bitmeyen "**Büyük Oyun**"un diğer oyuncularını şöyle sıralamak mümkündür:

ABD, Büyük Petrol Şirketleri (Shell, Exxon,-Mobil, BP-AMOCO-AR-CO, Chevron, ENI,...), OPEC, OPEC Dışı Üreticiler (Rusya, Çin, Meksika, Norveç, İngiltere, Kanada), Petrol İthal Eden Başlıca Ülkeler (Almanya, Fransa, Japonya, İtalya,..), Çok Uluslu Bankalar, Finans Kuruluşları, NYMEX, IPE,..., "Think –

⁽²¹⁶⁾ Necdet Pamir, a.g.e., s.54.

⁽²¹⁷⁾ Necdet Pamir, a.g.e., s.55.

⁽²¹⁸⁾ Yılmaz Bingöl, "Sovetler Sonrası Orta Asya Karşısında Türkiye'nin Politikası Fırsatlar ve Çözümlemesi Gereken Meseleler", Avrasya Etüdüleri Dergisi, Sayı:14, Yaz-Sonbahar 1998, s.2-5.

Tank”⁽²¹⁹⁾;ler (Washington İnstitute, Rand, CSIS, CERA,..),Yayınlar (Oil and GAS Journal, Petroleum Intelligence Weekly, Platt’s, Petroleum Argus, Petroleum Economist, RPI, IHS Energy Group,...), Enstitüler...⁽²²⁰⁾

Özet olarak, Orta Assya Cumhuriyetleri, dış ekonomik ilişkilerinde dışlanmaktan kurtulmak istemektedirler. Bölgesel dış ticaret yapılarını, Asya ve Avrupa’ya yönelik değiştirmek için çabalamaktadırlar. Eski günlerine yeniden dönmek isteyen Rusya’dan ise ekonomik anlamda tamamen kurtulmak istemektedirler. Bunu için de Rusya üzerinden geçmeyen yeni yollar gerekmektedir.

Orta Asya Cumhuriyetleri’nin daha kapsamlı ekonomik işbirliği yolunda attıkları tüm adımlar başarısız kalmıştır. Sınır sorunları, etnik çatışmalar ve farklı ekonomik sistemler ekonomik işbirliğini engellemektedir. Bu nedenle, Orta Asya’daki ekonomik kalkınma ve iyileşme süreci, mevcut zengin doğal kaynaklara rağmen, Doğu ve Orta Avrupa ülkelerine kıyasla daha uzun bir zaman diliminde gerçekleşecektir.⁽²²¹⁾

Orta Asyalılar’ın gözünde Türkiye’nin öncülüğü, etkinliği sadece başarılı bir ekonomik model olması değil aynı zamanda bölgenin etkili politik gücü olması imajına bağlıdır. Bu anlamda, Türkiye’nin kendi mevcut çevresinin şekillenmesinde, güçlü devlet olma imajı, Rusya ve İran ile karşılaştırılacak ve bu, Orta Asya sermayesinin şekillendirilmesinde belirleyici olacaktır. Türkiye’nin etkinliğinin algılanması, özellikle Türk Dünyası’nın liderlik vizyonu ışığında, gücünü Azerbaycan’da göstermiştir. Yeni Cumhuriyetler üzerinde yaratılan bu vizyon, beklentilerin ışığında özellikle önemlidir.⁽²²²⁾

⁽²¹⁹⁾ Think-Tank, “Bilginin en büyük güç olduğu günümüzde, dünyada 5.500 stratejik araştırma kurumu (think-tank)”uluslar arası ilişkiler, iktisat, güvenlik, çevre, toplumsal sorunlar v.b. alanlarda çalışıp bilgi üretmektedir. Bu tür konular sadece devletin sorumluluk alanında görüldüğü için, ülkemizde bir tane bile gerçek stratejik araştırmalar kurumu, sivil bir girişim sonucunda ortaya çıkmamıştır. Avrasya – Bir Vakfi, ülkemizin ilk stratejik araştırmalar kurumu olan ASAM’ı bu temel eksikliği gidermek amacıyla kurmuştur.” (Necdet Pamir, a.g.e., s.5).

⁽²²⁰⁾ Necdet Pamir, a.g.e., s.16.

⁽²²¹⁾ Werner Gumpel, a.g.m., s.31.

⁽²²²⁾ Mohiaddin Mesbahi, “Orta Asya’nın Uluslararası İlişkilerinin Dinamikleri: Türkiye, İran ve Büyük Güçler”, TİKA Yayınları, Kafkasya ve Orta Asya: Bağımsızlıktan Sonra Geçmiş ve Gelecek Konferansı (25-27 Mayıs 1995-Ankara), s.107.

6.6.YENİ BİR PAZAR

Günümüz dünyasında, diğer alanlarda olduğu gibi, iktisadi alanda da hızlı bir değişim yaşanmaktadır. İçe dönük kalkınma stratejileri izlenmesinin bir sonucu olarak ortaya çıkan ekonomik büyümedeki yavaşlamalar, sonuçta bu stratejileri izleyen ülkelerin çoğunda (örneğin Arjantin, Brezilya, Kolombiya, Meksika, Şili, Uruguay ve Türkiye’de), kaçınılmaz olarak önemli politika değişiklikleri yapılmasını gerekli kılmıştır.⁽²²³⁾

Ekonomideki bu değişim, küreselleşme olgusunu ortaya çıkarmıştır. Küreselleşme süreci içinde dış ticaret eskiye yöre çok daha yoğun bir rekabet ortamı içinde gerçekleşmektedir. Öyleyse Türkiye, uyguladığı ihracata yönelik sanayileşme ve kalkınma politikaları çerçevesinde, uluslararası pazardan özellikle de; ekonomik, siyasal ve sosyal yönden dağılmış olan Sovyetler Birliği’ndeki Cumhuriyet’lerden, daha fazla pay alabilmek ve dış rekabete karşı daha etkili mücadele verebilmek için, rekabet gücünü artırmak zorundadır.⁽²²⁴⁾

Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri arasındaki iktisadi işbirliği çerçevesi içinde büyük gelişme gösterebilecek potansiyele sahip öncelikli iki alan olarak **dış ticaret ve teknolojik işbirliği** konularının olduğu söylenebilir. Bu iki alanda ortaya çıkan işbirliği olanaklarının ilgili ülkelerin beklentilerine cevap verecek şekilde değerlendirilmesi ve geliştirilmesi çok önemlidir. Böyle bir gelişmeyle Türkiye ekonomisi yeni bir **pazar** kazanırken, Türk Cumhuriyetleri de bugün karşı karşıya buldukları **ekonomik ve teknik sorunlarını** belli ölçüde çözümlene imkanı bulacaklardır. Buna ilave olarak Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasındaki iktisadi ilişkilerin arzu edilen yönde ve seviyede gelişmesi, diğer alanlardaki işbirliğine daha güvenli bir şekilde girmelerine kuvvetli bir zemin hazırlayacaktır.⁽²²⁵⁾

⁽²²³⁾ Bela Balassa, “Gelişmekte Olan Ülkelerde Dış Açılma ve Döviz Kuru Politikaları (Türkiye Deneyimi),” Dış Açık Ekonomi Üzerine Makaleler, Cev. A. Nejat Çoşkun, Ankara:Maliye ve Gümrük Bakanlığı Araştırma Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı Yayını, 1986, s.156.

⁽²²⁴⁾ Orhan Elmacı, “Küreselleşme Süreci İçinde Türkiye Sanayinin Rekabet Gücünü Arttırmanın Yolları”, Banka ve Ekonomik Yorumlar, Sayı:7, Temmuz-1993, s.58.

⁽²²⁵⁾ Sami Güçlü, Cengiz Ceylan, Standard Dergisi, s.30.

Tablo: 30 – Türk Cumhuriyetleri ile Ticaretimiz

ÜLKE	1992		1993		1994		1995		1996	
	Değer	Toplam İçindeki Payı Yüzde	Bir Önceki Yıla Göre Değişim Yüzde	Toplam İçindeki Payı Yüzde	Bir Önceki Yıla Göre Değişim Yüzde	Değer	Toplam İçindeki Payı Yüzde	Bir Önceki Yıla Göre Değişim Yüzde	Değer	Toplam İçindeki Payı Yüzde
Azerbaycan İhracat (a)	102	0.7	-33.3	0.4	132	94.1	161	22.0	239	48.4
İthalat (b)	35	0.2	-2.9	0.1	9	-73.5	22	144.4	38	72.7
Tic. Hacmi (a+b)	137	0.4	-25.5	0.2	141	38.2	183	29.8	277	51.4
Tic. Dengesi (a-b)	67	0.4	-49.3	0.2	123	261.8	139	13.0	201	44.6
Kazakistan İhracat (a)	19	0.1	257.9	0.4	132	94.1	151	14.4	163	7.9
İthalat (b)	11	0.05	300.0	0.1	32	-27.3	87	171.9	94	8.0
Tic. Hacmi (a+b)	30	0.15	273.3	0.3	164	46.4	238	45.1	257	8.0
Tic. Dengesi (a-b)	8	0.05	200.0	0.3	100	316.7	64	-36.0	69	7.8
Kırgız Cum. İhracat (a)	2	0.0	750.0	0.1	17	00	38	123.5	47	23.7
İthalat (b)	1	0.0	566.7	0.01	4	33.3	6	50.0	6	0.0
Tic. Hacmi (a+b)	3	0.0	1300.0	0.04	21	5.0	44	109.5	53	20.5
Tic. Dengesi (a-b)	1	0.0	296.3	0.04	13	-7.1	32	146.2	41	28.1
Özbekistan İhracat (a)	54	0.4	52.4	1.4	66	-69.2	139	110.6	230	65.5
İthalat (b)	21	0.1	228.0	0.1	79	146.9	62	-21.5	56	-9.7
Tic. Hacmi (a+b)	75	0.2	451.5	0.5	145	-41.1	201	38.6	286	42.3
Tic. Dengesi (a-b)	33	0.2	11000.0	0.5	-13	-107.7	77	-692.3	174	126.0
Türkmenistan İhracat (a)	7	0.05	266.7	0.5	84	0.0	56	-33.3	127	126.8
İthalat (b)	21	0.1	475.0	0.3	66	-14.3	112	69.7	100	10.7
Tic. Hacmi (a+b)	28	0.1	-150.0	0.4	150	-6.8	168	12.0	227	35.1
Tic. Dengesi (a-b)	-14	0.05	145.1	0.4	18	157.1	-56	-411.1	27	-148.2
Türk Cum. Top İhracat (a)	184	1.3	113.5	2.9	431	-4.4	545	26.5	806	47.9
İthalat (b)	89	0.4	134.8	0.6	190	0.0	289	52.1	294	1.7
Tic. Hacmi (a+b)	273	0.7	174.7	1.4	621	-31	834	34.3	1.100	31.9
Tic. Dengesi (a-b)	95	0.7	4.3	1.4	241	-7.7	256	6.2	512	100.0
Türkiye Genel Toplam İhracat	14.715	100.0	28.7	100.0	18.110	18.0	21.636	19.5	22.827	5.5
İthalat (b)	22.871	100.0	19.1	100.0	23.272	-20.9	35.709	53.4	42.574	19.2
Tic. Hacmi (a+b)	37.586	100.0	72.7	100.0	41.382	-7.6	57.345	38.6	65.401	14.0
Tic. Dengesi (a-b)	-8.156	-14.083	-14.083	-14.083	-5.162	-63.3	14.072	172.6	-19.747	40.3

Kaynak: DPT (*)

(*) 1998 yılı Hükümet Programından alınmıştır.

Tablo: 31 – Türk Cumhuriyetleri ile Ticaretin Diğer Ülke Grupları Ticaretiyle Karşılaştırılması

ÜLKE	Milyon Dolar														
	1992			1993			1994			1995			1996		
	Değer	Toplam İçindeki Payı Yüzde	Bir Önceki Yıla Göre Değişim Yüzde	Değer	Toplam İçindeki Payı Yüzde	Bir Önceki Yıla Göre Değişim Yüzde	Değer	Toplam İçindeki Payı Yüzde	Bir Önceki Yıla Göre Değişim Yüzde	Değer	Toplam İçindeki Payı Yüzde	Bir Önceki Yıla Göre Değişim Yüzde	Değer	Toplam İçindeki Payı Yüzde	
Türkiye Cum.	184	1.3	145.1	451	2.9	431	2.4	545	26.5	806	2.5	47.9	3.5		
İhracat (a)	89	0.4	113.5	190	0.6	190	0.8	289	52.1	294	0.8	1.7	0.7		
İthalat (b)	273	0.7	134.8	641	1.4	621	1.5	834	34.3	1.100	1.5	31.9	1.7		
Tic. Hacmi (a+b)	95		174.7	261		241		256	6.2	4512		100.0			
Tic. Dengesi (a-b)															
İslam Ülkeleri(Türk Cum hariç)	2.799	19.0	3.4	2.894	18.9	3.194	17.6	2.926	-8.4	3.067	13.5	4.8	13.4		
İhracat (a)	3.231	14.1	0.6	3.251	11.0	3.391	14.6	4.245	25.4	5.189	11.9	22.8	12.2		
İthalat (b)	6.030	16.0	1.9	6.145	13.7	6.585	15.9	7.180	9.0	8.256	12.5	15.8	12.6		
Tic. Hacmi (a+b)	-432		-17.4	-357		-197		-1.328	574.1	-2.122		59.8			
Tic. Dengesi (a-b)															
AT	7.600	51.6	0.00	7.599	42.0	8.635	47.7	11.071	28.2	11.027	51.2	-0.4	48.3		
İhracat (a)	10.049	43.9	38.1	13.874	59.6	10.915	46.9	16.861	54.5	21.688	47.2	28.9	50.9		
İthalat (b)	17	47.0	21.7	21.473	51.9	19.550	47.2	27.932	42.9	32.715	48.7	17.1	50.0		
Tic. Hacmi (a+b)	649		156.2	-6.275		-2.280		-5.790	153.9	-10.661		84.1			
Tic. Dengesi (a-b)															
ODEC	-2.449	63.5	-2.9	9.072	59.1	10.758	59.4	13.213	22.8	13.990	61.1	5.9	61.3		
İhracat (a)	9.346	67.4	29.7	20.000	68.8	15.330	65.9	23.595	53.9	29.189	66.1	23.7	68.6		
İthalat (b)	24.768	65.9	17.4	29.072	70.3	26.088	63.0	36.808	41.1	43.179	64.2	17.3	66.0		
Tic. Hacmi (a+b)	-6.076		79.9	-10.928		-4.572		-10.382	127.1	-15.199		46.4			
Tic. Dengesi (a-b)															
Türkiye Genel Toplam	14.715	100.0	4.3	15.345	100.0	18.110	100.0	21.636	19.5	22.827	100.0	5.5	100.0		
İhracat (a)	22.871	100.0	18.7	29.428	100.0	23.227	100.0	35.709	53.4	42.574	100.0	19.2	100.0		
İthalat (b)	37.586	100.0	19.1	44.773	100.0	41.382	100.0	57.345	38.6	65.401	100.0	14.0	100.0		
Tic. Hacmi (a+b)	-8.156		72.7	-14.083		-5.162		-14.073	172.6	-19.747		40.3			
Tic. Dengesi (a-b)															

Kaynak: DPT^(*)

(*) 1998 yılı Hükümet Programından alınmıştır.

6.7. TÜRKİYE’NİN TÜRK CUMHURİYETLERİYLE VE DİĞER ÜLKE GRUPLARI İLE OLAN DIŞ TİCARETİ

Türk Cumhuriyetleri ile ticaretimiz 1994 yılında yeniden başlayan artış trendini sürdürmüştür. (Tablo-30) Türk Cumhuriyetleri içinde Kırgız Cumhuriyeti ile ticaret (53 Milyon Dolar) en düşük düzeyde kalırken diğer cumhuriyetlerle 200 Milyon Doların üzerinde gerçekleşmiştir.⁽²²⁶⁾

1996 verilerine göre: Türkiye’nin, Türk Cumhuriyetleri ile olan Toplam dış ticaret hacmi; 1 Milyar 100 Milyon dolardır.

Türkiye’nin Türk Cumhuriyetleri ile olan ihracatı 806 Milyon dolar ve ithalatı ise 294 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.

Türkiye’nin 1996 verilerine göre: Toplam dış ticaret hacmi 65 Milyar 401 Milyon dolardır.

Türkiye’nin genel olarak ihracatı 22 Milyar 827 Milyon Dolar ve ithalatı ise 42 Milyar 574 Milyon Dolar olarak gerçekleşmiştir.

Türkiye’nin Türk Cumhuriyetleri ile olan ticaret dengesi Türkiye’nin lehine olarak sürmüştür ancak, toplam ticaretimiz içinde %1,7’lik bir pay almıştır.

Türkiye’nin toplam ihracatınının %3,5’i, toplam ithalatınının ise %0,7 ‘si Türk Cumhuriyetleri ile gerçekleşmiştir. (Tablo 30)

Türk Cumhuriyetleri ile olun ticaretin diğer ülke grupları ticaretiyle karşılaştırılmasında şu sonuçlara ulaşılmıştır: (Tablo 31)

Türkiye’nin ODEC ülkelerine yaptığı ihracatı 1992’de %63,5 iken 1996’da bu oran %61,3 olarak gerçekleşmiştir. İthalatı ise, 1992’de 67,4 iken 1996’da bu oran %68,6 olmuştur.

Türkiye’nin İslam Ülkelerine yaptığı ihracatı 1992’de %19.0 iken 1996 yılında bu oran %13,4 olmuştur. İthalatı ise, 1992’de %14,1 iken 1996’da bu oran %12,2 olmuştur.

⁽²²⁶⁾ 1998 Yılı Hükümet Programı, s.76.

Türkiye'nin AT ülkelerine yaptığı ihracatı 1992 yılında %51,6 iken 1996 yılında bu oran %48,3 olarak gerçekleşmiştir. İthalatı ise 1992 'de %43,9 iken 1996 yılında bu oran %50,9 olmuştur.

1992 yılı itibariyle Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleriyle ihracatı %1,3 iken 1996'da bu oran %3,5 olmuştur. İthalatı ise, 1992'de %0,4 iken 1996 yılında %0,7 olarak gerçekleşmiştir.

6.8.EXİMBANK KREDİLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Türkiye, Türk Cumhuriyetleri'ne bağımsızlığın ilk yıllarında gıda, ilaç gibi insani acil yardımda, önemli bir rol oynadığı gibi (Kızılay bu sahada başarılı olmuştur), proje ve diğer ihtiyaçları içinde Eximbank kredileri yoluyla destek sağlanmıştır. Eximbank kredilerinde, uygulamada dikkati çeken husus, projelerin kolay hazırlanamamasıdır. Bu durum, kredilerin kullanılmasını geciktirmektedir. TİKA'nın bu problemi çözmek üzere, Türkmenistan ve Kırgızistan'da çalışmaları bulunmaktadır. Ayrıca bazı ilgili özel sektör kuruluşlarımız da proje hazırlamakta ve söz konusu projelerin uygulayıcısı olarak Eximbank kredilerinden yararlanmaktadırlar.

Eximbank kredilerinin yararlarını inkar etmek mümkün olmamakla beraber, olumsuz yönlerinin de gözden kaçırılmaması gerekmektedir. Bugün Türkiye, bölge ülkelerine en önemli kredileri açan ülke olmasına rağmen, kredi işlemlerinin gecikmesi, sonuçta krediyi Türk firmalarının kullanması, kredinin her zaman alıcının istediği biçimde kullanılamaması gibi bazı olumsuzlukları da yanında getirmektedir.⁽²²⁷⁾

Türkiye'nin bu cumhuriyetlere yönelik ihracatında yaşanan negatif gelişmenin temelinde Türk Cumhuriyetleri'nin finansman sıkıntısı yatmaktadır. Genellikle bu ülkeler ticaretlerini takas (swap) anlaşmalar çerçevesinde yürütmektedirler ki, Türk işadamlarının gerçekleştirdikleri ticari bağlantıların önemli bir bölümü de yine takas esasına dayalıdır.

⁽²²⁷⁾ Hüseyin Avni Metin, a.g.t., s.76.

Türk Eximbank tarafından Türk Cumhuriyetleri'ne yönelik olarak Türkiye'den yapacakları ithalata ve Türk Cumhuriyetleri'nde yatırım yapacak işadamlarımıza yönelik krediler kullandırılmış, bu kredilerden bir kısmı zamanında dönmeyeceği için sorunlar yaratmıştır. Hatta, Kazakistan'la Türkiye arasında Kırgızistan'a buğday ihracı nedeniyle "**mini bir kriz**" yaşanmış, sorun Uluslararası Tahkim Heyeti'ne gitmiş ve Türkiye lehine sonuçlanmıştır. Kırgızistan'ın Türkiye'den talep ettiği 500 bin tonluk buğdayın stok ve nakliye sorunlarından ötürü 100 bin tonun Kazakistan'dan karşılanması için anlaşma yapılmış, ancak Kazakistan, Kırgız tarafınca Türkiye'ye banka teminat mektubu verilmesini beklemeden sevkiyatı gerçekleştirmiştir. Bunun üzerine Türkiye (TMO) 2.3 milyon dolarlık buğday bedelini Kazakistan'a ödemiş, konu Kazakistan tarafından Uluslararası Tahkim Heyeti'ne (GAFTA) götürülmüştür. Tahkim Heyeti, TMO'nun sorumluluğu bulunmadığına, dolayısıyla, Kazakistan'ın talebinin yersiz olduğuna hükmedince mini kriz atlatılmıştır. Bunun dışında Türkiye'nin başta Azerbaycan olmak üzere Eximbank kredilerinin dönmemesinden kaynaklanan sıkıntıları olmuş, ilgili ülkeler kredilerin gecikme faizlerine itiraz etmişlerdir.⁽²²⁸⁾

6.9. TÜRK CUMHURİYETLERİYLE SEKTÖRLER İTİBARIYLA YÜRÜTÜLECEK ORTAK PROJELER

Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleriyle sektörler ve alt sektörler itibarıyla yapabileceği ortak işler genel olarak; Türk Cumhuriyetleri'ndeki sanayi tesislerinin modernizasyonu, işletilmesi, genişletilmesi, gerektiğinde yenilenmesi ve bu tesislerin çağdaş teknoloji, araç-gereçlerle donatılması, kapasite artırılması, üretilen mamullerin çeşitlendirilmesi ve kalitenin yükseltilmesi, teknoloji transferi, hammadde, yarı mamul ve mamul madde değişimi, makine ve alet parklarının çağdaş teknolojiye göre yeniden düzenlenmesi, şeker fabrikası kurulması, modern pazarlama yöntemlerinin öğretilmesi, bununla ilgili alt yapının oluşturulması, soğuk hava deposu yapımının yaygınlaştırılması, uzman değişimi, yetiştirilmesi, maden araştırma, ticaretin geliştirilmesi, turizm yatırımlarının yaygınlaştırılması, ilaç sanayinin (tarımsal, hayvansal ve tıp) kurulması, işletilmesi şeklinde sıralanabilir.

⁽²²⁸⁾ Zakir Avşar, Ferruh Solak, a.g.e., s.59.

Türkiye, bu ülkelerin ihtiyaç duyacağı projeleri finanse edecek güçtedir. Çok rahatlıkla gıda sektöründe, tarıma dayalı sanayi dallarında, tekstil sektöründe, konfeksiyonda, elektronikte, hizmetler sektörü olarak turizmde, ulaşımda ve inşaatta ortak projelere girebilir.⁽²²⁹⁾

6.10. TÜRKİYE İLE TÜRK CUMHURİYETLERİ ARASINDA KARŞILIKLI DIŞ TİCARET OLANAKLARI

Kafkasya ve Orta Asya'daki bağımsız beş Türk Cumhuriyeti'nin (Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan, Özbekistan ve Kırgızistan'ın) ekonomileri, detaylı bir şekilde açıklanmıştır. Bu cumhuriyetler, yeraltı ve yerüstü kaynaklarında, özellikle de sanayi sektörünün temel girdisini oluşturan hammadde ve ara mallarında büyük bir potansiyele sahiptir.

Türkiye, ekonomik kalkınmasını hızlandırmak ve sanayisini daha da güçlendirerek, GSMH içinde sanayi sektörünün payını arttırabilmek için, hemen yanı başında bulunan Türk Cumhuriyetleri'nden, ihtiyacı olan kaynakları ithal etmelidir. Yapılacak ithalatın Türkiye ekonomisine ek bir maliyet getirmemesi için, ithalat bedeli kadar bir ihracatın bu cumhuriyetlere yapılması gerekir.

Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri'nden ekonomisi için gerekli olan hangi doğal kaynakları ithal edip, karşılık olarak hangi ürünleri ihraç edebileceği, Türk firmalarının hangi yatırım alanlarına yöneleceği açıklanmaya çalışılmıştır.

Türk Cumhuriyeti'nin ihtiyacı olan ve bu ülkelerde üretimi yeterli olmayan malları ihraç edebilir. Örneğin Türkiye Azerbaycan'a;

-İsteddiği miktar ve kalitedeki kömürü verebilir,

-Tipik bir demir-çelik ürünleri ithalatçısı olan bu ülkeyle bu ürünlerde ticari ilişkiye girebilir, çünkü Azerbaycan'da bu alanda büyük bir ithalat potansiyeli bulunmaktadır (1991 yılında yaklaşık olarak 1.614 milyon ton demir çelik ithal

⁽²²⁹⁾ TOBB, "Doğu Bloku'ndaki Son Gelişmeler ve Türkiye", Türkiye İktisat Dergisi, Ankara: TOBB Yayını, Mart 1990, s.58.

edilmiştir). Türkiye ise, 1992 yılında 6.4 milyon ton üretim gerçekleştirilmiş ve bu üretimin 1.789 bin tonunu ihraç etmiştir.⁽²³⁰⁾

-Azerbaycan'ın makine imalat sanayi ürünleri ithalatı, genel ithalat içinde önemli bir paya sahiptir. Özellikle tarım alet ve makinalarının tamamı, otomobil, enerji makinaları, vinç, asansör, demir yolu donatımı, elektrikli makinalar, tezgah ve alet sanayinin büyük bir bölümü ithalat yoluyla karşılanmaktadır. Bu sektörde Azerbaycan'ın ihtiyacı olan ürünler Türkiye tarafından rahatlıkla karşılanabilir.

-Azerbaycan inşaat malzemelerinde ithalatçı durumundadır. Özellikle Ermenilerle olan savaş nedeniyle yerleşim merkezlerinin zarar görmesi, ülkede inşaat malzemelere olan talebi daha da artırmıştır. Türkiye inşaat malzemeleri sanayisinde dikkat değer miktarda ihracat yapmaktadır. Bu nedenle bu alanda, iki ülke kapsamlı olarak ticari ilişkiye girebilir.

-Azerbaycan ambalaj sanayiinde polimer hariç, bütün ambalaj ithal edilmektedir. Bu sanayiinin gelişmemiş olması, günlük hayatta da kendini göstermektedir. Bugün Türkiye'de, ambalaj sanayi büyük ölçüde geliştiğinden, Azerbaycan'la hem ortak tesis kurulması, hem de aktif olarak ticari ilişkiye girilmesi mümkündür.⁽²³¹⁾

-Türkiye un ve unlu mamülleri, meyve-sebze işleme sanayi ürünlerini, bitkisel yağ ve mamülleri sanayi ürünlerini (zeytin yağı, sıvı rafine yağlar, margarin) ve çayı, Azerbaycan'a ihraç edebilir.

-Azerbaycan, toplumun ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik tüketim maddelerinin tamamına yakını ithal etmektedir. Ev araç-gereçlerinden buzdolabı, klima ve mutfak makinaları dışında bütün ev araç ve gereçleri bakımından potansiyel bir tüketici ve ithalatçı durumundadır. Türkiye'de, özellikle 1980'lerden sonra tüketim maddeleri, ev araç ve gereçleri üretim ve tüketiminde önemli gelişmeler kaydetmiştir. Buna göre Türkiye, söz konusu mallarda Azerbaycan'a yaptığı ihracatını artırarak bu pazardan daha çok pay almaya, kalıcı ve etkili olmaya çalışmalıdır.

⁽²³⁰⁾ Arslan Karabağlı ve diğerleri, Azerbaycan'ın Doğal Kaynaklarıyla..., s.188.

⁽²³¹⁾ Arslan Karabağlı ve diğerleri, Azerbaycan'ın Doğal Kaynaklarıyla..., s.200.

Azerbaycan'a yapılan bu ihracat karşılığında bu ülkeden;

-Türkiye'nin ihracatı olan demir dışı metaller, özellikle alüminyum ithal edilebilir (Azerbaycan'da yaklaşık 162 milyon ton alüminyum cevheri bulunmaktadır).⁽²³²⁾

-Türkiye, kimya sanayi ürünleri talebinin % 45'ini ve petro-kimya sanayi ürünleri talebinin de %35.5 'ini ithalat yoluyla karşılamaktadır. Bu ürünlerin bir bölümü, büyük bir potansiyele sahip olan Azerbaycan'dan ithal edilebilir.

-Bitkisel yağlar, şeker, yağlı tohum küspeleri, pirinç sertleştirilmiş bitkisel yağlar, küçük baş ve büyük baş ham deri, kırmızı et, bazı süt ürünleri ithal edilebilir.

Türkiye, Azerbaycan'da;

-Ambalaj sanayinin kurulmasını,

-Soğuk hava deposu yapımını,

-İlaç sanayinin (tarımsal, hayvansal,tıp) kurulmasını,

-Şeker fabrikası kurulmasını gerçekleştirebilir.

Karşılığında, bu tesislerde üretilecek nihai ürünü (şeker, ilaç, vs.) ithal edebilir.

-Azerbaycan'daki madenleri aramak ve çıkarmak için makine-teçhizat ve yetişmiş eleman vererek, bedeli, Türkiye'nin ihtiyacı olan madenlerle alabilir.

Türkiye, sahip olduğu yetişmiş elemanı, teknik kapasitesi ve tecrübesiyle, Kazakistan'ın istediği alandaki yatırımları da gerçekleştirebilecek güçtedir. Türkiye, Kazakistan'da; gıda sanayiinde, tekstil ve konfeksiyonda, ulaşım ve haberleşme alanında, petrol çıkarma ve bununla ilgili makine ve teçhizatı üretiminde, elektrikli makinalar, soğutucu alet ve makinalar, tıbbi teçhizat, tutkal ve jelatin, un ve unlu mamuller, çocuk beslenmesine yönelik konserve, şeker, margarin, deri ve ayakkabı, inşaat malzemeleri, kurşun akümülatör, kombine yem, plastik madde, ısı izolasyon boruları ve ambalaj malzemesi üretim fabrikalarının inşasını gerçekleştirebilir.

⁽²³²⁾ Arslan Karabağlı ve diğerleri, Azerbaycan'ın Doğal Kaynaklarıyla..., s.189.

Türkiye yukarıda adı geçen fabrikaları yapabilir. Türkiye ise bu fabrikalarda üretilecek ürünlerden ve Türk sanayiinin temel girdisini oluşturan hammaddeleri oluşturabilir. Mesela; petrol ürünleri, kimya sanayi ürünleri, şeker, deri, demir, çelik, bakır, titanyum magnezyum, doğal gaz, alüminyum, kağıt, pamuk, hububat, yün, tütün, havyar, kırmızı et, süt ürünleri ve makine ithal edebilir. Bu ürünlerden ihtiyacı olanları ülke içinde kullanıp, ihtiyaç fazlasını da başka ülkelere ihraç edebilir.

İktisadi yapı bakımından Türkiye'nin 1950'li yıllarını yaşayan Kırgızistan, sanayisi pek gelişme göstermemiş, daha çok hayvancılık ağırlıklı bir tarım ülkesi görünümündedir. Bu görünümünden sıyrılıp, sanayileşmesini hızlandırma bilmek için Türkiye'den bazı konularda beklentileri vardır.

Kırgızistan'daki madenleri çıkarmak için araştırma yapabilir ve makine-teçhizat satabilir. Karşılığında ise, nihai ürünle (maden filizi) ödenmesini kabul edebilir. Kırgızistan'da petrol, doğal gaz, kömür, ham çelik, civa, demir filizi ve altın kaynakları bulunmaktadır. Karşılığında ise, bu madenleri ithal etmek, Türkiye için son derece kârlı bir iştir.

- Turizme elverişli bir ülke olan Kırgızistan'da turizme yönelik oteller,
- Çimento fabrikaları,
- Sığır, koyun, keçi ve domuz derilerini işleyecek ve deri mukavva üretimi yapacak fabrikalar ve
- Sınai cam işletme ve cam mamülleri üretim tesisleri kurulabilir ve bu tesisler belirli bir süre ortak işletilebilir.

Bu ülkeye, gıda maddeleri (tahıl, et, süt, şekerli mamüller), giyim, dayanıklı tüketim maddeleri, sabun, ilaç, deterjan, inşaat malzemeleri ihraç edilerek, bunlara karşılık olarak petrol, doğal gaz ve diğer madenler ithal edilebilir.

Özbekistan Cumhuriyeti ise, diğer Cumhuriyetlere göre daha farklı bir yol tercih ederek, Türkiye ile ortak şirketler (joint-venture) kurmayı ve bu yolla ülkenin ihtiyaçlarını karşılamayı istemektedir. Bunu gerçekleştirebilmek için de gerekli olan her türlü kanuni değişiklikleri yapmış bulunmaktadır. Bu çerçevede

Türkiye, Özbekistan'da;

-Volfram ve molibden madenlerinin çıkarımını ve işletilmesini,

-Petrol dağıtım istasyonlarının yapımını,

-Sermaye kurumları ve hastaneler kurmayı,

-Tuğla fabrikası inşasını,

-Kule, oto vinçleri ve oturulabilir hareketli vagonlar üretimini gerçekleştirebilmek için, Özbekistan'la ortaklaşa küçük, orta ve büyük ölçekli işletmeler, fabrikalar kurabilir. Bedel olarak Türkiye, bu tesislerde üretilen malların bir kısmını ihtiyaçlarını karşılamak için ithal edebilir, bir kısmını da Özbekistan'ın ihtiyaçlarını karşılamak için ülke içinde satabilir. Geriye kalan kısmı ise diğer ülkelere ihraç ederek, döviz kazana bilir.

Ayrıca, ülkeye nihai mamüller ihraç edip, pamuk üretiminde dünyanın en kaliteli ürününe sahip olan Özbekistan'dan bu ürünün ithal edilmesi, son yıllarda dünya tekstil pazarlarında bazı sorunlarla karşı karşıya bulunan Türk tekstil sektörünün yeniden dünyadaki ağırlığının artırılmasında yardımcı olabilir.⁽²³³⁾

Türkiye, Türkmenistan ile “**Ekonomik ve Ticari İşbirliği Anlaşması**” imzalayarak, Türkmenistan'da petrol, maden ve enerji kaynaklarının aranması, çıkarılması ve işletilmesi konularında anlaşmışlardır. Ayrıca, Türkmenistan'da iplik, tekstil, konfeksiyon, gıda sanayii, Aşkabat Havaalanı Terminali ve pist yapımı, çeşitli inşaat, Aşkabat içme suyu, süper market gibi çeşitli alanlarda faaliyette bulunan Bir çok Türk firması bulunmaktadır. Bu firmaların gerçekleştirdikleri projelerin mali değeri yaklaşık 1 milyar 500 milyon dolar civarındadır. Firmalar tarafından yüklenilen işler pamuk ve petrol takası ile veya Türk Eximbank'ı tarafından sağlanan kredilerle karşılanmıştır.

Türk firmaları gerçekleştirdikleri işlerinin karşılığında petrol, doğal gaz, çıkarımı, işletimi yapılacak maddeler ve pamuk olabilir. Türkiye'nin 1992 ve 1993 yıllarında Türkmenistan'dan yapmış olduğu ithalatın büyük bir bölümü pamuk ve mineral yakıtlar (petrol, doğal gaz) oluşturmuştur.⁽²³⁴⁾

⁽²³³⁾ TOBB, “Azerbaycan Türkiye İle Teknolojik İşbirliği İstiyor”, Türkiye İktisat Dergisi, Ankara: TOBB Yayını Mayıs 1992, s.40.

⁽²³⁴⁾ T.C. Dışişleri Bakanlığı TİKA Türkmenistan Ülke Raporu, Ankara:TİKA yayını, Haziran 1995, s.58.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Sovyetler Birliği'nin dağılması, Kafkaslar ve Orta Asya'da yeni bağımsız devletlerin ortaya çıkışı Türkiye'nin önüne büyük fırsatlar koymuştur. Türkiye, Azerbaycan dahil beş yeni Türk devleti için bir potansiyel lider, en azından bir modeldir. Tacikistan, Gürcistan ve Ermenistan gibi Türk olmayan cumhuriyetler için dahi Türkiye hesaba katılması gereken önemli bir bölgesel güçtür.

Rusya, İran, Çin, ve Pakistan ve diğer birkaç ülkede belli ölçüde Orta Asya'da Türkiye'nin ekonomik ve siyasi rakipleridir. Yeni bir "büyük oyun" da bu devletler, özellikle Rusya ve İran bölgede Türkiye ile birlikte baş oyuncular olacaktır.

Türkiye, sahip olduğu ekonomik ve ticari potansiyeli, geleneksel bağları ve hem yeni yatırım ve ticaret fırsatları hem de Türk Dünyası'nın Batılı müttefiklerinden de aldığı destek sayesinde Orta Asya ülkeleri ile ilişkilerini geliştirmek açısından belli bir idari ve sosyal avantaja sahiptir.

Sovyet sisteminde, Birliğe üye ülkelerin iktisadi gelişmeleri, ayrı ayrı değil, bir bütün olarak değerlendirilmiş ve merkeze çok sıkı bağlarla bağlı ekonomiler doğmuştur. Birlikte değerlendirildiğinde Türk Cumhuriyetleri'nin çiftçilik ve hayvancılığa elverişli geniş tarım alanlarına, çok çeşitli ve zengin endüstriyel hammaddeleriyle kömür, petrol ve doğal gaz gibi enerji kaynaklarına sahip olduğu bilinmektedir.

Ancak, Sovyetler Birliği döneminde bu zengin kaynaklar, Birliğin ve daha çokta Rusya'nın ihtiyaçları ve çıkarları doğrultusunda işletilmiş ve kullanılmıştır.

Bu dönemde Cumhuriyetler, üretim ilişkileri bakımından birbirlerine bağımlı hale getirilmiştir. Türk Cumhuriyetleri'nde kurulan sanayi tesisleri, daha ziyade bu ülkelerdeki hammadde kaynaklarının işletilmesine yönelik olarak kurulmuş; genellikle büyük kapasiteli, entegre olmayan, eski teknolojiye dayalı ve dolayısıyla verimlilik seviyeleri çok düşüktür.

Türk Cumhuriyetleri, yeni dönemde karşı karşıya kaldıkları makro ve mikro seviyedeki ekonomi sorunlarına çözüm ararken, çeşitli ülkelerle iktisadi

ilişkilerini geliştirmeye çalışmaktadırlar. Bu dönemde, Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasındaki iktisadi ilişkiler de hızla gelişmektedir.

Türkiye ekonomisinin, halen önemli sorunları olmakla birlikte ulaştığı sanayileşme seviyesi, uluslararası alanda kazandığı rekabet gücü, dış dünyaya açık ekonomik sistemi ile **dinamik bir yapıdadır**. Piyasa ekonomisi kurallarının ekonomik kararlarda giderek daha çok etkin olduğu Türk ekonomisi, çeşitlenen sanayi malları ağırlıklı ihraç ürünleri için yeni pazarlara yönelmek ihtiyacındadır. Buna karşılık Türk ekonomisi, endüstriyel hammaddeleri ile petrol ve doğal gaz enerji kaynaklarını ithal ederek karşılamaktadır.

Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri ekonomileri; üretim yapısı, ihracat potansiyeli ve ithal etmek istedikleri maddeler bakımından kıyaslandığında **birbirini tamamladıkları** görülmektedir. Bir başka ifade ile, teorik olarak, Türkiye'nin uluslar arası rekabet gücü kazanan ürünlerini Türk Cumhuriyetlerine ihraç etmesi, buna karşılık ihtiyaç duyduğu endüstriyel hammaddeler ile ham petrol ve doğal gaz, bu ülkelerden ithal etmesi mümkündür.

Türkiye'nin, Türk Cumhuriyetleri'ne ihraç edebileceği ürünler, hububat ağırlıklı tarım ürünleri ile imalat sanayi alt sektörü ürünlerinden oluşmaktadır. Bu mallarda, Türkiye'nin, Türk Cumhuriyetlerine karşı, **"Açık Bir Rekabet Gücü Üstünlüğü"** vardır.

Tablo 28'de görüldüğü üzere, Türkiye'nin özellikle 8 nolu, standartlaşmış sanayi ürünlerinde ve (6 nolu temel sanayi ürünlerinde) önemli bir rekabet gücü kazandığı görülmektedir. Nitekim toplam sanayi ürünleri ihracatı içinde, bu gruba giren sanayi ürünlerinin payı çok yüksektir. Türkiye her ne kadar teknolojisi standartlaşmamış sanayi ürünleri konusunda (5 nolu Kimyasal ürünler ve 7 nolu makine ve ulaşım araçları) kayda değer bir gelişme gösterememiş olsa bile karşılaştırmalı ihracat performansı yüksek olan mal kategorilerinde, Türk Cumhuriyetleri'ne ihracat yapabilecektir. Ayrıca belirtilmesi gereken bir husus, Türkiye'nin rekabet gücü kazanmış olduğu sanayi ürünlerinin ekseriyeti, Türk Cumhuriyetleri'nin ihtiyaç duyup ithal ettiği veya etmek istediği ürünler

olmasıdır. Netice olarak, salt ekonomik sebeplerle dahi, Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri ekonomilerinin birbirini tamamlayan özelliklerinden dolayı bu ülkeler arasındaki ticari ilişkilerin büyük gelişme göstereceği söylenebilir.

Türk Cumhuriyetleri, Türkiye'ye iktisadi ve siyasi açıdan öncü bir devlet olabilme imkanını vermiştir. Meseleye ekonomik işbirliği potansiyeli açısından bakıldığında Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri'nin, tamamlayıcılık özellikleri sebebiyle, birbirlerine önemli yararlar sağlayabilecekleri görülmektedir. 4 milyon Km²'lik bir alana yayılmış bu ülkelerde petrol, doğal gaz, altın ve diğer önemli maden rezervleri bulunmaktadır. Türkiye'nin bu ülkeler için kayda değer bir konumu vardır nüfus olarak bu cumhuriyetlerin toplamına denk bir büyüklüktedir.

Türkiye'nin, Türk Cumhuriyetleri ile yapmış olduğu toplam dış ticaret hacmi 1996 verilerine göre; 1 milyar 100 milyon Dolardır. Türkiye'nin, Türk Cumhuriyetleri ile gerçekleştirdiği ihracatı 806 Milyon Dolardır ve ithalatı ise 294 Milyon Dolar olarak gerçekleşmiştir. (Tablo-30)

Örneğin; Türkiye'nin toplam ihracatı /içinde Türkiye'nin toplam ihracatı içinde Türk Cumhuriyetleri'nin payı 1992'de % 1,3 iken 1996'da bu oran % 3,5 olmuştur. İthalatı ise, 1992'de % 0,4 iken 1996 yılında % 0,7 olarak gerçekleşmiştir. Bu sonuçlardan anlaşılacağı gibi ticaret dengesi Türkiye'nin lehine olarak sürmüştür fakat toplam dış ticaret hacmi 1992 yılında % 0,7'lik bir pay almış ve 1996 yılında ise % 1,7'ye ulaşmıştır. (Tablo-31)

1996 yılında Türkiye'nin toplam dış ticaret hacmi 65 milyar 401 milyon dolardır. Türkiye'nin genel olarak ihracatı 22 milyar 827 milyon dolar ve ithalatı ise 42 milyar 574 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.

Türk Cumhuriyetleri ile gerçekleştirilen 1 milyar 100 milyon dolarlık toplam dış ticaret hacmi, Türkiye'nin toplam dış ticaret hacmi içinde küçük bir rakamdır.

Bu veriler Türkiye'nin bu cumhuriyetlerle dış ticaret ilişkilerinin istenilen düzeyde olmadığını göstermektedir.(Tablo 30)

Ancak, ticari ilişkilerin gelişmesi için bazı önemli kurumsal ve finansal düzenlemeler yapılması ve altyapı tesislerinin geliştirilmesine ihtiyaç vardır.

Ayrıca, Türk Cumhuriyetleri'nde bankacılık sisteminin oluşturulması ve bankacılık hizmetlerinin sağlanması, Rusya'nın kontrolünde bulunan Ruble'nin olumsuz etkilerinden kurtulmak için Türk Cumhuriyetleri'nde sağlam milli para sisteminin iyi bir şekilde işler hale getirilmesi gerekmektedir. Buna ek olarak son yıllarda kısmen iyileştirilen haberleşme sistemi ile birlikte ulaşım imkanları geliştirilmelidir.

Ticari ilişkilere ilave olarak, teknolojik işbirliği konusunda Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri ekonomileri arasında, büyük bir işbirliği potansiyelinin olduğu görülmektedir. Türkiye, ulaştığı sanayileşme seviyesi yanında, sahip olduğu nitelikli insan gücü, teknolojik bilgi birikimi, piyasa ekonomisi ve uluslar arası ilişkilerde kazandığı tecrübesiyle, Türk Cumhuriyetleri'ne çeşitli alanlarda teknik yardımda ve teknoloji ihracında bulunabilecek durumdadır.

Bununla birlikte, Türkiye bugünkü aşamada sahip olduğu vasıflı elemanları, teknolojik bilgi birikimi ve kalkınma deneyimleri ile belirli alanlarda bizzat kendisi teknik yardımla yapabilecek düzeye gelmiştir. Konuyla ilgili olarak, Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleriyle olan ilişkilerini ve bu ilişkiler çerçevesinde Türkiye'ye yüksek öğretim için gelen öğrencileri, piyasa ekonomisi ve bankacılık ile ilgili bilgi almak üzere yapılan eğitim çalışmaları ve uzman transferleri örnek gösterilebilir.

Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri arasındaki iktisadi işbirliği çerçevesi içinde büyük gelişme gösterebilecek potansiyele sahip öncelikli iki alan olarak dış ticaret ve teknolojik işbirliği konularının olduğu söylenebilir. Bu iki alanda ortaya çıkan işbirliği olanaklarının ilgili ülkelerin beklentilerine cevap verecek şekilde değerlendirilmesi ve geliştirilmesi çok önemlidir. Böyle bir gelişmeyle Türkiye ekonomisi yeni bir pazar kazanırken, Türk Cumhuriyetleri'de bugün karşı karşıya buldukları ekonomik ve teknik sorunlarını belli ölçüde çözümlene imkanı bulacaklardır. Buna ilave olarak Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasındaki iktisadi ilişkilerin arzu edilen yönde ve seviyede gelişmesi, diğer alanlardaki işbirliğine daha güvenli bir şekilde girmelerine kuvvetli bir zemin hazırlayacaktır.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- AKDİŞ, Muhammed. “Azerbaycan’da Bankacılık ve Mali Kurumlar”, **Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı**, Aralık 1995 sayı:99
- AKYÜZ, Ferhat, “Özbekistan Ülke Profili”, **Dış Ticaret Bülteni**, Ankara: Ticaret Odası Yayınları; Kasım 1999
- ALKIN, Kerem. “Bakü-Ceyhan Hattı Yeniden Filizleniyor”, **Finans Dünyası, Aylık Ekonomi Dergisi**, Ankara, Ekim 1997, sayı:94
- ARTAM, Atilla. **Türk Cumhuriyetlerinin Sosyo Ekonomik Analizleri ve Türkiye İlişkileri**, İstanbul: SAV Yayınları 1993
- **Avrasya Dosyası**, (TİKA Yayınları) Eylül /97-2
- Avrasya Dosyası, (TİKA Yayınları), **Kırgızistan Özel Sayısı**, Temmuz 1997
- **Avrasya Dosyası**, (TİKA Yayınları) Sayı:84, Ekim 1997/1
- Avrasya Dosyası, TİKA, **Türkmenistan Özel Sayısı**, Sayı:87, Kasım-1997/2
- AVŞAR, B. Zakir SOLAK, Ferruh. YORULMAZ, Ferhan. YORULMAZ, Ayşe. **Yeni Bir Yüzyılın Eşiğinde Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri: 1. Baskı**, Ankara: Vadi Yayınları, Nisan 1994
- AVŞAR, B. Zakir-SOLAK, Ferruh. **Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri, 2. Baskı**, Ankara: Vadi Yayınları, Şubat 1998
- AY, Hakan-EGELİ, Haluk. “ECO’nün Gelişimi ve Geleceğe Yönelik Beklentiler”, **Türk Dünyası Araştırmalar Vakfı**, Ekim 1995, sayı:98
- BALASSA, Bela. “Gelişmekte Olan Ülkelerde Dışa Açılma Ve Döviz Kuru Politikaları (Türkiye Deneyimi)”, **Dışa Açık Ekonomi Üzerine Makaleler**, çev. Nejat Coşkun, Ankara: Maliye ve Gümrük Bakanlığı Araştırma Planlama ve Kordinasyon Kurulu Başkanlığı Yayını, 1986
- Bakanlar Kurulu Kararı,15 Haziran 1985 tarih ve 85/9573 Sayılı Karar.
- Bakanlar Kurulu Kararı, 26 Aralık 1987 tarih ve 19676 Sayılı Resmi Gazete’de yayınlanan 87/12154 Sayılı Karar.

- BİNGÖL, Yılmaz. “Sovyet Sonrası Orta Asya Karşısında Türkiye’nin Politikası Fırsatlar ve Çözülmesi Gereken Meseleler”, **Avrasya Etüdüleri Dergisi**, Sayı:14 Yaz- Sonbahar, 1998
- BUDAK, Feyzullah. **Orta Asya Mektupları**, 4. Baskı, Ankara: Ocak Yayınları, Ağustos 1995
- COŞKUN, Aynur. “Türkiye Cumhuriyetinin Avrasya Ülkeri İle Olan Diplomatik İlişkileri (1991-1995)”, **Bilig:Bilim ve Kültür Dergisi** Yaz-1996 sayı:2
- ÇANDAR, Cengiz. “Değişmekte Olan Dünyada Türkiye’nin Bağımsızlığını Kazanan Yeni Türk Cumhuriyetlerle İlişkileri”, **Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye**, 3. Basım, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1994
- ÇARIKÇI, Emin. “Türk Cumhuriyetleri İşbirliği Teşkilatı Kurulmalıdır.” **Türkiye’de İç ve Dış Ekonomik Gelişmeler**, 1. Baskı, Ankara: Adım Yayıncılık, Şubat 1996
- ÇARIKÇI, Emin. “KEİP Devletlerinin Ekonomik Potansiyelleri ve KEİP’in Geleceği,” **Türkiye’de İç ve Dış Ekonomik Gelişmeler**, 1. Baskı, Ankara: Adım Yayıncılık, Şubat 1996
- DEMİR, Ali Faik. “S.S.C.B’nin Dağılmasından Sonra Türkiye-Azerbaycan İlişkileri”, **Değişen Dünya ve Türkiye**, 1. Baskı, İstanbul: Bağlam Yayınları, Mart 1996
- DEİK, **Azerbaycan Ekonomisinde Son Gelişmeler ve Türkiye ile İlişkileri**, Kasım 1996
- DTM, **İhracatımız Açısından Önemli Ülkeler I**, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı Yayınları, Kasım 1996, sayı:96
- DPT, **Dünya Küreselleşme ve Bölgesel Entegrasyonlar (AT, NAFTA, PASİFİK) ve Türkiye (AT, EFTA, KEİ, TÜRK CUMHURİYETLERİ, EKİT, (ECO), İSLAM ÜLKELERİ) İlişkileri, Ö.İ.K., (Değerlendirme Raporu)**, Ankara-1995, Yayın No: 2374-Ö.İ.K: 439,

- DPT, **Türkiye'nin İkili Dış Yardımları (1992-1996)**, Ankara DPT Yayınları, Mart 1998
- DPT, **Dünya Küreselleşme ve Bölgesel Entegrasyonlar (AT, NAFTA, PASİFİK) ve Türkiye (AT, EFTA, KEİ, TÜRK CUMHURİYETLERİ, İSLAM ÜLKELERİ, ECO) İlişkileri, Ö.İ.K., Türkiye-Türk Cumhuriyetleri ilişkileri Raporu Özeti**, Ağustos 1995, Yayın No: DPT:2410-Ö.İ.K: 471
- Dünya Gazetesi, 19 Kasım 1999
- EIU (The Economist Intelligence Unit), **Kazakhstan Country Profile 1998-99**.
- EIU (The Economist Intelligence Unit), **Kyrgyz Republic, Country Report, 1st quarter 1999**.
- EIU (The Economist Intelligence Unit), **Uzbekistan Country Report, 1st quarter 1999**.
- ELEKDAĞ, Şükrü. "Jeo Stratejiden Eko Stratejiye", **Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye**, 3. Basım, İstanbul: Bağlam Yayınları 1994
- ELEKDAĞ, Şükrü. "Karadeniz Ekonomik İşbirliği", **Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye**, 3. Basım, İstanbul: Bağlam Yayınları 1994
- ELMACI, Orhan. "Küreselleşme Süreci İçinde Türkiye Sanayinin Rekabet Gücünü Artırmanın Yolları", **Banka ve Ekonomik Yorumlar**, Sayı:7, Temmuz 1993
- **Fen Bilimleri**, İstanbul: Güven Dershane Sahipleri Derneği Yayınları
- GÖKDEMİR, Levent. **Dış Ticaret ve Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Dış Ticarete Karşılıklı Ticaret Modeli**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Malatya 1996
- GÖMEÇ, Saadettin. **Türk Cumhuriyetleri Tarihi**, 1. Baskı, Konya: Kömer Yayınları, 1996
- GUMPEL, Werner. "Orta Asya Cumhuriyetlerinde Ekonomik Gelişme ve Entegrasyon", **Avrasya Etüdüleri Dergisi**, sayı:13, İlkbahar-1998

- GÜÇLÜ, Sami-CEYLAN, Cengiz. “Değişen Uluslararası Dengeler Karşısında Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri Arasındaki İşbirliğini Geliştirmenin Önemi”, **Çerçeve Dergisi**, İstanbul: MÜSİAD Yayınları, Ocak-Nisan 1995, sayı:13
- GÜÇLÜ, Sami-CEYLAN, Cengiz. “Dış Ticaret ve Teknoloji Transferi Açısından Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri Arasındaki İşbirliğinin Geliştirilmesi İçin Neler Yapılabilir?”, **Standard Dergisi**, Ankara: TSE Yayınları, Ankara 1994, Sayı:396
- GÜL, Atakan – YAZGAN GÜL, Ayfer. **Avrasya Boru Hatları ve Türkiye**, 1. Baskı, İstanbul: Bağlam Yayınları, Nisan 1995
- HANÇEROĞLU, Orhan. **Ekonomi Sözlüğü**, 5. Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları, Ekim 1993
- Hükümet Programı, 1998 Yılı
- **Hürriyet**, 5 Şubat 1995
- [http:// www.igeme.org.tr](http://www.igeme.org.tr).
- IMF, **Economic Review**, September-1994,
- **İpekyolu**, “Kırgızistan”, Yıl:1 sayı:9
- İGEME, **Kazakistan Ülke Raporu**, Ankara: İGEME Yayını, Aralık 1998
- KARABAĞLI, Arslan. O. Kemal AĞAOĞLU ve A.R Güneş OKTAY. **Azerbaycan’ın Doğal Kaynaklarıyla Ekonomik Potansiyeli Karşısında Türkiye’nin Dış Ticaretini Geliştirme Olanakları**, Ankara: Milli Prodüktivite Merkezi Yayınları, 1993
- KARLUK, Rıdvan. **Uluslararası Ekonomik Mali ve Siyasal Kuruluşlar**, 4. Baskı, Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları, Şubat 1998
- KAZGAN, Gülten. **Yeni Ekonomik Düzen’de Türkiye’nin Yeri**, 2. Basım, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınları, 1995
- KERİMOV, İslam. **21 Yüzyılın Eşiğinde Özbekistan**, Ankara: Bilig Yayınları 1997
- KOCAOĞLU, Mehmet. **Petro-Strateji**, Ankara Türkeli Yayınları,

- MESBAHİ, Mohiaddin “Orta Asya’nın Uluslar arası İlişkilerinin Dinamikleri: Türkiye, İran ve Büyük Güçler”, TİKA yayınları, **Kafkasya ve Orta Asya: Bağımsızlıktan Sonra Geçmiş ve Gelecek Konferansı** (25 – 27 Mayıs 1995 – Ankara)
- METİN, Hüseyin Avni. **Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri Arasında Teknik İşbirliği**, (Yayınlanmış Uzmanlık Tezi), T.C. Başbakanlık DPT Müsteşarlığı Yayınları, Ankara 1994
- MİHMANDARLI, Nuran. **Azerbaycan KEİB/BDT Araştırma Dizisi No:6** İstanbul Ticaret Odası Yayın No: 1993-15
- **Milliyet**, 27 Mart 1993
- MÜTERCİMLER, Erol. **21. Yüzyılın Eşiğinde Uluslararası Sistem ve Türkiye - Türk Cumhuriyetleri İlişkiler Modeli**, İstanbul: Anahtar Kitaplar 1993
- NAZARBAYEV, Nursultan. **Yüzyılların Kavşağında**, Bitiğ Yayını, Ankara, 1997
- ÖNDER, İzzettin “Yeni Gelişmeler İçinde Türkiye”, **Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye**, 3. Basım, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1994
- ÖZEY, Ramazan. **Dünya Platformunda Türk Dünyası**, 2. Baskı, İstanbul: Öz Eğitim Yayınları: 11, 1997.
- PAMİR, Necdet. **Bakü-Ceyhan Boru Hattı, Orta Asya ve Kafkaslarda Bitmeyen Oyun**, Ankara: ASAM Yayınları, 1999.
- SARAY, Mehmet. **Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1996
- SARAY, Mehmet. **Azerbaycan Türkleri Tarihi**, İstanbul: Nesil yayıncılık 1993
- SEYİDOĞLU, Halil. **Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama**, 11. Baskı İstanbul:Güzem Yayınları 1996
- SÖNMEZ, Ali. **Kafkasya ve Orta Asya Cumhuriyetleri, Ülke Profilleri ve Türkiye İle Ekonomik İlişkiler**, DPT Yayını, Şubat 1996

- ŞEN, Sebahattin. “Yeni Dünya Düzeninde Avrupa ve Türkiye”, **Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye**, 3. Basım, İstanbul: Bağlam Yayınları 1994
- T.C. Resmi Gazete, 9 Kasım 1996, Sayı:22812
- T.C. Dışişleri Bakanlığı TİKA, **Avrasya- Türk Cumhuriyetleri**, Ankara: TİKA Yayını, Baskı 1 - 1998
- T.C. Dışişleri Bakanlığı Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı, **Azerbaycan Ülke Raporu**, Ankara: TİKA Yayınları, Haziran 1995
- T.C. Dışişleri Bakanlığı TİKA, **Azerbaycan Ülke Raporu**, Ankara: TİKA Yayınları, Ekim 1996
- T.C. Dışişleri Bakanlığı TİKA, **Kazakistan Ülke Raporu**, Ankara: TİKA Yayınları, Haziran 1995
- T.C. Dışişleri Bakanlığı TİKA, **Kazakistan Ülke Raporu**, Ankara: TİKA Yayınları, Ekim 1996
- T.C. Dışişleri Bakanlığı TİKA, **Kazakistan Ülke Raporu**, Ankara: TİKA Yayınları, Eylül 1998
- T.C. Dışişleri Bakanlığı TİKA, **Kırgızistan Ülke Raporu**, Ankara: TİKA Yayınları, Ekim 1996
- T.C. Dışişleri Bakanlığı TİKA, **Özbekistan Ülke Raporu**, Ankara: TİKA Yayınları, Ağustos 1994
- T.C. Dışişleri Bakanlığı TİKA, **Özbekistan Ülke Raporu**, Ankara: TİKA Yayınları, Haziran 1995
- T.C. Dışişleri Bakanlığı TİKA, **Türkmenistan Ülke Raporu**, Ankara: TİKA Yayınları, Ağustos 1994
- T.C. Dışişleri Bakanlığı TİKA, **Türkmenistan Ülke Raporu**, Ankara: TİKA Yayınları, Haziran 1995
- T.C. Dışişleri Bakanlığı TİKA, **Türkmenistan Ülke Raporu**, Ankara: TİKA Yayınları, Nisan 1996

- T.C. Dışişleri Bakanlığı TİKA, **Türkmenistan Ülke Raporu**, Ankara: TİKA Yayınları, Nisan 1999
- TOBB, “Doğu Bloku’nda ki Son Gelişmeler ve Türkiye”, **Türkiye İktisat Dergisi**, Ankara: TOBB Yayını, Mart 1990
- TOBB, “Azerbaycan Türkiye ile Teknolojik İşbirliği İstiyor”, **Türkiye İktisat Dergisi**, Ankara: TOBB Yayını, Mayıs 1992
- ULUDAĞ, İlhan-SERİN, Vildan. **S.S.C.B.’ndeki Türk Cumhuriyetlerinin Sosyo Ekonomik Analizleri ve Türkiye ile İlişkileri**, İstanbul: İTO Yayını, 1990
- ULUDAĞ, İlhan. **Sovyetler Birliği Sonrası Bağımsız Türk Cumhuriyetleri ve Türk Gruplarının Sosyo-Ekonomik Analizi Türkiye ile ilişkileri**, İstanbul: TOBB Yayını, 1992
- **Yeni Hafta Gazetesi**, Mercek, sayı:50
- **Yeni Hafta Gazetesi**, Mercek, Sayı:56
- **Yeni Hafta Gazetesi**, Mercek, sayı:59
- ZAIM, Sabahattin. **Türk ve İslam Dünyasının Yeniden Yapılanması**, İstanbul: Yeni Asya Yayınları, 1993